

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI BİLİM DALI

GEBZE ÇOBAN MUSTAFA PAŞA CAMİİ ve KÜLLİYESİ

Yüksek Lisans Tezi

TUBA BAYRAM

İstanbul 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI BİLİM DALI

GEBZE ÇOBAN MUSTAFA PAŞA CAMİİ ve KÜLLİYESİ

Yüksek Lisans Tezi

TUBA BAYRAM

Danışman: PROF. DR. MUHİTTİN SERİN

İstanbul 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi TUBA BAYRAM'ın GEBZE ÇOBAN MUSTAFA PAŞA CAMİİ VE KÜLLİYESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.07.2011 tarih ve 2011-14/26 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 13.1.2011

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MUHİTTİN SERİN
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. AZİZ DOĞANAY
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA TAHRALI

.....

.....

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Tuba Bayram
Anabilim Dalı	: İlahiyat
Programı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Muhittin Serin
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Ağustos 2011
Anahtar Kelimeler	: Gebze, Menzil Külliyesi, İslam Sanatı, Osmanlı Mîmârîsi.

ÖZET

GEBZE ÇOBAN MUSTAFA PAŞA CAMİİ ve KÜLLİYESİ

Bu çalışmada, Gebze’de, XVI. yüzyılda inşa edilmiş; cami, medrese, tabhâne, zâviye, kervansaray, misâfirhâne, kütüphâne, imâret, türbe, şadırvan ve hamamdan oluşan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi incelenmiştir.

Zaman içinde çeşitli onarımlar görmekte beraber çoğu yapısıyla günümüze oldukça iyi bir şekilde ulaşmış olan külliyenin, mimârî ve süsleme özellikleri incelenmiş, günümüzdeki durumu hakkında bilgi verilmiştir. Mustafa Paşa’nın yaptırmış olduğu hayır eserlerinden ayrıntılarıyla bahseden ve daha önce yayınlanmamış olan Mustafa Paşa Vakfiyesi de çalışmamız içinde değerlendirilmiştir.

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, mimârî bakımdan Osmanlı klasik dönem özelliklerini taşımaktadır. Câmide, Osmanlı klasik mimârîsinden oldukça farklı bir tezyinat dikkati çekmektedir. Cami iç duvarları ve son cemaat cephesinde bulunan renkli mermer kakma panolar, karakteristik Memlûk tarzını yansıtmaktadır. Türkiye’de başka hiçbir yapıda bu ölçüde kullanılmamış olan süsleme tarzının, Mısır ve Kahire’de bulunan örneklerine de yer verilmiştir.

GENERAL INFORMATION

Name/Surname : Tuba Bayram
Department : Department of Theology
Programme : History of Islam and Islamic Arts.
Thesis Advisor : Prof. Muhittin Serin
Thesis Type and Date : Master Thesis, August 2011
Keywords : Gebze, Range Complex, Islamic Arts, Ottoman Architecture.

ABSTRACT

GEBZE ÇOBAN MUSTAFA PAŞA MOSQUE and COMPLEX

This study is aimed to investigate the Çoban Mustafa Paşa Complex, consisting of a mosque, madrasa, tabhane, zaviye, caravanserai, guest house, library, hospice, tomb, fountain, bathhouse, which was built in XVI. century, in Gebze.

This complex was renovated several times in periods, however it has reached the present-day in a good way. In the study, the architectural and decorative features of the complex were investigated and given the information about its current situation. Mustafa Paşa Vakfiyesi, which mentions detailly about donations of Mustafa Paşa and has not been published before, is stated in this study.

Gebze Çoban Mustafa Paşa Complex has the feautres of Ottoman classical period in terms of architecture. In the mosque is used the decoration differently from Ottoman classical architecture. Coloured marble boards on the inside walls of the mosque and late comers porches reflect the chracteristic of Memlûk style. Examples of Memlûk decoration styles in Egypt and Cairo are stated in this study, which has not used before in any buildings in Turkey in this way.

ÖNSÖZ

XVI. yüzyılda, Gebze’de inşa edilmiş olan Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, İstanbul’u Anadolu’ya bağlayan anayol üzerinde, cami, medrese, tabhâne, zâviye, kervansaray, misâfirhâne, kütüphâne, imâret, türbe, şadırvan ve hamamdan oluşan önemli bir menzil külliyesidir.

Eserin bânisi olan Çoban Mustafa Paşa, iyi bir devlet adamı olmasının yanı sıra hayırsever kişiliği ile de şöhret bulmuş önemli bir şahsiyettir. Rumeli’de, Meriç nehri üzerine yaptırmış olduğu köprü ile Cisir-i Mustafa Paşa bölgesini bir iskân merkezi hâline getirdiği gibi, Gebze’de yaptırdığı bu büyük menzil külliyesi ile Gebze’nin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, mîmârî bakımdan Osmanlı klasik dönem özelliklerini taşımaktadır. Câmide, Osmanlı klasik mimârîsinden oldukça farklı bir tezyinat dikkati çekmektedir. Cami iç duvarları ve son cemaat cephesinde bulunan renkli mermer kakma panolar, karakteristik Memlûk tarzını yansıtmaktadır. Bu çalışmayla, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, mîmârî özellikleri ve süslemeleri bakımından incelenirken aynı zamanda bu önemli şahsiyet ve yaptırmış olduğu diğer hayır eserleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Araştırma ve incelemelerimi yaparken bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım danışman hocam Prof. Dr. Muhittin Serin’e, çalışmalarım da bana yol gösteren Yrd. Doç. Dr. Aziz Doğanay’a, İSAM Kütüphanesi çalışanlarına, kitâbelerin kalıplarının alınması hususunda desteği sebebiyle Recai Bahadır’a, her zaman yanımda olan arkadaşlarıma, maddi manevi ilgilerinden güç aldığım çok kıymetli aileme, özellikle anneme en içten teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul 2011

Tuba BAYRAM

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
PLANLAR LİSTESİ.....	vi
FOTOĞRAF LİSTESİ	vii
ESTAMPAJLAR LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. <i>KONUNUN MAHİYETİ</i>	2
1.2. <i>KAYNAK ve ARAŞTIRMALAR</i>	3
1.3. <i>METOT ve DÜZEN</i>	5
2. ÇOBAN MUSTAFA PAŞA'NIN HAYATI ve HAYRÂTI.....	7
2.1. <i>ÇOBAN MUSTAFA PAŞA'NIN HAYATI</i>	7
2.2. <i>ÇOBAN MUSTAFA PAŞA'NIN YAPTIRDIĞI VAKIF ESERLERİ</i>	9
3. GEBZE ÇOBAN MUSTAFA PAŞA CAMİİ ve KÜLLİYESİ.....	18
3.1. <i>KÜLLİYE</i>	18
3.1.1. Genel Özellikleri	18
3.1.2. Mimârî	20
3.1.3. Kitâbeleri	23
3.1.4. Vakfiyesi	26
3.1.5. Külliyeyi Oluşturan Yapılar, Giriş Kapıları ve Avlular	31
3.1.6. Onarımlar ve Günümüzdeki Durumu	35
3.2. <i>CAMİ</i>	39
3.2.1. Genel Özellikleri	39
3.2.2. Mimârî Elemanları	43
3.2.2.1. Taçkapı	43
3.2.2.2. Mihrap, Minber, Vaaz Kürsüsü	44
3.2.2.3. Müezzin Mahfili, Minare	48
3.2.2.4. Son Cemaat Yeri ve Şadırvan	50
3.2.2.5. Pencereler ve Aydınlatma Sistemleri	55
3.2.2.6. Örtü ve Geçiş Sistemleri	59
3.2.3. Süslemeleri	60
3.3. <i>MEDRESE</i>	66
3.4. <i>TÜRBE</i>	71
3.5. <i>TABHÂNE</i>	78
3.6. <i>ZÂVİYE (HÂNKÂH)</i>	81

3.7.	<i>KERVANSARAY</i>	84
3.8.	<i>MİSAFİRHÂNE</i>	86
3.9.	<i>KÜTÜPHÂNE</i>	89
3.10.	<i>İMÂRET</i>	92
3.11.	<i>HAMAM</i>	97
4.	SONUÇ	101
	EKLER	104
	KAYNAKÇA	282

PLANLAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Plan 1: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi planı. (Aptullah Kuran).....	145
Plan 2: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi planı. (Türk Kütüphâneçiliği).....	146
Plan 3: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, rölöve planı. (1990, Canan Parla).....	147
Plan 4: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, enine kesit, batı kanat. (1938, Ali Saim Ülgen).....	147
Plan 5: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, enine kesit, doğu kanat. (1938, Ali Saim Ülgen).....	148
Plan 6: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, boyuna kesit, kuzey kanat. (1938, Ali Saim Ülgen).....	148
Plan 7: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, medrese, hankâh, imâret ve kütüphâne, plan ve kesit. (1938, Ali Saim Ülgen).....	149
Plan 8: Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii planı. (Aptullah Kuran'dan).....	150
Plan 9: Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii ve Türbesi, plan. (1938, Ali Saim Ülgen).....	151
Plan 10: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, vaziyet planı. (1938, Ali Saim Ülgen).....	152
Plan 11: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, plan. (1957, Semavi Eyice).....	152
Plan 12: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, plan. (www.archnet.org).....	153
Plan 13: Çoban Mustafa Paşa Kütüphânesi, plan. (Türk Kütüphâneçiliği).....	154
Plan 14: Çoban Mustafa Paşa Kütüphânesi, boyuna kesit. (Türk Kütüphâneçiliği).....	154
Plan 15: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi planı. (Doğan Kuban).....	155
Plan 16: Çoban Mustafa Paşa Hamamının planı. (Ahmet Aru).....	156
Plan 17: Çoban Mustafa Paşa Hamam A-B Kesimi. (Ahmet Aru).....	157
Plan 18: Çoban Mustafa Paşa Hamamının planı. (1927, Karl Klinghardt).....	157

FOTOĞRAF LİSTESİ

Sayfa No.

Fotoğraf 1: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi. (Kuzeydoğudan görünüm.)	159
Fotoğraf 2: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi. (Türk Kütüphâneçiliği'nden.)	159
Fotoğraf 3: Eskişehir minyatürü.(Matrakçı Nasuh)	160
Fotoğraf 4: Svilengrad Mustafa Paşa Köprüsü. (Semavi Eyice)	160
Fotoğraf 5: Svilengrad Mustafa Paşa Köprü kitâbesi. (Semavi Eyice)	160
Fotoğraf 6: Gebze minyatürü.(Matrakçı Nasuh)	161
Fotoğraf 7: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi.(maps.google.com)	161
Fotoğraf 8: Türbe avlusu, güneş saati.	162
Fotoğraf 9: Zâviye'nin yanındaki tarihi ahşap ev. (1971, Cahide Tamer)	162
Fotoğraf 10: Cami taçkapı inşa kitâbesi.	162
Fotoğraf 11: Cami taçkapı inşa kitâbesi.	163
Fotoğraf 12: Cami taçkapı sağ kanat.	163
Fotoğraf 13: Cami taçkapı sol kanat.	163
Fotoğraf 14: Cami kapısı, sağ kanat kitâbesi.	164
Fotoğraf 15: Cami kapısı, sol kanat kitâbesi.	164
Fotoğraf 16: Medrese taçkapı inşa kitâbesi.	165
Fotoğraf 17: Güney giriş kapısında bulunan onarım kitâbesi.	165
Fotoğraf 18: Batı taçkapı.	166
Fotoğraf 19: Batı taçkapısı'ndan cami avlusuna geçişteki sivri kemerli açıklık.	166
Fotoğraf 20: Taş sedirler ve imârete giriş kapısı.	167
Fotoğraf 21: Kervansaray, kuzey giriş kapısı.	167
Fotoğraf 22: Kervansaray cami avlusu kapısı.	168
Fotoğraf 23: Güney giriş kapısı ile cami avlusu arasındaki koridor.	168
Fotoğraf 24: Güney giriş kapısı ve cami.	169
Fotoğraf 25: Güney giriş kapısı, arka cephe.	169
Fotoğraf 26: Güney giriş kapısı; tuğra, kitâbelik ve kemer.	170
Fotoğraf 27: II. Abdulhamid tuğrası ve kitâbe.	170
Fotoğraf 28: II. Abdulhamid tuğrası.	170
Fotoğraf 29: Güney giriş kapısı arka cephe, onarım kitâbesi. (Fatih Müderrisoğlu)	170
Fotoğraf 30: İmâret servis kapısı.	171
Fotoğraf 31: Servis kapısının açıldığı iç bahçe.	171
Fotoğraf 32: İmâret koridoruna giriş.	171
Fotoğraf 33: İmâret koridoru.	172
Fotoğraf 34: İmârete giriş kapısı. (2010)	172
Fotoğraf 35: İmârete giriş kapısı. (2009)	172
Fotoğraf 36: Cami avlusu, şadırvan.	173
Fotoğraf 37: Cami avlusunda bulunan kuyu.	173
Fotoğraf 38: Kuyu ağzı.	173
Fotoğraf 39: Türbe avlu girişi.	174
Fotoğraf 40: Türbe avluna sonradan açılan pencere girişi.	174
Fotoğraf 41: Medrese dış avlu güney cephe duvarı. (1964, Cahide Tamer)	175
Fotoğraf 42: Medrese güney cephe, restorasyon sırasında. (1964, Cahide Tamer)	175
Fotoğraf 43: Kervansaray girişi.(Cahide Tamer)	175
Fotoğraf 44: Misâfirhâne, kütüphâne ve batı girişi. (Cahide Tamer)	176
Fotoğraf 45: İmâret, türbe avlu cephesi. (1953, Cahide Tamer)	176
Fotoğraf 46: Türbe ve avlu duvarı, cami doğu duvarı. (1962, Cahide Tamer)	176
Fotoğraf 47: Cami doğu dış cephe.	177

Fotoğraf 48: Son cemaat yeri ve taçkapı.....	177
Fotoğraf 49: Mihrap cephesindeki süslemeler.....	178
Fotoğraf 50: Cami süslemeleri.....	178
Fotoğraf 51: Mihrabın doğusundaki motif.....	179
Fotoğraf 52: Mihrabın batısındaki motif.....	179
Fotoğraf 53: Girişin solundaki motif.....	179
Fotoğraf 54: Girişin sağındaki motif.....	180
Fotoğraf 55: Kuzey cephedeki pencere nişi duvarları.....	180
Fotoğraf 56: Doğu ve batı cephedeki pencere nişi duvarları.....	181
Fotoğraf 57: Güney cephedeki pencere nişi duvarları.....	181
Fotoğraf 58: Cami mermer kaplamaları.....	182
Fotoğraf 59: Cami pencere düzeni.....	182
Fotoğraf 60: Ahşap pencere kapakları.....	183
Fotoğraf 61: Kuran mahfazası. (TİEM).....	183
Fotoğraf 62: Kuran mahfazası (TİEM).....	183
Fotoğraf 63: Kuran mahfazası (Halil Edhem).....	183
Fotoğraf 64: Mahfaza yüzeyleri. (TİEM).....	184
Fotoğraf 65: Mahfaza yüzeyleri. (TİEM).....	184
Fotoğraf 66: Tunç fener. (Halil Edhem).....	184
Fotoğraf 67: Cam kandil. (TSM envanter numarası: 34/472).....	185
Fotoğraf 68: Cam kandil. (TSM envanter numarası: 34/474).....	185
Fotoğraf 69: Cam kandil. (TSM envanter numarası: 34/475).....	185
Fotoğraf 70: Cami taçkapısı.....	186
Fotoğraf 71: Girişin sağındaki satrançlı kûfi pano.....	186
Fotoğraf 72: Girişin solundaki düzenleme.....	186
Fotoğraf 73: Mihrap.....	187
Fotoğraf 74: Mihrap üst yüzeyi.....	187
Fotoğraf 75: Mihrap nişindeki süslemeler ve satrançlı kûfi panolar.....	188
Fotoğraf 76: Mihrap nişi, kenar levhalar.....	188
Fotoğraf 77: Mihrap nişi, orta kısmın iki yanındaki levhalar.....	188
Fotoğraf 78: Mihrap nişi, orta kısmındaki levha.....	188
Fotoğraf 79: Mihrap ve minber.....	189
Fotoğraf 80: Minber, önden görünüm.....	189
Fotoğraf 81: Minber, yandan görünüm.....	190
Fotoğraf 82: Minber, kapı kitâbeliği.....	190
Fotoğraf 83: Yan aynalık ve merdiven kokuluğu.....	191
Fotoğraf 84: Minber alt kısım, bursa kemerli açıklıklar.....	191
Fotoğraf 85: Minber, külâh ve kemer.....	192
Fotoğraf 86: Kürsü kenar panoları.....	191
Fotoğraf 87: Kürsü kenar panosunun altında yer alan pano.....	192
Fotoğraf 89: Vaaz kürsüsü.....	193
Fotoğraf 90: Vaaz kürsüsü, kaide.....	193
Fotoğraf 91: Vaaz kürsüsü, kenar korkulukları.....	193
Fotoğraf 92: Müezzin mahfili.....	194
Fotoğraf 93: Müezzin mahfili, payeler.....	194
Fotoğraf 94: Mahfil duvarındaki şerit.....	194
Fotoğraf 95: Müezzin mahfili tavanı.....	195
Fotoğraf 96: Usta imzası.....	195
Fotoğraf 97: Cami minaresi ve son cemaat yeri.....	195
Fotoğraf 98: Minareye çıkış kapısı.....	196
Fotoğraf 99: Son cemaat yeri ve taçkapı.....	196

Fotoğraf 100: Son cemaat yeri orta bölümün kubbe içi	197
Fotoğraf 101: Son cemaat yeri, kubbe içleri	197
Fotoğraf 102: Son cemaat yeri, orta bölüm kemeri.....	198
Fotoğraf 103: Yazı kuşağından detay.	197
Fotoğraf 104: Son cemaat yeri üst kısım süslemeleri	197
Fotoğraf 105: Son cemaat yeri batı bölüm.	198
Fotoğraf 106: Son cemaat yeri batı bölüm, minare kapısı-niş arasındaki motif.	199
Fotoğraf 107: Son cemaat yeri doğu bölüm, niş-cephe sonu arasındaki motif	199
Fotoğraf 108: Son cemaat yeri batı bölüm, minare kapısı-niş arası üst kısım düzenlemesi.	199
Fotoğraf 109: Son cemaat yeri batı bölüm, minare kapısı-niş arası alt kısım düzenlemesi.....	200
Fotoğraf 110: Son cemaat yeri batı bölüm, minare kapısı-niş arası alt kısımdaki panolar.	200
Fotoğraf 111: Son cemaat yeri doğu bölüm, cephe sonu-niş arası alt kısımdaki panolar.	201
Fotoğraf 112: Son cemaat yeri batı bölüm, mihrap nişi	201
Fotoğraf 113: Doğu bölüm, mihrap nişi	201
Fotoğraf 114: Batı bölüm, niş-pencere arası	201
Fotoğraf 115: Son cemaat yeri batı bölüm, niş-pencere arasındaki motif	202
Fotoğraf 116: Son cemaat yeri doğu bölüm, niş- pencere arasındaki motif.....	202
Fotoğraf 117: Son cemaat yeri batı bölüm, pencere niş arası alt kısmın düzenlemesi.....	202
Fotoğraf 118: Son cemaat yeri batı bölümde pencereyle niş arasında, alt kısımdaki pano.....	203
Fotoğraf 119: Son cemaat yeri doğu bölüm, pencere-niş arası düzenlemesi.	203
Fotoğraf 120: Son cemaat yeri doğu bölümde pencereyle niş arasında, alt kısımdaki pano.....	203
Fotoğraf 121: Son cemaat yeri batı bölüm, taçkapı-pencere düzenlemesi	204
Fotoğraf 122: Son cemaat yeri batı bölüm, pencere-taç kapı arasındaki motif	204
Fotoğraf 123: Son cemaat yeri doğu bölüm, taçkapı-pencere arasındaki motif.....	204
Fotoğraf 124: Batı bölüm, taçkapı- pencere arası alt kısımdaki pano.....	205
Fotoğraf 125: Son cemaat yeri doğu bölüm, taçkapı- pencere arasındaki düzenleme.	205
Fotoğraf 126: Doğu bölüm, taçkapı-pencere arası alt kısımdaki pano	205
Fotoğraf 127: Doğu bölüm, cephe sonundaki motif.....	205
Fotoğraf 128: Son cemaat yeri, taçkapı ve doğu bölüm.....	205
Fotoğraf 129: Batı bölüm, minare giriş kapısının üstü.....	206
Fotoğraf 130: Batı bölüm, minare kapısı ile mihrap nişi arası.....	206
Fotoğraf 131: Batı bölüm, mihrap nişi ile pencere arası	206
Fotoğraf 132: Batı bölüm, pencere ile taç kapı arası.....	206
Fotoğraf 133: Doğu bölüm, taç kapı ile pencere arası	206
Fotoğraf 134: Doğu bölüm, pencere ile mihrap nişi arası.....	207
Fotoğraf 135: Doğu bölüm, mihrap nişi ile cephe sonu	207
Fotoğraf 136: Doğu bölüm, cephe sonu üstü.	207
Fotoğraf 137: Şadırvan.....	207
Fotoğraf 138: Şadırvanın mermer şebekeleri.	208
Fotoğraf 139: Şadırvan.....	208
Fotoğraf 140: Şadırvan. (1987, İlknur Aktuğ)	209
Fotoğraf 141: Cami pencere sistemi.	209
Fotoğraf 142: Cami pencereleri.	210
Fotoğraf 143: Cami pencereleri.(Fatih Müderrisoğlu'ndan.).....	210
Fotoğraf 144: Sivri kemerli pencere	211
Fotoğraf 145: Kuzey cephe, yuvarlak pencere.....	211
Fotoğraf 146: Mihrap üstü, yuvarlak pencere.	211
Fotoğraf 147: Dikdörtgen pencereler.	211
Fotoğraf 148: Pencere kapağındaki motifler.....	212
Fotoğraf 149: Pencere kapağı, detay.....	212
Fotoğraf 150: Cami alt sıra dikdörtgen pencerelerinden 1. pencere sağ kapak kitâbesi.	212

Fotoğraf 151: 1. pencere sol kapak kitâbesi.....	212
Fotoğraf 152: 2. pencere sağ kapak kitâbesi.....	212
Fotoğraf 153: 2. pencere sol kapak kitâbesi.....	213
Fotoğraf 154: 3. pencere sağ kapak kitâbesi.....	213
Fotoğraf 155: 3. pencere sol kapak kitâbesi.....	213
Fotoğraf 156: 5. pencere sağ kapak kitâbesi.....	213
Fotoğraf 157: 5. pencere sol kapak kitâbesi.....	214
Fotoğraf 158: 6. pencere sağ kapak kitâbesi.....	214
Fotoğraf 159: 6. pencere sol kapak kitâbesi.....	214
Fotoğraf 160: 7. pencere sağ kapak kitâbesi.....	214
Fotoğraf 161: 7. pencere sol kapak kitâbesi.....	215
Fotoğraf 162: 8. pencere sağ kapak kitâbesi.....	215
Fotoğraf 163: 8. pencere sol kapak kitâbesi.....	215
Fotoğraf 164: Cami kubbesi, kare plandan kubbeye geçiş.....	216
Fotoğraf 165: Kubbe payandaları.....	216
Fotoğraf 166: Tromp ve mukarnas dolgusu.....	217
Fotoğraf 167: Kubbe eteği.....	217
Fotoğraf 168: Kubbe içi.....	217
Fotoğraf 169: Cami iç duvar süslemeleri.....	218
Fotoğraf 170: Kahire Sultan Hasan Camii.(1977, John A. and Caroline Williams) (www.archnet.com).....	218
Fotoğraf 171: Kahire Sultan Hasan Camii mihrabı.(2004, Philippe Saad)(www.archnet.com)	219
Fotoğraf 172: Kahire Sultan Muayyed Camii. (1977, John A. and Caroline Williams) (www.archnet.com).....	219
Fotoğraf 173: Kahire Sultan Kansu Camii-Medrese. (20.yy başı, K.A.C. Creswell) (www.archnet.com).....	220
Fotoğraf 174: Kahire Sultan Kansu Camii. (2004, el-Habbak)(www.archnet.com).....	220
Fotoğraf 175: Kahire Süleyman Paşa Camii.(1989, Kara Hill) (www.archnet.com).....	220
Fotoğraf 176: Kahire Burdayni Camii. (Islamic Monuments of Cairo).....	221
Fotoğraf 177: Kahire Burdayni Camii. (Islamic Monuments of Cairo).....	221
Fotoğraf 178: Kahire Emir Hüseyin Camii mihrabı. (K.A.C. Creswell).....	221
Fotoğraf 179: Kahire Sultan Muayyed Camii mihrabı.(Gaston Wiet,Les Mosques du Caire)	221
Fotoğraf 180: Kahire Sultan Kansu Gavri Camii-Medrese mihrabı. (K.A.C. Creswell) (www.archnet.com).....	221
Fotoğraf 181: Kahire Baybars Camii mihrabı(K.A.C. Creswell).....	221
Fotoğraf 182: Kahire Süleyman Paşa Camii mihrabı.(1977, John A. and C. Williams) (www.archnet.com).....	222
Fotoğraf 183: Kahire Sinan Paşa Camii mihrabı(20.yy başı, K.A.C. Creswell) (www.archnet.com).....	222
Fotoğraf 184: Kahire Taybarsiyye mihrabı (K.A.C. Creswell).....	222
Fotoğraf 185: Kahire Sultan Kansu Camii, motif ve yazı kuşağı.(2004, el-Habbak) (www.archnet.com).....	222
Fotoğraf 186: Kahire Süleyman Paşa Camii. (1977, John A. and C. Williams) (www.archnet.com).....	222
Fotoğraf 187: Kadıköy Zühdü Paşa Camii kuşak yazısı.....	222
Fotoğraf 188: Cami içi yazı kuşağı, taçkapının batısı.....	223
Fotoğraf 189: Batı duvar, müezzin mahfilî minber arası.....	223
Fotoğraf 190: Batı duvar, minber yanı.....	223
Fotoğraf 191: Güney duvar, minberin sağı.....	223
Fotoğraf 192: Güney duvar, mihrap minber arası.....	223
Fotoğraf 193: Güney duvar, vaaz kürsüsünün bulunduğu kısım.....	223

Fotoğraf 194: Güney duvar, güneydoğu köşe.	224
Fotoğraf 195: Doğu duvar, güneydoğu köşe.	224
Fotoğraf 196: Doğu duvar, iki pencere arası.	224
Fotoğraf 197: Doğu duvar, kuzeydoğu köşe.	224
Fotoğraf 198: Kuzey duvar, kuzeydoğu köşe.	224
Fotoğraf 199: Kuzey duvar, taçkapının doğusu.	224
Fotoğraf 200: Mustafa Paşa Medresesi.	225
Fotoğraf 201: Medrese, doğu cephe.	225
Fotoğraf 202: Medrese dış bahçe duvarı.	226
Fotoğraf 203: Medrese güney cephe ve taçkapı.	226
Fotoğraf 204: Medrese taçkapısı, kemer ve kitâbe.	227
Fotoğraf 205: Medrese taçkapısı içten.	227
Fotoğraf 206: Taçkapının açıldığı eyvan.	228
Fotoğraf 207: Medrese iç avlusu.	228
Fotoğraf 208: Medrese, revaklı avlu.	229
Fotoğraf 209: Medresenin dershâne bölümü.	229
Fotoğraf 210: Dershâne kapısı.	230
Fotoğraf 211: Dershâne pencereleri.	230
Fotoğraf 212: Dershâne doğu cephe.	230
Fotoğraf 213: Dershâne kapı yanı pencereleri.	230
Fotoğraf 214: Dershâne, mihrap nişi.	231
Fotoğraf 215: Dershânenin güneyindeki eyvan bölümü.	231
Fotoğraf 216: Dershâne kuzeyindeki eyvan bölümü.	232
Fotoğraf 217: Medrese odaları, raflar ve pencere.	232
Fotoğraf 218: Tuvalet yanındaki oda, pencere, ocak ve raflar.	233
Fotoğraf 219: Tuvalet yanındaki oda, kapı ve pencere.	233
Fotoğraf 220: Köşe odalar, pencere ve raf düzeni.	233
Fotoğraf 221: Tuvalet bölümüne geçiş koridoru.	233
Fotoğraf 222: Medreseye ait tuvaletler.	233
Fotoğraf 223: Avludaki kuyu ağzı.	234
Fotoğraf 224: Abdest muslukları.	234
Fotoğraf 225: Kuyu ağzındaki motifler.	234
Fotoğraf 226: Cami avlu cephesi, pencereler.	234
Fotoğraf 227: Cami avlu cephesi, pencereler.	234
Fotoğraf 228: Medresenin kuzey cephesi.	235
Fotoğraf 229: Köşe oda girişi, içten.	235
Fotoğraf 230: Tuvalet bölümü, dıştan.	235
Fotoğraf 231: Cami, türbe ve türbe avlusu.	236
Fotoğraf 232: Cami ve türbe, güneydoğudan.	236
Fotoğraf 233: Cami ve türbe, batıdan.	237
Fotoğraf 234: Türbe önündeki revak kısmı.	237
Fotoğraf 235: Türbe taçkapısı.	238
Fotoğraf 236: Türbe taçkapısı üst kısım.	238
Fotoğraf 237: Türbe taçkapısı içten.	239
Fotoğraf 238: Mustafa Paşa'nın lahdi.	239
Fotoğraf 239: Türbe, kubbe ve kubbeye geçiş sistemi.	240
Fotoğraf 240: Kare çini levhalar.	240
Fotoğraf 241: Üstteki çini şerit.	240
Fotoğraf 242: Duvar üst sınır süslemesi.	241
Fotoğraf 243: Türbe pencere kapakları.	241
Fotoğraf 244: Türbe pencere kapakları.	241

Fotoğraf 245: 1. pencere sağ kapak kitâbesi.....	242
Fotoğraf 246: 1. pencere sol kapak kitâbesi.....	242
Fotoğraf 247: 2. pencere sağ kapak kitâbeliği.....	242
Fotoğraf 248: 2. pencere sol kapak kitâbeliği.....	242
Fotoğraf 249: 3. pencere sağ kapak kitâbesi.....	242
Fotoğraf 250: 3. pencere sol kapak kitâbesi.....	242
Fotoğraf 251: 4. pencere sağ kapak kitâbesi.....	242
Fotoğraf 252: 4. pencere sol kapak kitâbesi.....	242
Fotoğraf 253: 5. pencere sağ kapak kitâbesi.....	243
Fotoğraf 254: 5. pencere sol kapak kitâbesi.....	243
Fotoğraf 255: 6. pencere sağ kapak kitâbesi.....	243
Fotoğraf 256: 6. pencere sol kapak kitâbesi.....	243
Fotoğraf 257: 7. pencere sağ kapak kitâbeliği.....	243
Fotoğraf 258: 7. pencere sol kapak kitâbeliği.....	243
Fotoğraf 259: Kapı yanı, çiniler.....	243
Fotoğraf 260: Türbe köşe çinileri.....	243
Fotoğraf 261: Tabhâne.....	244
Fotoğraf 262: Tabhâne giriş cephesi.....	244
Fotoğraf 263: Tabhâne giriş kapısı.....	245
Fotoğraf 264: Tabhâne kuzey kenar.....	245
Fotoğraf 265: Tabhâne kuzey kenar eyvan kubbesi içten.....	246
Fotoğraf 266: Tabhâne güney kenar.....	246
Fotoğraf 267: Tabhâne güney kenar eyvan tonozu, içten.....	246
Fotoğraf 268: Tabhâne odaların açıldığı iç avlu.....	247
Fotoğraf 269: Tabhâne pencere düzeni.....	247
Fotoğraf 270: Odaların pencere düzeni.....	248
Fotoğraf 271: Kuzeydoğu köşede bulunan oda.....	248
Fotoğraf 272: Odaların ocak ve rafları.....	248
Fotoğraf 273: Odaların kubbe ve kubbe geçişleri.....	248
Fotoğraf 274: Tabhâne giriş kapısı ve avlu pencereleri.....	248
Fotoğraf 275: Güney kenar, tuvaletlere geçiş koridoru.....	249
Fotoğraf 276: Tabhâne tuvalet bölümü.....	249
Fotoğraf 277: Tabhâne cami avlu cephesi.....	249
Fotoğraf 278: Pencere kemer alınlığı.....	249
Fotoğraf 279: Pencere kemer alınlığı.....	249
Fotoğraf 280: Zâviye, külliye'nin kuzeydoğu bölümü.....	250
Fotoğraf 281: Zâviye giriş kapısı.....	250
Fotoğraf 282: Zâviye'nin iç avlusu.....	251
Fotoğraf 283: Zâviye güney bölüm ara kapı.....	251
Fotoğraf 284: Güneydeki kubbeli mekân giriş cephesi.....	252
Fotoğraf 285: Zâviye doğu kenar odaları.....	252
Fotoğraf 286: Batı kenar odaları ve pencereleri.....	253
Fotoğraf 287: Revakı taşıyan sütunlar.....	253
Fotoğraf 288: Zâviye cami avlusuna açılan pencere.....	254
Fotoğraf 289: Zâviye tabhâne arası tuvalet bölümü, üstten.....	254
Fotoğraf 290: Güneydeki kubbeli mekânın iç avlusu, tuvaletler.....	255
Fotoğraf 291: Kervansaray, üstten görünümü.....	255
Fotoğraf 292: Kervansaray giriş cephesi.....	256
Fotoğraf 293: Giriş kapısı, güney cephe.....	256
Fotoğraf 294: Orta bölüm ve cami avlusuna çıkış merdivenleri.....	257
Fotoğraf 295: Batı bölüm giriş cephesi.....	257

Fotoğraf 296: Doğu bölüm giriş cephesi.....	257
Fotoğraf 297: Kervansaray doğu bölüm.....	258
Fotoğraf 298: Misâfirhâne üstten görünüm.....	258
Fotoğraf 299: Misâfirhâne batı cephe.....	259
Fotoğraf 300: Misâfirhâne kuzey cephe.....	259
Fotoğraf 301: Misâfirhâne revaklı avlu.....	259
Fotoğraf 302: Odaların pencere, ocak ve raf düzeni.....	260
Fotoğraf 303: Eyvanlı bölüm, taçkapı yanı.....	260
Fotoğraf 304: Eyvanlı bölüm, kuzeybatı köşe.....	260
Fotoğraf 305: Kuzeybatı köşede, eyvana açılan oda.....	261
Fotoğraf 306: Eyvana açılan güneydeki oda.....	261
Fotoğraf 307: Tuvalet bölümü giriş kapısı.....	261
Fotoğraf 308: Oda pencereleri dış cephe.....	262
Fotoğraf 309: Kütüphâne ve batı taçkapısı.....	262
Fotoğraf 310: Kütüphânenin alt bölümü.....	263
Fotoğraf 311: Kütüphâneye çıkış merdiveni.....	263
Fotoğraf 312: Kütüphâne.....	263
Fotoğraf 313: Kütüphâne avlu cephesi.....	264
Fotoğraf 314: İmâret, üstten görünüş.....	264
Fotoğraf 315: İmâret koridoru.....	265
Fotoğraf 316: Yemekhâne giriş kapısı.....	265
Fotoğraf 317: Yemekhâne bölümü.....	266
Fotoğraf 318: Yemekhâne taş sedirler.....	266
Fotoğraf 319: Yemekhâne servis penceresi.....	266
Fotoğraf 320: Mutfak giriş kapısı.....	267
Fotoğraf 321: Mutfak giriş kapısı ve servis penceresi.....	267
Fotoğraf 322: Servis penceresinden yemekhâne.....	267
Fotoğraf 323: Mutfak düzeni.....	268
Fotoğraf 324: Eyvan bölümü, giriş.....	268
Fotoğraf 325: Eyvan, taş sedir.....	268
Fotoğraf 326: Eyvanın kuzeyi, fırın bölümü.....	269
Fotoğraf 327: Batıdaki tonoz örtülü mekân.....	269
Fotoğraf 328: Kuzeydeki kubbeli mekân.....	269
Fotoğraf 329: Fırınlara.....	270
Fotoğraf 330: Eyvanın güneyi, depo bölümü.....	270
Fotoğraf 331: İmâretin en sonundaki tonoz örtülü mekân.....	270
Fotoğraf 332: İmâretin güneyindeki iç bahçe.....	271
Fotoğraf 333: Arada oluşan küçük iç bahçe.....	271
Fotoğraf 334: Mustafa Paşa Hamamı.....	271
Fotoğraf 335: Mustafa Paşa Hamamı.....	272
Fotoğraf 336: Erkekler kısmı giriş cephesi.....	272
Fotoğraf 337: Bayanlar kısmı giriş cephesi.....	273
Fotoğraf 338: Erkekler kısmı taçkapı.....	273
Fotoğraf 339: Taçkapıdaki arma.....	274
Fotoğraf 340: Hamamın aydınlık fenerli kubbeleri.....	274
Fotoğraf 341: Kubbe içten.....	275
Fotoğraf 342: Kubbe geçişleri.....	275
Fotoğraf 343: Giyinme-soyunma odaları.....	275
Fotoğraf 344: Kubbe tepe camları, içten.....	275
Fotoğraf 345: Hamamın örtü sistemi.....	275

ESTAMPAJLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Estampaj 1: Cami taçkapı kitâbesi.....	277
Estampaj 2: Cami ahşap kapı sağ kanat kitâbesi.....	278
Estampaj 3: Cami ahşap kapı sol kanat kitâbesi.....	279
Estampaj 4: Medrese taçkapı kitâbesi.....	280
Estampaj 5: Güney giriş kapısı üzerindeki onarım kitâbesi.....	281

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
cm	: Santimetre
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyânet İslam Ansiklopedisi
drl.	: Derleme
dzl.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
F.	: Fotoğraf
h.	: Hicrî
hzl.	: Hazırlayan
km	: Kilometre
m	: Metre
MÜ	: Marmara Üniversitesi
Nu.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ts.	: Tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTOK	: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
TSM	: Topkapı Sarayı Müzesi
vr.	: Varak
yy	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Gebze, Kocaeli iline bağlı, tarihi bir ilçedir. Kocaeli'nin en batısında yer almaktadır. Eski çağda *Libyssa* olarak bilinen ilk yerleşim, bugünkü Diliskelesi'nde oluşmuştur. Ortaçağ'da Bithynia krallığının egemenliği altında *Kibyza*, *Libyssa*; Bizanslılar döneminde *Dakibyza* adıyla bilinmekteydi. Osmanlılar zamanında Orhan Bey tarafından fethedilen bölge, *Geğbüze*, *Gelbize* gibi adlarla anılmaya başlamıştır. Doğu yolu üzerinde bulunan Gebze, önemli bir konaklama merkezi haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes antlaşmasına göre, İtilaf Devletlerine terk edilecek Boğazlar bölgesinde, Gebze ve çevresi de yer aldığından 1918'de İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Milli Mücadele sonucunda, Gebze ve çevresi 17 Ekim 1922'de işgalden kurtulmuştur.

Gebze, Osmanlılar döneminde ve Cumhuriyetin ilanından sonra, bazen Kocaeli'ne bazen İstanbul'a bağlı bir nahiye olarak kayıtlarda geçmektedir. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Tahrir Defterleri'nin verdiği bilgiye göre, XVI. yüzyılda Anadolu'da 141 sancak bulunmaktaydı. Gebze, Kocaeli sancağına bağlı, *Nâhiye-i Gekböze* adıyla kayıtlı bir nahiye idi. 1273 (1856) yılı Devlet Salnâmesi verilerine göre, XIX. yüzyılda Eyalet Teşkilatına bakıldığında Gebze, '*Eyâlet-i Hüdâvendigâr*'ın Livâ-i Koca İli'ne bağlı bir nahiye '*Nâhiye-i Geg-büze*' olarak kayıtlıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye Cumhuriyeti 74 vilayetten oluşmaktaydı. 49. sırada, merkezi İzmit olan Kocaeli ili yer almaktaydı.¹ Cumhuriyetin ilanından önce İstanbul'a bağlı olan Gebze, bir dönem geçici olarak İzmit'e bağlanmış; 1922'de Üsküdar sancağına iade edilmiştir. 1926 yılında tekrar Kocaeli (İzmit) iline bağlanmıştır. Günümüzde bu durum devam etmektedir.

Gebze'de, Roma döneminden kalma, Doğu Karadeniz'e giden eski yolun üzerinde taş köprü bulunmaktadır. Orhan Bey'in bölgeyi fethettikten sonra yaptırdığı, Orhan Gazi Camii, Menzilhâne Hamamı, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılan külliye Gebze'nin belli başlı tarihi eserleridir.

¹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s.141, 175, 185, 231.

Mimar Sinan'ın eserlerinin sıralandığı listelerde; Çoban Mustafa Paşa Külliyesine ait, cami, medrese, imâret, türbe ve hamamın adı geçmektedir. *Tezkiret'ül-Ebniye*'de; “Geğbüzedde Merhum Mustafa Paşa Camii, Geğbüze'de Mısırlı Mustafa Paşa Medresesi, Geğbüzedde Mustafa Paşa İmâreti”; *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*'de; “camii şerifi Mustafa Paşa mîr-i mirân-ı Mısır der Geğbüze ve İmâret ve Medrese ve Türbe, Geğbüzedde Mustafa Paşa Medresesi, Geğbüzedde Mısırdan gelen Mustafa Paşa İmâreti”², *Tezkiret'ül-Bünyân*'da; “Merhum Mustafa Paşa Camii Geğbüzedde, Mısırlı Mustafa Paşa Medresesi Geğbüzedde, Geğbüze nam kasabada Mustafa Paşa İmâreti”³ kayıtlıdır. Cami, medrese ve imâretin, üç tezkerede de adı görülmektedir. Cami ve medrese, kitâbelerine göre, 930 (1523) yılında inşa edilmiştir. Türbe, yalnızca *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*'de geçmektedir. *Adsız Risâle*'de, “Gebze'deki Hamam” olarak belirtilen hamam, büyük bir ihtimalle Mustafa Paşa Hamamı'dır. Külliye yapılarından, kervansaray, tabhâne, kütüphâne, misâfirhâne ve zâviye tezkerelerde kayıtlı bulunmamaktadır.

1.1. KONUNUN MAHİYETİ

Bu çalışma, Gebze'de, XVI. yüzyılda inşa edilmiş, çoğu yapısı günümüze ulaşmış olan Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'ni mimârî ve süsleme özellikleri bakımından incelemek, bugünkü durumu hakkında bilgi vermek amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmayla, birçok kaynakta çeşitli yönleriyle ele alınmış olan Mustafa Paşa Külliyesi'ne ait bilgileri bir araya getirmeyi, eksiklikleri tamamlamayı, hataları düzeltmeyi amaçladık. Ayrıca Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu hayır eserlerinden ayrıntılarıyla bahseden ve daha önce yayınlanmamış olan Mustafa Paşa Vakfiyesi'ni de çalışmamız içerisine almayı uygun gördük.

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi üzerine, Ayşen Nuran Aldoğan'ın 1977 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde hazırlamış olduğu yayınlanmamış bir lisans tezi bulunmaktadır. Bu tez kendi içinde değerli bir çalışma olmakla birlikte, konunun geniş olması sebebiyle çeşitli konular ya hiç ele alınmamış,

² Rıfıkı Melûl Meriç (hızl.), *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler (Tezkiret'ül-Ebniye)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965, s.25, 34, 37, 80, 96, 107.

³ Sadık Erdem (hızl.), *Saî Çelebi Tezkiretü'l Bünyân - Mimar Sinan'ın Kendi Ağzından Hayat ve Eserleri*, İstanbul: Binbir Direk yayınları, 1988, s.35-46.

ya da çok yüzeysel bir şekilde geçilmiştir. Aldoğan'ın tezinden başka, yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde 1952 yılında, Ayhan Şahinbaşkan tarafından hazırlanmış olan yayınlanmamış bir lisans tezi daha bulunmaktadır.

1.2. KAYNAK ve ARAŞTIRMALAR

Bu çalışmayı hazırlarken külliye hakkında en önemli kaynak, hicri 932 tarihli Çoban Mustafa Paşa Vakfı'dır. Mustafa Paşa'nın Anadolu ve Rumeli'deki vakıflarıyla ilgili, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSM)'ne D.7003 numara ile kayıtlı Arapça vakfıdır. Vakfiye, zeyilleri, evkafa ait çeşitli hüküm ve beratlarla 76 varaktan meydana gelmektedir.

Vakfiyede, hamd ü senâ ve Mustafa Paşa'dan bahseden kısa bir giriş bölümünden sonra külliye vakfedilen mülkler sıralanmıştır. Daha sonra külliyenin nerede kurulduğu, hangi yapılardan meydana geldiği belirtilerek bu yapılarda kimlerin çalışacağı, çalışanlara ne ücret ödeneceği ve yapıların kimlere tahsis edildiği gibi hususlara yer verilmiştir. Vakfiyede, külliyenin gelir kaynakları ve külliye çalışan görevlileri, Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu diğer vakıf eserleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Çoban Mustafa Paşa'nın hayatı hakkında; *Sicill-i Osmânî*, *Kâmûsü'l-A'lâm*, *Peçevî Târîhi*, İsmail Hami Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* kaynaklardan yararlanılmıştır.

Gülfettin Çelik'in hazırlamış olduğu iki ciltlik *Gebze* kitabında, Mustafa Paşa İmâret ve Vakfı hakkında yapılmış inceleme ve değerlendirmelerden istifade edilmiştir. *Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli-İzmit-Gebze* ismiyle 2010 yılında Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan kitapta bulunan 137 Numaralı Defter, Süheyl Ünver'in Gebze ile ilgili tuttuğu notlar ve yaptığı değerlendirmeler oldukça önemli verilerdir. Gebze hakkında değerli bilgilerinden yararlandığım diğer bir kaynak, İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Tarih Hazinesi*'nde 1951 yılında yayınlanmış, *Gebze* adlı makalesidir.

Birçok defa geçtiği Çoban Mustafa Paşa Külliyesinden ayrıntılarıyla bahseden Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nde verdiği bilgiler de, dönemini yansıtmaları bakımından kıymetlidir. Bundan başka, Hans Dernschwam'ın, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*; William Martin Leake'in *Journal of a Tour Asia Minor* adlı seyahatnâmelerde de, Gebze ve külliye hakkında bilgi verilmektedir. Matrakçı Nasuh'un, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han*'da yayınlanan Gebze ve Eskişehir minyatürlerinde Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu külliyelerin gösterilmiş olması bakımından önemlidir.

Tayyib Gökbilgin'in *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı* adlı kitabında Mustafa Paşa'nın mülkü ve evkafı hakkında değerli bilgiler verilmektedir. Çalışmamızın önemli bir kaynağı olan Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan Mustafa Paşa Vakfiyesi'nin numarasına bu kaynaktan ulaşılmıştır. Vakfiye hakkında bilgi veren diğer kaynaklar, Fatih Müderrsioglu'nun, *Bânî Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze* adlı makalesiyle Osman Ergin'in, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı ve Muallim Mehmet Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* adlı eserlerdir.

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi hakkında faydalanılan kaynaklar arasında, Semavi Eyice'nin, *Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*; Ayşen Aldoğan'ın, *Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi*; Köksal Seyhan, *Çoban Mustafa Paşa Külliyesi* adlı makaleleriyle Erdem Yücel ve Cihat Soyhan'ın *Gebze ve Eskihisar*; İlknur Aktuğ'un, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi* adlı kitapları bulunmaktadır. Bunlardan başka çeşitli kaynaklarda kısa da olsa, içerisinde külliye ve yapılarından bahseden birçok kaynağa bakılmış, bu kaynaklarda verilen bilgiler değerlendirilmiştir.

Kitâbeler konusunda ayrıntılı bir bölüm hazırlayan Prof. Dr. Ali Yardım'ın *Alanya Kitâbeleri* adlı eserinden, *Diyânet İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddelerinden istifade edilmiştir. Cahid Baltacı'nın *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* adlı kitabında medreselerle ilgili genel bilgilerin yanında, Mustafa Paşa Medresesi'nde inşa tarihinden XVI. yüzyılın sonuna kadar burada görev yapmış müderrisler belirtilmiştir. Özer Soysal'ın *Türk Kütüphaneciliği* adlı dört ciltlik kitabında ele aldığı Mustafa Paşa Kütüphanesi'ne ait verdiği bilgilerle, çizilmiş olan planlarıyla, vakfiyenin kütüphaneden

bahseden bölümlerinin işaret edilmesi bakımından önemli bir çalışmadır. Külliyeeye ait olan tabhâne hakkında Süheyl Ünver tarafından 1947 yılında yazılan ve sekiz sayfadan oluşan *Gebze İmâretin Tabhânesi* adlı eserin değerlendirmelerinden istifade edilmiştir. Kemal Ahmet Aru'nun, *Türk Hamamları Etüdü* adlı kitabında, hamam hakkında verilen bilginin yanı sıra hamamın planı da bulunmaktadır.

Bahaeddin Yediyıldız'ın *Vakıf İstılâhları Lügatçesi* adlı makalesi; Halim Baki Kunter'in *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd* adlı kitabından vakfiye tasnifinde yardımcı kaynak olarak istifade edilmiştir. Tülây Reyhanlı'nın *Osmanlı Mîmârîsinde İmâret; Külliye Üzerine Notlar* adlı makalesine imâret hakkında genel bilgi için başvurulmuştur. Alpaslan Ataman'ın, *Bir Göz Yapıdan Külliyeeye: Osmanlı Külliyelerinde Kamusal Mekân Mantığı* isimli kitabında, külliye kavramı, külliyeeyi oluşturan yapılar, mîmârî kuruluşları ve külliyelerin gelişimleri hakkında verdiği bilgilerden faydalanılmıştır. Bu kaynak ve araştırmalar dışında, tezi oluştururken yararlandığımız tüm eserler Kaynakça başlığı altında verilmiştir.

1.3. METOT ve DÜZEN

Araştırmamıza öncelikle konuyla ilgili bilgilere ulaşmak için kaynak taraması yapılarak başlandı. Daha sonra, külliyeenin bulunduğu yere gidilerek bugünkü durumu hakkında bilgi edinildi. Yapıların durumu ve kullanılış amaçları yerinde tespit edildi. Topkapı Sarayı Müzesi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mustafa Paşa Vakfiyesi temin edildi. Çalışmamıza vakfiyenin okunmaya çalışması, mevcut yayınların okunup bilgi yönünden değerlendirilmesiyle devam edildi.

Gebze Müftülüğü'nden külliye yapılarla ilgili incelemelerde bulunmak için gereken izin alındı. Çalışmamızda yer alan görsel anlatımlarımızı desteklemek ve yapıların bugünkü durumlarını belgelemek amacıyla çok sayıda fotoğraf çekildi. Gerekli ölçümler alınarak kaydedildi. Kitâbelerin net fotoğrafları, kalıpları ve ölçüleri alındı. Fotoğraflardan, kalıplardan ve bizzat yerinde inceleyerek kitâbelerin en doğru şekilde ve düzgün bir imlâ ile okumaya gayret edildi. Cami içinde ve son cemaat yerinde yer alan kûfi yazı kuşağı, cami ve türbedeki pencere kapaklarındaki ahşap kitâbelerde yer alan ayetler okunarak ayet numaralarıyla birlikte belirtildi.

Büyük bir çoğunluğu tarafımızdan çekilen, istisnâların da belirtildiği, konunun anlaşılmasını kolaylaştıran fotoğraflar, metnin bütünlüğünü bozmamak için numara sırasına göre ekler kısmına koyuldu. Hicrî târihlerin mîlâdî karşılıklarına, kitâbe ve levhaların Arap harfleriyle orijinal metinlerine, bu metinlerin okunuşlarına, Arapça olanların anlamlarına tez metni içinde yer verildi.

Yapılan bu çalışma dört bölümden meydana gelmektedir. Araştırmamıza, Gebze'nin kısa tanıtımı, yaptığımız çalışmanın kapsamı, amacı, yöntemi ve muhtevası hakkında bilgiler veren giriş bölümüyle başlandı. Girişten sonra yer alan ikinci bölümde, külliye yapıtırmış olan Çoban Mustafa Paşa'nın hayatı, yaptırdığı hayır eserleri hakkında bilgiler verildi.

Tezimize adını veren üçüncü bölümde, külliye yapıtı ayrıntılı olarak bahsettikten sonra, başta câmi olmak üzere külliye yapıtı oluşturan yapıtların mîmârî özellikleri tanıtılmaya çalışıldı. Yapıtların süslemeleri, kitâbeleri, geçirdikleri onarımlar ve günümüzdeki durumları hakkında bilgi verildi. Ayrıca, vakfiyenin, yapıtlarla ilgili bölümlerini, çalışanlarını, vakıf şartlarını içeren bilgiler verildi.

Sonuç bölümünde, bu çalışma sonunda elde ettiğimiz bilgilerin genel bir değerlendirilmesi yapıldı. Sonuçtan sonra, ekler ve kaynakça oluşturuldu. Eklerde, külliye ile ilgili vakfiyeye, planlara, kitâbe estampajlarına ve fotoğraflara yer verildi. Kaynakça bölümünde, çalışmamızı hazırlarken yararlandığımız bütün eserler alfabetik olarak belirtildi.

2. ÇOBAN MUSTAFA PAŞA'NIN HAYATI ve HAYRÂTI

2.1. ÇOBAN MUSTAFA PAŞA'NIN HAYATI

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde önemli devlet görevlerinde bulunan, Çoban lâkabı ile meşhur Mustafa Paşa aslen Bosnalıdır.⁴ Asıl isminin 'Gazi Mustafa bin Abdülkerim' olduğu bildirilmektedir.⁵ Vakfiyesi'nde ismi, *Mustafa Paşa bin Abdulmuîn* şeklinde geçmektedir.⁶

Yeniçeri Ocağında eğitim gören Mustafa Paşa, sırasıyla kapıcıbaşı, beylerbeyi, Rumeli Beylerbeyliği görevlerinde bulunmuştur. Beylerbeyliği görevini sürdürmekte iken Sadriâzâm Pîrî Paşa'nın isteği üzerine Yavuz Sultan Selim tarafından vezirliğe getirilmiş⁷, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da bu görevini sürdürmüştür.⁸ 1521 Belgrad Seferinde kuvvetleri komuta eden Mustafa Paşa, 1522 yılında donanmanın başına serdar tayin edilerek Rodos Seferine çıkmıştır.⁹ Kuşatma sırasında Mısır valisi Hayr-Bay'ın vefat haberi üzerine 14 Aralık 1522'de Mısır valiliğe atanmıştır.¹⁰ Mustafa Paşa, Mısır'da altı buçuk ay görev yapmıştır. Kaynaklarda gidiş dönüş tarihleri biraz farklılık arz etse de, Aralık 1522 (Zilhicce 928) ile Mayıs 1523 (Receb 929) tarihleri arası Mısır'da valilik yaptığı anlaşılmaktadır.¹¹ Mısır'dan İstanbul'a geri çağrılan Mustafa Paşa, ikinci vezir olarak görevine devam etmiştir. Mustafa Paşa, Nisan 1529 (Şaban 935)'da İstanbul'da vefat etmiştir. Gebze'de kendi ismini taşıyan külliyesindeki türbeye defnolunmuştur.¹²

⁴ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Westmead: Gregg International Publishers, 1971. (İstanbul 1308 Matbaa-i Âmire baskısından tıpkıbasım), s.372.

⁵ Semavi Eyice, " Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze'de Mustafa Paşa Külliyesi", *Bilgi Dergisi*, C.10, S.119, 1957, s.9.

⁶ 932 Tarihli Mustafa Paşa Vakfiyesi, Topkapı Sarayı Müzesi, D.7003, varak (vr.) 5a, 6-7.satır.

⁷ Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi II: Osmanlılar Dönemi: 1300-1566*, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s.255.

⁸ İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.2, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1948, s.316-317.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.301-302.

¹⁰ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Basım, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2004, s.187.

¹¹ *Kamus-ül-Alâm*, "Mustafa Paşa", C.6, Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996, s.4307'de verilen bilgiye göre ise, Mustafa Paşa Mısır'da sekiz buçuk ay valilik yapmıştır.

¹² Erdem Yücel ve Cihat Soyhan, *Gebze ve Eskihisar*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1976, s.28.

Çoban Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim'in kızı, Sultanzade ve Şehzade Sultan diye anılan Hanım Hatun ile evlenmiştir.¹³ Mustafa Paşa'nın bu evlilik sonucunda ikinci vezirliğe yükselmiş olabileceği belirtilmektedir.¹⁴ II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde Hanım Hatun ve Çoban Mustafa Paşa'ya temlikler yapılmıştır. Mustafa Paşa bu mülklerini Gebze'de ve başka yerlerde yaptırdığı külliye ve eserlere vakfetmiştir.¹⁵

Muhyiddin Mehmet Efendi ve Ahmed Bey adında iki oğlu olmuştur.¹⁶ Hanım Hatun adında bir kızının ve Ayas Bey adında bir kardeşinin olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁷

Mustafa Paşa 'Çoban' lakabı ile meşhur olmakla birlikte, bu lâkabın niçin verildiği bilinmemektedir. Ayrıca, doğduğu bölgeden dolayı 'Boşnak'; padişah kızıyla evlenmesinden 'Damat'; Rodos Seferine katıldığından 'Gazi'; Mısır'da valilik yapmasından 'Mısırlı Paşa' gibi farklı lâkablarla da anılmaktadır.¹⁸ Çok vakıf eseri bırakması sebebiyle 'Melek Mustafa Paşa' olarak da bilinmektedir. Mustafa Paşa, temiz kalpli, adaletli ve insafli bir vezir olarak tanıtılmaktadır.¹⁹

Başarılı bir devlet adamı olan Mustafa Paşa'nın bânisi olduğu en büyük eser, kendi ismiyle anılan Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesidir. (Plan 1) (Fotoğraf 1) Önemli bir menzil külliyesi olan bu eserinden başka, Eskişehir'de Kurşunlu Külliyesi; İstanbul Rumelihisarı, Seyidgazi, Galata, Boğazkesen ve Rodos'da sıbyan mektepleri; Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü; Edirne'de İki Kapılı Han, Yeşilce ve Tahmis Hamamı; Silistre ve Prevadi'de birer hamam yaptırmıştır.

¹³ Mustafa Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980, s.33.

¹⁴ Fatih Müderrisoğlu, "Bânî Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze", *Vakıflar Dergisi*, S.25, 1995, s.68.

¹⁵ M.Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952, s.525.

¹⁶ Süreyya, s.372.

¹⁷ Gökbilgin, s.518.

¹⁸ Müderrisoğlu, s.67.

¹⁹ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevi*, C.1, İstanbul: Matbaa-i Âmire, h.1283, s.28.

2.2. ÇOBAN MUSTAFA PAŞA'NIN YAPTIRDIĞI VAKIF ESERLERİ

2.2.1. Eskişehir'de Kurşunlu Külliyesi

Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşa ettirdiği külliyesinin dışında Eskişehir Odunpazarı'nda, Kurşunlu adıyla bilinen bir külliyesi daha bulunmaktadır. (Plan 2) Bu külliye, cami taçkapısında bulunan kitâbeye göre, 931 (1524-25) tarihinde yaptırılmıştır. Mimarı bilinmemektedir. Başmimar Acem Ali döneminde inşa edildiğinden, mimarının Acem Ali olabileceği ileri sürülmektedir.²⁰

Çoban Mustafa Paşa'nın vakfiyesinde belirtildiğine göre, külliye; *cami, 20 hücreli bir zâviye, mektep, misâfirhâne (tabhâne), mutfak, odunluk, fırın, yemekhâne, düşkünler evi, çeşme ve ahırdan* oluşmaktadır.²¹ Külliye yapılarından, cami, mektep, misâfirhâne, mutfak, yemekhâne ve kervansaray günümüze ulaşmıştır. Külliyenin kuzey girişinde bulunan çeşmenin, vakfiyede bahsedilen çeşme olup olmadığı bilinmemektedir. Caminin kuzeyinde, son cemaat yerinin önünde bulunan şadırvan 1960'lı yıllarda yapılmıştır. Külliye yapıları, cami merkezde olmak üzere, batı, güney ve doğusunda sıralanmışlardır. Yapılar arasında kot farklılığı bulunmaktadır.²²

XVI. yüzyıl Osmanlı mimârîsinin güzel bir örneği olan Kurşunlu Camii, kesme taş malzemeyle inşa edilmiş, kare planlı ve tek kubbeli bir camidir. Son cemaat yeri, altı mermer sütunun taşıdığı beş küçük kubbeyle örtülüdür. (Fotoğraf 2) Caminin taçkapısı mermerden olup kemeri siyah, beyaz geçmeli olarak düzenlenmiştir.²³ Kapının üstünde, caminin yapıldığı tarihi ve yaptıranın ismini gösteren bir kitâbe yer almaktadır. Mermer üzerine, celî sülüs hatla, kabartma olarak hakkedilmiş dikdörtgen kitâbe, üç satırdan oluşmaktadır.²⁴

²⁰ Kasım İnce, "Kurşunlu Külliyesi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, C.26, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı, 2002, s.448-449.

²¹ Vakfiye, varak 7b-8a.

²² Kasım İnce, "Kurşunlu Külliyesi", *DİA*, C.26, s.449.

²³ Nejat İşcan. *Eskişehir Kurşunlu Camii ve Külliyesi*, Eskişehir: İşcan Yayınları, ts., s.7; Ahmet Atuk, *101 Eskişehir*, Ankara: Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, 2002, s.16.

²⁴ İhsân, TDTC. Kâtibi, "Eskişehir Kitâbeleri", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, C.2, 1934, s.265.

Kitâbenin metni şöyledir:

كُمِّلَتْ هَذِهِ الْعِمَارَةُ الْمُبَارَكَةُ فِي دَوْلَةِ مَلِكِ الْعَصْرِ وَالْأَوَانِ سُلَيْمَانَ الْوَقْتِ وَالزَّمَانَ دَامَ مُلْكُهُ مُخَلَّدًا
وَمُجَدَّدًا سَعَدَهُ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ لَوْزِيرٍ وَمُدَبِّرٍ مُلْكِهِ نَصِيرٌ وَأَصْفُ الدَّهْرِ وَعَظِيمُ الْعَصْرِ مَوْلَانَا مُصْطَفَى
پَاشَا دَامَ سَعَدُهُ حَسْبَةَ اللَّهِ الْحَمِيدِ جَاءَ تَارِيخٌ مِنِّي خَيْرٌ جَدِيدٌ

Kitâbenin okunuşu:

'Kümmilet hâzihi 'l-imâretü 'l-mübâreketü fi devleti meliki 'l-asri ve 'l-evânî Süleymâni 'l-vakti ve 'z-zemân dâme mülkühü muhalleden ve müceddeden se'adehü bi tevfikillahi li-vezîrihi ve müdebbiru mülkihi nasîrun ve âsafu'd-dehri ve azîmu 'l-asri Mevlâna Mustafa Paşa dâme sa'dühü hasbeten lillahi 'l-hamîd. Ve câe târîhun minnî hayrun cedîd.'

Kitâbenin anlamı:

*'Bu mübarek yapı, övülmeye layık olan Yüce Allah'ın rızası için, asrın ve devrin meliki, vaktin ve zamanın Süleymân'ı (Allah onun devletini ebedi ve sürekli kılsın, yardımlarıyla mutluluğunu arttırsın) ve onun veziri, mülkünün dirayetli yöneticisi, dönemin Âsaf'ı ve zamanın yüce kişisi Mevlânâ Mustafa Paşa (Allah onun mutluluğunu daim kılsın) zamanında tamamlandı. Ve tarih geldi; benden yeni bir hayır.'*²⁵

Kitâbe'nin sonunda yer alan *'minnî hayrun cedîd'* ibaresi, ebced hesabına göre hicri 931 (1524-25) tarihine karşılık gelmektedir. Buradan, imâretin bu tarihte inşa edildiği anlaşılmaktadır.²⁶ Caminin harimi 14,90 x 14,90 m ölçülerindedir. Girişin bulunduğu kuzey duvarda görülen ahşaptan kadınlar mahfilinin sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Harimde, her cephenin alt sırasında dikdörtgen ikişer, bunların üstünde sivri kemerli, alçı şebekeli birer, kubbe kasnağında dört pencere bulunmaktadır. Klasik minberi mermerdendir. Mihrabı mermer taklidinde boyalıdır. Caminin tek şerefeli

²⁵Hasan Hüseyin Adalıoğlu ve Nizamettin Arslan, *Eskişehir Mevlevîhânesi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2009, s.69. Kitâbenin okunuşunda bazı düzeltmeler yapılmıştır.

²⁶ Adalıoğlu ve Arslan, *Eskişehir Mevlevîhânesi*, s.69.

minaresi kuzeybatı köşesinde yer almaktadır.²⁷ Külliye, Matrakçı Nasuh'un çizdiği Eskişehir minyatüründe de görülmektedir. (Fotoğraf 3)

Külliye'nin güneydoğu köşesinde zâviye yer almaktadır. 'L' şeklinde sıralanan odalar, kurşun kubbelerle örtülüdür. Avlunun güneybatı köşesinde yemekhâne, hemen karşında mutfak bulunmaktadır. Mutfaktan sonra kuzeye doğru uzanan yapı kervansaraydır. Misâfirhâne, avlunun güneye açılan kapısıyla batıdaki yemekhâne arasında yer almaktadır. Caminin doğusunda ise, sıbyan mektebi bulunmaktadır.

Kaynaklarda, bu külliye'nin bir mevlevî merkezi olduğu belirtilmektedir. XVI. yüzyılda, Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerinde, zamanla, birçok mevlevîhâne bu tarikata intisap eden devlet adamları tarafından tesis edilmiştir. Bunlar içerisinde, Eskişehir Mevlevîhânesi de bulunmaktadır.²⁸ Cami kitâbesinde; Mustafa Paşa'dan çoğunlukla kullanılan 'Çoban, Gazi' lakaplarıyla değil de, 'Mevlânâ' lakabıyla bahsedilmesi, onun bağlı olduğu tarikatı açıkladığı belirtilmektedir.²⁹ Bazı kaynaklarda, Eskişehir Mevlevîhâne'sinin tesisi, Kurşunlu Külliyesi'nin kuruluşuyla başladığı; külliye içindeki caminin semahâne; medrese odalarının da derviş hücreleri olarak kullanılmakta olduğu belirtilmektedir. Ayrıca medrese odalarının ortasında yer alan büyük dershâneyi örten kubbenin alemi mevlevî sikkesi şeklinde olduğundan bu bölümün sema ta'lim yeri olduğu söylenmektedir.³⁰

Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu, Kurşunlu Camii ve Külliye'sinde bulunan, Eskişehir Mevlevîhânesi, âsitâne olup içerisinde çile çıkarılabilen tam teşkilâtli bir mevlevîhânedir. Âsitâneler, genellikle geniş bir bahçe içinde, semâhâne, türbe, mescid, matbah-ı şerif, meydân-ı şerif, dede hücreleri, selâmlık ve harem dairelerinden meydana gelmektedir. Türbelerinde de çoğu zaman, Mevlevî meşâyihinin ulularından bir zat medfun bulunur.³¹ Eskişehir Mevlevîhânesi de, cami arkasında yer alan yapının ortasındaki semahâne, bunun iki yanında derviş odaları; caminin doğu tarafındaki

²⁷ Kasım İnce, "Kurşunlu Külliyesi", *DİA*, C.26, s.449.

²⁸ Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *DİA*, C.29, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı, 2004, s.469.

²⁹ Muhiddin Aslanbay, "Eskişehir'de Kurşunlu Camii ve İmâreti", *TTOK Belleteni*, S.147, 1954, s.13.

³⁰ Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı ve Feyzi Şimşek, *Türkiye Mevlevîhâneleri*, 2. Basım, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006, s.147.

³¹ Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *DİA*, s.471-472.

aşhânedan oluşmaktaydı.³² Ayrıca, semahânenin arkasında, son Mevlevî şeyhlerinden Hasan Hüsnü Dede ve ailesine ait yedi tane kabir bulunmaktadır.³³

Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı ve Feyzi Şimşek tarafından hazırlanan, mevlevîhâneler hakkında kısa bilgiler de içeren, *Türkiye Mevlevîhâneleri* adlı fotoğraf albümünde, Eskişehir Mevlevîhânesi ile ilgili fotoğraflarda, cami mihrabının köşeliklerinin yukarısında Mevlevî tarikatının birer başlığı, cami giriş kapısı üzerindeki duvarda *Yâ Hazreti Mevlânâ* ibaresi, dershâne odasını örten kubbe alemindeki mevlevî sikkesi ve hamûşânda mezar taşlarındaki mevlevî başlıklar görülmektedir.³⁴ Bu fotoğraflardan da, Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu bu külliyyede, bir mevlevî tekkesinin var olduğu anlaşılmaktadır.

Mevlânâ Müzesi Arşivi'nde bulunan bir vakfiye suretine göre, mevlevîhânenin tarihi 979 (1571)'lara kadar gitmekte, yine vakfiye suretine göre, bu tarihten önce Gazi Melek Mustafa Paşa tarafından inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihten, XIX. yüzyıla kadar mevlevîhâne ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Mevlevîhâne, 1282 (1866) tarihinde düzenlenen beratla Hasan Hüsnü Dede'ye tevcih edilmiştir. Bu tarihten sonra Eskişehir Mevlevîhânesi, Hasan Hüsnü Dede tarafından yeniden ihyâ edilerek âsitâne olarak mevlevî tarikatı içindeki yerini almıştır.³⁵ Tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılında, Eskişehir Mevlevîhâne'si de kapatılmıştır. Bu tarihten sonra, Mevlevîhâne'nin semahâne olarak da kullanılan cami bölümü, sâdece ibadet amacıyla kullanılmaya devam edilmiştir.³⁶

³² Suzan Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1991, s.268.

³³ Atuk, s.18, Albek, s.269.

³⁴ Kuş, Dıvarcı ve Şimşek, s.150-156.

³⁵ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul: Vefa Yayınları, 2007, s.219-220.

³⁶ Kuş, Dıvarcı ve Şimşek, s.24.

2.2.2. Sıbyan Mektepleri

Mustafa Paşa çeşitli yerlerde sıbyan mektepleri yaptırmıştır. İstanbul Rumelihisarı'nda, İskele Mektebi adıyla da bilinen taş mektep bunlardan biridir.³⁷ Bu mektep zamanımıza ulaşamamıştır.³⁸ Mustafa Paşa, Seyidgazi, İstanbul Galata-Boğazkesen ve Rodos'da da sıbyan mektepleri yaptırmıştır.³⁹ Vakfiyede bahsedilen bu mekteplerden hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.⁴⁰

2.2.3. Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü

Mustafa Paşa'nın yaptırdığı son eser, günümüzde Bulgaristan sınırları içinde, Svilengrad'da, Edirne'nin 30 km garbında Meriç nehri üzerinde bulunan köprüdür. Vakfiyede, *Edirne yolunda, Söğütlüdere nehri üzerinde büyük taş köprü* olarak ifade edilmektedir.⁴¹ Söğütlüdere, Meriç nehrinin kollarından biridir. Bu nehir üzerinde bulunan köprü, 295 metre uzunluğundadır. Sivri kemerli yirmi gözü olan köprünün, ortada bulunan gözleri, diğerlerine göre daha büyüktür. Köprü, orta kısımdan iki uca doğru, meyilli olarak alçalmaktadır.⁴² (Fotoğraf 4) Köprü, iri ve düzgün kesme taştan yapılmıştır. Taşın rengi gümüşîdir. Asırlardır, Meriç'in akan sularına rağmen hâlâ düzgün bir şekilde durmaktadır. Ortadaki diğerlerine göre daha büyük olan dört köprü gözünün batıdan birinci ile ikinci gözü arasında mihrap köşkü bulunmaktadır.⁴³ Köprünün mihrap köşkünde, güzel bir istifile, Arapça, iki satır halinde, celî sülüs ile mermere hakkedilmiş kitâbe yer almaktadır.⁴⁴ (Fotoğraf 5)

³⁷ Ayvansarâyî Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, C.1-2, İstanbul 1281 (1865), s.132; Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisadi ve İctimaiyat Enstitüsü, 1936, s.41.

³⁸ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri*, C.6, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004, s.382.

³⁹ Vakfiye, vr. 8a-8b.

⁴⁰ Müderrisoğlu, s.69.

⁴¹ Vakfiye, vr. 8b, 8.satır.

⁴² Semavi Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", *Belleten*, C.28, S.111-112, 1964, s.730, 738.

⁴³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk*, C.4, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1982, s.20.

⁴⁴ Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", *Belleten*, s.742-743.

Kitâbenin metni şöyledir:

هَذَا جِسْرُ انْشَاءِ فِي اخْلَافِ اعْظَمِ السَّلَاطِينِ السُّلْطَانِ سُلَيْمَانَ خَانَ بْنِ السُّلْطَانِ سَلِيمِ خَانَ دَامَ بِهِ الْاَمْنُ
وَالْاَمَانُ وَزَيْرُهُمَا مُصْطَفَى پَانْشَا وَقَفَّهُ اللهُ لِمَا يَنْشَاءُ اِذْ اَبْقَى الْمَبْنَى الْحَسَنَاتُ السَّنِيَّةُ اصْبَحَ تَارِيحُهَا
حَسَنَةً اَبَدِيَّةً

Kitâbenin okunuşu:

‘Hazâ cisrun enşeehu fi ahlâfi a’zam’is-salâtin es-sultan süleymân Hân bin es-sultân Selim Hân dame bihi’l-emnu ve’l-emân veziruhuma Mustafa Paşa veffekahu’llahu li mâ yeşa’u iz ebkâ’l-mebni’l-hasenâtü’s-seniyyetü esbaha târihuhâ haseneten ebediyyeten.’

Kitâbenin anlamı:

‘Bu köprüyü, büyük Sultanların halefi Sultan Selim Han’ın oğlu Sultan Süleyman Han (emniyet ve emân, sâyesinde devam etsin) zamanında, bu ikisinin veziri Mustafa Paşa (Allah onu dilediğine muvaffak etsin) yaptırdı ve onu sağlamlaştırdı. En devamlı yapı yüksek iyilikler olduğundan, tarihi haseneten ebediyyeten (ebedî iyilik) oldu.’⁴⁵

Kitâbenin sonunda, ebced hesabıyla köprünün inşa edildiği tarih ‘haseneten ebediyyeten’ olarak düşülmüştür. Buradan köprünün 935 (1528/29) yılında, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶

Köprünün, Mimar Sinan tarafından yapıldığı kabul edilmektedir. Sinan’ın yapmış olduğu veya yapılmasına katıldığı eserlerinin listesinde, *Meriç Nehri üzerindeki Mustafa Paşa Köprüsü* şeklinde yer almaktadır.⁴⁷ Sinan’ın, Hassa mimarlığından önce, özellikle köprü inşasında mahir olduğu bilinmektedir. Eserleri arasında da açıkça yazılı

⁴⁵ Eyice, “Svilengrad’da Mustafa Paşa Köprüsü”, *Bellekten*, s.743. Burada belirtildiğine göre, kitâbe, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Kürsüsü mensupları tarafından okunup, transkripsiyonu yapılmış, Türkçe’ye çevrilmiştir. Kitâbenin bazı yerlerinde düzeltmeler yapılarak alınmıştır.

⁴⁶ Eyice, “Svilengrad’da Mustafa Paşa Köprüsü”, *Bellekten*, s.743.

⁴⁷ Meriç (hızl.), *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan’ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler (Tezkiret’ül-Ebniye)*, s.111.

olan bu köprünün Sinan tarafından yapılmış olma ihtimali oldukça yüksektir.⁴⁸ Mustafa Paşa, mülkü olan Çirmen’de Karaağaç köyü ile Aladeresi mezrasını bu köprüye tahsis etmiştir. Köy mahsulünden, köprünün tamirine ayırdığı kısım için bir vakfiyenin bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁹

Mustafa Paşa’nın yaptırdığı bu köprünün bulunduğu kasaba, köprünün yapılmasından sonra, *Cisr-i Mustafa Paşa Kasabası* olarak anılmaya başlamıştır.⁵⁰ Evliya Çelebi bu kasabadan ‘*Çirmen sancağı hâkinde nehr-i Meriç kenarında bir bâğlı ve bâğçeli ve yedi yüz aded kiremit örtülü ma’mûr hânelerdir.*’ şeklinde bahsetmekte; bu kasabadaki Mustafa Paşa köprüsünü ise şöyle tanıtmaktadır: ‘*Ve nehr-i Meriç üzre on iki göz cisr-i azîm Koca Lala Mustafâ Paşa hayrâtıdır. Diyâr-ı Rûm’da memdûh-ı âlem olan kantara-i musanna ’ın biri dahi bu püll-i azîmdir kim her tâkı kavs-i kuzahdan nişân verir köprüdür.*’ ‘*Niçe hayrât u hasenâtlarına râst gelmişiz ammâ bu Edirne kurbundaki cisrin nazîri yodur. Meğer kim Hersek diyârında bir göz Mostar köprüsü ola.*’⁵¹

Gazâlî mahlası ile tanınan Bursalı Mehmed Efendi, Mustafa Paşa’nın Meriç Nehri üzerinde yaptırdığı bu köprü için bir kaside söyleyerek tarih düşürmüştür. Bu sırada vefat eden Mustafa Paşa’nın mirasından, bu kaside sebebiyle bin akçe aldığı bilinmektedir. Ayrıca Mustafa Paşa’nın eşi Sultanzade Sultan tarafından da kendisine yüz akçe verildiği kaynaklarda geçmektedir.⁵² Gazâlî’nin köprü için yazdığı kaside şöyledir:

*‘Bildi merhûm Mustafa Paşa, Köpridür fi’l-hakîka bu dünyâ
Yapdı bir köpri harç idüp varın, İde tâ kim bu ma’niyi imâ
Dahi köpri tamâm olmadın, Ana itdi hüçûm seyl-i fenâ
Göçdi merhûm didiler târih, Köpriden geçti Mustafa Paşa’*

Gazâlî’nin yazdığı bu manzum tarihten, köprünün Mustafa Paşa hayattayken başlanıldığı, onun vefatından sonra tamamlanmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat

⁴⁸ Eyice, “Svilengrad’da Mustafa Paşa Köprüsü”, *Belleten*, s.740-742.

⁴⁹ Gökbilgin, s.515-516.

⁵⁰ Ayverdi, s.19.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.3, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.236-237.

⁵² Yüksel, s.134.

ebced hesabıyla düşürülen bu tarih hesaplandığında, Mustafa Paşa'nın vefatı ve köprünün yapılması tarihine oldukça uzak, erken bir tarih ortaya çıkmaktadır.⁵³

2.2.4. Edirne İki Kapılı Han

Mustafa Paşa, Edirne'de bir han yaptırmıştır. Günümüze ulaşamayan bu han, Eski Camii'in sağ tarafında, bedestenin önünde yer almaktaydı. Oldukça büyük olan hanın, biri kuzeye, diğeri güneye açılan iki kapısı bulunduğundan *İki Kapılı Han* olarak tanınmaktaydı. Vaktiyle kuzey kapısı üzerinde yer alan kitâbesine göre han, 931 (1524-25) tarihinde inşa edilmiştir. Kitâbede, Mustafa Paşa'nın bu hanı yaptırırken, (1,301,920) dirhem harcadığı belirtilmektedir.⁵⁴ Han; bakımsızlık, zelzeleler, yangınlar, geçen zamanın etkileriyle harap olmuş; 1935-40 yılları arasında belediye tarafından yıktırılmıştır. Hanın kapısı üzerinde bulunan Arapça kitâbe, bu yıkım sırasında parçalanmıştır. Kitâbe parçaları onarılmadan müzeye kaldırılmıştır.⁵⁵

2.2.5. Edirne Tahmis ve Yeşilce Hamamı

Edirne'de Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu iki ayrı hamam bulunmaktadır. Hamamlar günümüze ulaşamamıştır. Hamamlar ile ilgili bilgiler, kaynaklardan öğrenilmektedir. Hamamlardan biri, *Tahmis Hamamı*dır. Boyacılar Hamamı, Mustafa Paşa Hamamı olarak da bilinen bu hamam, Eski Camii civarında, yine Mustafa Paşa'nın eseri olan İki Kapılı Han'a yakın bir yerdeydi.⁵⁶ Çifte hamam olarak inşa edilen hamamın yarısı bir yangında yıkılmış, harap olmuştur.⁵⁷ Bazı kaynaklarda hamamının tek hamam olduğu ve camekânının ahşaptan olduğu belirtilmektedir.⁵⁸ 1933 yılında ma'mur olduğu bilinen hamamın, 1960'lı yılların başlarında sâdece yıkıntılarının kaldığı, sonrasında tamamen yıkıldığı kaynaklarda geçmektedir.⁵⁹ Fakat başka bir

⁵³ Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", *Belleten*, s.746-747; Ayverdi, s.20.

⁵⁴ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, Resimli Ay Matbaası, 1940, s.88.

⁵⁵ Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", *Belleten*, s.737.

⁵⁶ Peremeci, s.88.

⁵⁷ Rıfat Osman Tosyalı, "Edirne Hamamları", *Türkiye Tıp Tarihi Arşivi*, C.4, S.15, 1940, s.110.

⁵⁸ Rıfkı Melûl Meriç, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963, s.18.

⁵⁹ Tosyalı, s.110; Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", *Belleten*, s.737.

kaynakta, *Osmanlı Döneminden 2000 Yılına Kalan Mimari Eserler Albümü* 'nde Tahmis Hamamı'nın bir fotoğrafı verilmektedir.⁶⁰

Mustafa Paşa'nın Edirne'de yaptırdığı diğer hamam, *Yeşilce Hamam*'dir. Kaynaklarda, Küçük Hamam, Salhane Hamamı olarak da geçmektedir. Hamam, Mezid Bey ve Yeşilce İmâret karşısında bulunmaktaydı.⁶¹ Çifte hamam olarak inşa edilen hamam zamanla harap olmuştur. Defterdar Edirneli Ekmekçizade Ahmet Paşa tarafından tamir ettirilerek tekrar kullanılmaya başlanmıştır.⁶² Bazı kaynaklarda hamamın tek hamam olduğu ve camekânının kubbeli olduğu yazmaktadır. 1933 yılında harap ve metruk olduğu bilinen hamam, 1957 yılında Edirne Belediyesi'nin müsaadesiyle yıktırılmıştır.⁶³

2.2.6. Silistre ve Prevadi'de Hamam

Mustafa Paşa'nın Silistre'de bir hamamının olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁶⁴ Bu hamamı, Mustafa Paşa yaptırmamış, Abdüsselâm Çelebi'den satın almıştır.⁶⁵ Prevadi'de bir hamamının daha olduğu belirtilmekle birlikte, hamam hakkında bilgiye rastlanılamamıştır. Bu iki hamam günümüze ulaşamamıştır.⁶⁶

2.2.7. Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi

Osmanlı döneminde Gebze'nin imarında önemli bir yere sahip olan bu külliye, Anadolu'ya gidecekler için İstanbul'dan sonra uğranılan önemli bir menzil külliyesiydi. İstanbul'dan yola çıkan yolcular, öğle vakitlerinde Kartal'da, akşam da Gebze'ye ulaşırdı. Yine İzmit'ten yola çıkan yolcular da geceyi Gebze'de geçirirlerdi. Külliye; cami, medrese, tabhâne, zâviye, kervansaray, misâfirhâne, kütüphâne, imârethâne, hamam ve türbeden oluşmaktadır.

⁶⁰ H. Murat Tuğrul ve Ratip Kazancıgil, *Edirne'de Osmanlı Döneminden 2000 Yılına Kalan Mimari Eserler Albümü*, Edirne: Edirne Valiliği Kültür Müdürlüğü, 2000, s.107.

⁶¹ Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", *Belleten*, s.737, dipnot 16b.

⁶² Tosyalı, s.109.

⁶³ Meriç, *Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında*, s.7, dipnot.9.

⁶⁴ Yüksel, s.6; Müderrisoğlu, s.69.

⁶⁵ Gökbilgin, s.525.

⁶⁶ Müderrisoğlu, s.69.

3. GEBZE ÇOBAN MUSTAFA PAŞA CAMİİ ve KÜLLİYESİ

3.1. KÜLLİYE

3.1.1. Genel Özellikleri

XVI. yüzyılın başlarında Gebze'nin kuzeybatısında hâkim bir tepe üzerine inşa edilen Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, mimari özellikleri ve işlevleri bakımından menzil külliyelerinin en başarılı örneklerinden biridir.⁶⁷ Aynı dönemde yapılan külliyelere göre, Mustafa Paşa Külliyesi oldukça zengin yapı topluluğu ile dikkat çekmektedir. (Plan 3)⁶⁸ Anadolu'ya ve İran'a giden kervanların, doğu yönüne yapılan seferlerde ordunun, batıdan yola çıkan hacı adaylarının buradan geçmesi, ihtiyacı karşılayacak büyüklükte bir külliye yapılmasını gerekli kılmıştır.⁶⁹ Gebze'de yapılan bu külliye ile şehrin önemi oldukça artmıştır.(Fotoğraf 6)

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi günümüzde, Kocaeli ilinin Gebze ilçesi Mustafa Paşa Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Külliye, kuzeyinde Yeni Bağdat Caddesi, batısında Atatürk Caddesi, doğusunda Zübeyde Hanım Caddesi, güneyinde Şehit Numan Dede Caddesi ile çevrilidir (Fotoğraf 7). Kaynaklarda, külliyenin doğusunda Gölcük Önü Meydanı, batısında Bağdat Caddesi ile Küçük Yazı Sokağı, kuzeyinde Şeftali Kısığı, güneyinde Çömlekçi Bayırı ile Odunlu Kapı Sokağının bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁰

Külliye yapı topluluğu, 117 x 106 m ölçüsünde bir alana, geometrik bir düzen dâhilinde yerleştirilmiştir. Vakfiyede, Gebze'de inşa edilen külliye (imâreti) oluşturan yapılar kısa açıklamalarla bildirilmiştir.⁷¹ Cami külliyenin merkezinde bulunmaktadır. Külliye yapıları camiyi üç yönden, U şeklinde

⁶⁷ Ayşen Aldoğan, "Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi", *Türkiyemiz Dergisi*, S.38, 1982, s.27.

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.632.

⁶⁹ Köksal Seyhan, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *DİA*, C.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s.352.

⁷⁰ Ayşen Nuran Aldoğan, "Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *Yayınlanmamış Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatları Kürsüsü, 1977, s.13; Yücel ve Soyhan, s.28.

⁷¹Vakfiye, vr. 6b-7b.

çevrelemektedir. Cami ile külliye yapıları arasında geniş bir avlu oluşmuştur. Bu geniş avlu, cami son cemaat yeri hizâsından bir duvarla ikiye ayrılmıştır. Caminin kuzeyinde kalan avlunun ortasında şadırvan bulunmaktadır. Bu avlu, cami avlusu olarak isimlendirilmektedir. Caminin güneyinde, etrâfi duvarlarla çevrili olan avluda, Mustafa Paşa'nın türbesi yer almaktadır. Bu avlu, türbe avlusu olarak bilinmektedir. Külliye; kervansaray, şadırvan, cami ve türbe aynı eksende yer almaktadır.

Külliye üç farklı giriş kapısı bulunmaktadır. Kuzey ve batıda yer alan iki giriş kapısından doğrudan cami avlusuna girilmektedir. Güneyde bulunan kapıdan ise, uzun bir koridor ile cami avlusuna ulaşılmaktadır. Külliye'nin güneydoğusunda yer alan medrese, doğu cephede bulunan diğer yapılara göre dik yerleştirilmiş, bundan dolayı külliye'nin bu cephesinde bir çıkıntıya sebep olmuştur. (Plan 3) Külliye'nin dikdörtgen planının bozulmaması amacıyla, külliye doğu sınırında, medresenin doğu cephesine dayanan bir duvar örülmüştür. Böylece medresenin ve tabhânenin önünde birer küçük avlu oluşturulmuştur.

Külliye hamamı, yapı topluluğundan ayrı olarak, çarşı içerisinde inşa edilmiştir. Hamam, klasik dönemin özelliklerini taşımaktadır. Çifte hamam olarak düzenlenen yapıda, erkekler kısmı ile kadınlar kısmı tamamıyla birbirine benzemektedir. Külliye'nin türbe avlusunda, mermerden bir güneş saatinin olduğu belirtilmektedir.⁷² Günümüzde, türbe avlusunda, caminin güneybatı köşesinin yakınında, 152 cm yüksekliğinde, 61 x 63 cm ebatlarında mermerden bir yükselti bulunmaktadır (Fotoğraf 8). Fakat üzerinde, güneş saati olduğunu gösteren herhangi bir işaret veya iz görülmemektedir.

Zâviye'nin doğusunda yer alan boş arsada, eskiden ahşaptan bir ev bulunmaktaydı. Bazı kaynaklardaki tarihi fotoğraf ve çizimlerde görülebilen bu üç katlı ev, eski Gebze evlerinin güzel bir örneğiydi. (Fotoğraf 9) Bu evin, zamanı tam olarak bilinmemekle birlikte, 1970li yıllarda yıkıldığı anlaşılmaktadır.⁷³

⁷² Cevat Akkanat, "Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi", *Diyânet Aylık Dergi*, S.238, Ekim 2010, s.59; Kenthaber Kültür Kurumu, Kocaeli Külliyesi, 2008, <http://www.varbak.com/kocaeli-kulliyeleri-t27575.html> (14 Haziran 2010).

⁷³ Bülent Çetiner, "Eski Gebze Evleri", *İlgi Dergisi*, S.81, 1995, s.12; Cengiz Akgün ve Yılmaz Işık, *Gebze'de İz Bırakanlar II*, 2006, s.59.

3.1.2. Mimârî

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin mimarı konusu oldukça tartışmalı bir konudur. Genel olarak külliye'nin mimarı Mimar Sinan olarak bilinmekle birlikte, kaynaklarda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Mimarı hususundaki görüşler; Mimar Sinan, Acem Ali, Hüsam Kalfa, Mısırlı mimarlar ve Osmanlı üslûbunda yetişmiş ismi bilinmeyen bir mimar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Külliye mimarının Sinan olarak belirtildiği kaynaklarda, buna gerekçe olarak Mimar Sinan'ın eserlerinin sıralandığı listelerde, külliye yapılarından cami, medrese ve imâretin adının geçmesi gösterilmektedir.⁷⁴

Mimar Sinan'ın eserlerinin sıralandığı, *Tezkiret'ül-Ebniye*'de; “Geğbüze Merhum Mustafa Paşa Camii, Geğbüze'de Mısırlı Mustafa Paşa Medresesi, Geğbüze Mustafa Paşa İmâreti”. *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*'de; “camii şerifi Mustafa Paşa mirimiran-ı Mısır der Geğbüze ve İmâret ve Medrese ve Türbe, Geğbüze Mustafa Paşa Medresesi, Geğbüze Mısır'dan gelen Mustafa Paşa İmâreti”.⁷⁵ *Tezkiret'ül-Bünyan*'da; “Merhum Mustafa Paşa Camii Geğbüze, Mısırlı Mustafa Paşa Medresesi Geğbüze, Geğbüze nam kasabada Mustafa Paşa İmâreti”⁷⁶ şeklinde geçmektedir.

Külliye, geometrik yerleşme düzeni ile türbe, cami, şadırvan ve kervansaray kubbelerinin aynı eksene gelecek şekilde planlanmış olması Mimar Sinan'ın üslûbuna benzetilmiştir. Bu sebeple, külliye'nin tasarımında Mimar Sinan, bizzat çalışmamış olsa bile, ordunun seferde bulunmadığı zamanlarda, külliye'nin tamamlanmasına katkısının olabileceği belirtilmektedir.⁷⁷ Ayrıca tasarımı gerçekleştiren kişilerin mimarî

⁷⁴ Celal Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, ts., s.396; Aldoğan, “Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi”, s.8; Abdülkadir Özcan, “Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar”, Sadi Bayram (Ed.), *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri* içinde(131-145), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988, s.137.

⁷⁵ Meriç (hızl.), *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, s.25, 34, 37, 80, 96, 107.

⁷⁶ Erdem (hızl.), *Saî Çelebi Tezkiretü'l Bünyân - Mimar Sinan'ın Kendi Ağzından Hayat ve Eserleri*, s.35-46.

⁷⁷ Aldoğan, “Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi”, s.31.

yeteneklerinden etkilenerek, Hassa baş mimarı olduktan sonra, yaptığı külliyelerde, benzer yöntemleri uyguladığı görülmektedir.⁷⁸

Mimar Sinan'ın baş mimar olduktan sonraki dönemde, tezkerelerde adı geçen Gebze Mustafa Paşa Külliyesi'nden bazı yapıların tamamlanmış ya da onarılmış olması da mümkündür.⁷⁹

Cami taçkapısında bulunan kitâbeye göre; 930 (1523-24), kapı kanatlarındaki kitâbeye göre; 929 (1522-23) tarihlerinde inşa edilmiş olan cami ve etrâfını çevreleyen külliye yapılarının, Mimar Sinan'ın mimarbaşı olmadan önceki dönemde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰ Medrese taçkapısında bulunan kitâbede de, 930 (1523-24) tarihi görülmektedir. Mimar Sinan, 1521'de Belgrad, 1522'de Rodos seferlerine katılmıştır. Bundan dolayı, seferlere katılmadan önce veya seferler sırasında külliye planlamış olması mümkün görülmemektedir.⁸¹ Cami ve medrese taçkapı kitâbeleriyle kesin olan yapım tarihi, bu yapıların Sinan için oldukça erken olduğunu, eserleri listelerinde yer alsada dahi mimarlığını yapmış olduğu eserler arasında sayılamayacağını göstermektedir.⁸²

1539 yılında Hassa baş mimarı olan ve ilk önemli eseri İstanbul'da Haseki Hürrem Sultan Camii olarak kabul edilen Sinan'ın, 1523 yılında inşa edilmiş olan bu külliye katkısının ne olduğu tartışmalı bir konu olarak kalmaktadır.⁸³

Külliye inşâ edildiği yıllar, Acem Ali'nin baş mimarlık yaptığı dönemine rastlamaktadır.⁸⁴ Acem Ali, Mimar Sinan baş mimar oluncaya kadar devletin birçok önemli eserini inşa etmiştir. Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin de, Acem

⁷⁸ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.31-33.

⁷⁹ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 2007, s.234.

⁸⁰ Eyice, "Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze'de Mustafa Paşa Külliyesi", *Bilgi Dergisi*, s.9.

⁸¹ Aldoğan, "Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi", *Türkiyemiz Dergisi*, s.30-31; Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.31-33.

⁸² Aptullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Onardığı Camiler", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, C.8-9, 1980-81, s.209; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.18; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s.253.

⁸³ İlknur Aktuğ, 'Sinan Yapısı Olarak Bilinen Çoban Mustafa Paşa Külliyesi' Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu, Ankara 24-27 Ekim 1988 Tebliğ Özetleri, s.6; Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", *Bellekten*, s.740.

⁸⁴ Müderrisoğlu, s.68.

Ali'nin yaptığı bu eserlerden biri olduğu belirtilmektedir.⁸⁵ Mimar Sinan, Acem Ali'nin üslûbunu benimsemiş ve sonraki dönemde onun yaptığı birçok eseri de onarmıştır. Bunların da etkisiyle, Acem Ali'nin yapmış olduğu Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin, Mimar Sinan tarafından yapıldığı zannedilmektedir.⁸⁶

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, cami mimarını Mimar Sinan'ın baş halifesi Hüsâm Kalfa olarak belirtmektedir: "*Süleymâniye Câmî'in binâ eden Koca Mi'mâr Sinân'ın baş halîfesi Mi'mâr Hüsâm binâ edüp var kuvvet-i bâzû-yı mi'mârîsin sarf edüp eyle şîrîn-kârlık ve eyle hürde-gîrlık ve hürde tasarruflar etmişdir kim gûyâ yed-i tûlâsın ayân etmiş.*"⁸⁷

Başka bir görüşe göre, Mustafa Paşa, Mısır'da valilik yaptığı dönemde gördüğü süsleme tarzını beğenip, beraberinde getirdiği, kimliği bilinmeyen Mısırlı bir mimara külliye yaptırmıştır.⁸⁸

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, Yavuz Sultan Selim'in 1517 tarihinde İstanbul'a getirdiği Mısırlı Mimar Şahabettin Ahmet tarafından yapılmış olabileceği de ileri sürülen görüşlerden biridir. Caminin içinde ve son cemaat yerinde görülen, Memlûk üslûbunda renkli mermerlerle yapılmış süslemeler bu görüşü desteklemektedir.⁸⁹

Camide bulunan Memlûk tarzı süslemelerin, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra İstanbul'a gönderdiği Memlûk Sarayının baş mimarı Ahmed bin Bedri Hasan bin el-Tolunî ve yanındaki ustalar tarafından yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir.⁹⁰

⁸⁵ Yüksel, s.9; Kuran, *Mimar Sinan*, s.18-19.

⁸⁶ Özkan Ertuğrul, "Acem Ali", *DİA*, C.1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s.322.

⁸⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.88.

⁸⁸ Kuran, "Mimar Sinan'ın Onardığı Camiler", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, s.207.

⁸⁹ Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London, 1971, s.190.

⁹⁰ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Basım, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2004, s.190.

3.1.3. Kitâbeleri

Cami taçkapısında, basık kemerli kapının üzerinde, 225 x 86 cm ölçülerinde, iki satır halinde, Arapça bir kitâbe yer almaktadır. Kitâbe, mermer üzerine, celî sülüs hatla, kabartma olarak hakkedilmiş olup altın varaklıdır. Satır arasında cedvel çizgisi olup muntazam çizilmiştir. (Fotoğraf 10-11) Kitâbede, camiye yaptırmış olan Mustafa Paşa'nın adı ve ebced hesabıyla yapının inşa tarihi belirtilmektedir. Kitâbe şöyledir:

هَذِهِ عِمَارَةٌ عَمَّرَهَا فِي خِلَافَةِ خَلِيفَةِ الرَّحْمَنِ السُّلْطَانِ سُلَيْمَانَ خَانَ ابْنِ سُلْطَانَ سَلِيمٍ خَانَ خَلَّدَ اللَّهُ
سُبْحَانَهُ عُمُرَهُ وَسُلْطَانَهُ
وَزَيْرُهُمَا صَاحِبُ الْبِنَاءِ وَالْإِنشَاءِ مُصْطَفَى پَاشَا وَإِذَا مَسَّتْهُ ذَاتَ بَهْجَةٍ وَسْنَا أَصْبَحَ تَارِيخُهَا خَيْرًا
حَسَانًا

Kitâbenin okunuşu:

‘Hâzihi imâretün ammerahâ fî hilâfeti halîfeti’r-rahmân es-Sultân Süleyman Hân ibn Sultân Selim Hân halledellâhû sübhânehû umrehû ve sultânehû.

Vezir-i hûmâ sâhibü'l-binâ ve'l-inşâ Mustafa Paşâ ve izâ messethu zâte behcetini ve senâ esbaha tarihuha hayren hasâna.’

Anlamı:

‘Allah’ın halifesi Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han’ın (Allah onun ömrünü ve saltanatını ebedi kılsın) halifeliği döneminde yapılan bir imârettir. Bu ikisinin veziri bu bina ve inşaatın sahibi Mustafa Paşa’dır. Ona (yapıya) huzur ve nur isabet etse, o zaman anı en güzel an olur. (930).’⁹¹

Caminin künde-karî tekniğiyle yapılmış kapı kanatlarının üst kısmında, ahşap üzerine, lüle taşından kakma, 49 x 22 cm ölçülerinde, tek satır halinde sülüs hatla yazılmış iki kitâbe bulunmaktadır. Arapça olan kitâbelerde, bâni Mustafa Paşa’nın adı ve hicri tarihle yapının inşa tarihi okunmaktadır. (Fotoğraf 12-13)

⁹¹ Aktuğ, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.27’den alınan kitâbede bazı düzeltmeler yapılmıştır.

Kapının sağ kanadında bulunan kitâbe (Fotoğraf 14):

أَمْرَ بِإِنشَاءِ هَذِهِ الْبُنْعَةِ الْمُبَارَكَةِ الْوَزِيرِ الْأَعْظَمِ وَالْذُّسْتُورِ الْمُكْرَمِ

Kitâbenin okunuşu:

‘*Emere bi inşai hazihi’l buk’ati’l-mübareketi, el vezir-ül-‘azâm ve’d-düstur’ül-mükerrem.*’

Kapının sol kanadında bulunan kitâbe (Fotoğraf 15):

مُسْطَفَى يَاثَا يَسَّرَ اللَّهُ لَهُ مَا يَشَاءُ فِي تَارِيخِ سَنَةِ تِسْعٍ وَعِشْرِينَ وَتِسْعِمِائَةٍ

Kitâbenin okunuşu:

‘*Mustafa Paşa yesser Allahu lehu ma yeşa’, fi tarihi seneti tis’in ve işrine ve tis’a mie (929).*’

Kitâbelerin anlamları:

‘Bu mübarek yere, vezir-i azam, keremli yönetici Mustafa Paşa -Allah onun her istediğini kolaylaştırsın- 929 tarihinde inşasını emretti.’

Taçkapı kitâbesinde, yapının inşa tarihi ebcedle 930 (1523-24) verilmiştir. Kapı kanadında bulunan kitâbede ise, 929 (1522-23) tarihi yazılıdır. Cami kitâbesiyle kapı kanadındaki kitâbe arasında bir yıllık zaman farkı dikkati çekmektedir. Bu zaman farkı, Mustafa Paşa’nın Mısır’da vali olduğu dönemde hazırlattığı malzemeleri gönderip, kendisi İstanbul’a döndüğünde yapının inşasına başlanmış olma ihtimalinden kaynaklanabilir.⁹²

Külliyede camiden başka medresenin de inşa kitâbesi bulunmaktadır. Medresenin güney cephesinde, oldukça sade olan mermer taçkapının, yarım daireye yakın sivri kemerinin altında, 65,5 x 60 cm ölçülerinde, dört satır halinde celî talik hatla, kabartma olarak hakkedilmiş, Arapça inşa kitâbesi bulunmaktadır. (Fotoğraf 16) Kitabenin satır araları cedvelli olup muntazam çizilmiştir. Kitâbeye göre, medresenin

⁹² Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.24; Semavi Eyice, “Svilengrad’da Mustafa Paşa Köprüsü”, *Belleten*, C.28, S.111-112, 1964, s.736, dipnot 14.

yapım tarihi ebced hesabıyla 930 (1523) tarihini vermektedir. Kitâbede ikinci satırdaki harflerden birinin noktası eksiktir. Üçüncü satırda, خَيْرًا kelimesinde ye harfinin bir noktasının düşmüş olduğu görülmektedir.

Kitâbe şöyledir:

أَصِفُ الدَّهْرَ بِنِي مَدْرَسَةِ
حَسَنَةَ اللَّهِ فَأَسْتَوْفِي الْمُنَا
حَسُنَ خَيْرًا وَأَجْرًا فَازًا
قَدْ أَتَى التَّارِيخُ خَيْرًا حَسَانًا

Kitâbenin okunuşu:

‘ Âsifü’ d-dehre binâ medreseten
Haseneten lillâh feestevfi’ l-münâ
Hasüne hayran ve ecran fâzâ
Kad eta’ t-târihu hayren hasâna.’

Anlamı:

‘Medrese inşa ederek zamanı nitelerim. Allah’tan bir hasene dileyip arzumu gerçekleştirmiş olurum. Güzel bir hayra ve ecre medar oldu. Tarihi de en güzel şekilde düşüldü.’¹

Külliyede görülen diğer kitâbe, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında yapılmış olan bir onarım kitâbesidir. Külliyein güney giriş kapısında, basık kemer üzerinde, dikdörtgen kitâbe yer almaktadır. Kitâbe, 62,5 x 25,5 cm ölçülerinde, mermer üzerine, celf sülüs hatla, kabartma olarak hakkedilmiştir. Osmanlı Türkçesiyle iki satır halinde yazılmış olan onarım kitâbesi şöyledir (Fotoğraf 17):

نُؤله يازلسه طاق جامعہ رافت گهر تاريخ
ياپلدي امت بيضايه زيبا جامع الانوار سنه ١٣١٦

¹ Müderrisoğlu, s.72’den alınan kitâbede bazı düzeltmeler yapılmıştır.

Kitâbenin okunuşu:

‘N’ola yazılsa tâk-ı câmie re’fet-i güher-târih
Yapıldı ümmet-i Beyzâ’ya zîba câmiü’l-envâr sene 1316.’

Anlamı:

‘Caminin tâkına (tacına) bu yüce, kıymetli tarih yazılsa ne olur!
Bu güzel ışıklı cami ümmet-i Beyzâ’ya yapıldı. Sene 1316 (1889-1890).’⁹⁴

Kitâbenin satır arası cedvelsizdir. Kitâbenin dış kenar çizgileri dalgalı bir şekildedir. Kitâbenin üst kısmında, dört sıra tuğlanın oluşturduğu bölümün ortasında elips şeklindeki çerçeve içerisinde, 33 x 22 cm ölçüsünde, II. Abdülhamid’in tuğrası bulunmaktadır.

3.1.4. Vakfiyesi

Çoban Mustafa Paşa’nın Anadolu ve Rumeli’deki vakıflarıyla ilgili, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’ne D.7003 numara ile kayıtlı hicri 932 tarihli Arapça vakfiyesi bulunmaktadır. Vakfiye, Rumeli Kazaskeri Mehmed bin Ali el-Fenârî tarafından tasdik edilmiştir.⁹⁵ Vakfiye, zeyilleri, evkafa ait çeşitli hüküm ve beratlarla 76 varaktan meydana gelmektedir. Vakfiye ve zeyilleri, hatt-ı icâze (rikaa’) ile yazılmıştır. Her sayfa 11 satırdan oluşmaktadır.

Varak 2b’den başlayan metin kısmında ilk olarak, iki sayfadan oluşan ve giriş niteliğinde sayılabilecek bölüm bulunmaktadır. Varak 3b’de, vakfiye ile ilgili kısa bilgi verilmektedir. Varak 57a’ya kadar devam eden vakfiye, hicri 932 yılı Recep ayı başında kaydedilmeye başlanmıştır. Bundan sonra 24 Safer 934⁹⁶, 2 Şaban 934⁹⁷, 24 Şaban

⁹⁴ Aktuğ, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.28; Kitâbe’nin okunması, tercümesi Sadık Erdem tarafından yapılmıştır.

⁹⁵ Vakfiye, varak 3b, 1-6.satır.

⁹⁶ Vakfiye, vr. 57b-60b.

⁹⁷ Vakfiye, vr. 60b-61b.

934⁹⁸, 19 Rebiülâhir 935⁹⁹ ve 13 Cemâziyelâhir 935¹⁰⁰ tarihli zeyilleri bulunmaktadır. Vakfiye son şeklini 26 Zilkâde 935 tarihinde almış¹⁰¹, hicri 937 Zilhicce'sinin başında¹⁰² kopya edilmiştir.

Vakfiyede bundan sonra çeşitli hüküm ve beratlar bulunmaktadır. Burada her sayfa ortalama 11 satırdan oluşmaktadır. Dîvânî hat ile yazılmış olan hüküm ve beratların çoğu Osmanlıcadır. Dikkat çeken bir özellik de, tarih bakımından sıralamanın farklı olmasıdır. Bunun nedeni büyük bir ihtimalle, vakfiyeden sonra boş bırakılmış olan birkaç sayfaya sonradan metin yazılmasıdır. Vakfiyenin sonunda bulunan bu hüküm ve beratlar sırasıyla; 951¹⁰³, 952¹⁰⁴, 920¹⁰⁵, 943¹⁰⁶, 924¹⁰⁷, Ramazan 971¹⁰⁸, Şevvâl 971¹⁰⁹ tarihlidir.

Vakfiyeye göre, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nde, *cami, on hücreli bir medrese, murakabe ve taat için on iki hücreli bir zâviye, giden ve gelen, konaklayan ve yola çıkan misâfirler için yazın ve kışın kullanılabilecek evler ve bahçeler, mahtab (odunluk), matbah (mutfak), mahbez (fırın), me'kel (yemekhâne), mahba' (kiler) ve anbar, bir kuyu, fiskiyeli havuz (şadırvan), su dolabı, iki odalı kütüphâne* bulunmaktadır.¹¹⁰ Bu yapılardan çoğu günümüze ulaşmıştır.

Vakfiye, Gebze'deki imâretten başka, Eskişehir, Seyitgazi, İstanbul Rumelihisarı, Rodos ve Edirne'de bulunan vakıf eserleri, bunlara ait vakıf mülkleri, görevliler, burada çalışan görevlilerde aranan şartlar, görevlilerin aldıkları ücretler, imârete giren yiyecekler, belli zamanlarda dağıtılacak ikramlar gibi birçok konu hakkında bilgi içermektedir.

⁹⁸ Vakfiye, vr. 61b-63a.

⁹⁹ Vakfiye, vr. 63b-65b.

¹⁰⁰ Vakfiye, vr. 66a-66b.

¹⁰¹ Vakfiye, vr. 67b, 4-5.satır.

¹⁰² Vakfiye, vr. 67b, 9.satır.

¹⁰³ Vakfiye, vr. 68a.

¹⁰⁴ Vakfiye, vr. 68b-69a.

¹⁰⁵ Vakfiye, vr. 69b-71a.

¹⁰⁶ Vakfiye, vr. 71b.

¹⁰⁷ Vakfiye, vr. 72a-72b.

¹⁰⁸ Vakfiye, vr. 73a-74a.

¹⁰⁹ Vakfiye, vr. 74b-76a.

¹¹⁰ Vakfiye, vr. 6b-7a.

Vakfiyede belirtilen külliyyede çalışan görevliler ve aldıkları ücretler şöyledir:

Medrese müderrisine günde 50 dirhem, medrese talebelerine 2'şer dirhem, medrese bevvâbı (kapıcısı) ve ferraşına 2'şer dirhem; Hâfız-ı kütübe (kütüphâne memuru) 3 dirhem¹¹¹;

Cami hâtibine 10 dirhem, cami imamına 10 dirhem, 4 müezzine 5'şer dirhem, 2 kayyime 3'şer dirhem, siraci'l-vakkadi (kandil yakıcı)ye 3 dirhem, hâfızların reisine 5 dirhem, diğer 4 hâfıza 3'er dirhem, hoşhâna 2 dirhem, muarrife 3 dirhem, tevşih okuyana 2 dirhem, cüz okuyana 1 dirhem, noktacıya 1 dirhem; Hankâh (zâviye) şeyhine 20 dirhem, tesbih, salât ve ihlâs okuyanlara 1'er dirhem, ayetülkürsî okuyanların her birine 1'er dirhem; İmâret şeyhine 10 dirhem, vekil-i harca 5 dirhem, kilerciye 4 dirhem, tabbâh (aşçı) reisine 5 dirhem, diğer 2 tabbâhın her birine 4'er dirhem, 3 habbâza (ekmek pişiren) 3'er dirhem,¹¹² 2 imâret ferrâşına (süpürücü) 3'er dirhem, 2 hubz ve taam nakibine (yemek ve ekmek görevlisi) 2'şer dirhem, matbah ve me'kel bevvâbına (mutfak ve yemekhâne kapıcısı) 2 dirhem, kase yıkayıcısına 2 dirhem, munakki'l-urza (pirinç ayıklayan) 2 dirhem, dakkâkü'l-hıntaya (buğday dövücü) 1,5 dirhem, hammâlü'l-lahma (et hamalı) 1 dirhem, odun bekçisine 1 dirhem, kennâsa (helâ temizleyicisi) 2 dirhem, 2 meremmetçiye (tamirci) 2'şer dirhem ve imâret nâzırına 10 dirhem verilmektedir.¹¹³

Şahitleri ve mütevellisi belirtilen vakfiyede, Mustafa Paşa'nın Gebze, Eskişehir, Edirne-Söğütödere, Seyitgazi, Rodos, Galata ve İstanbul-Boğazkesen Kalesi ile Svilengrad (Cisr-i Mustafa Paşa)'da yer alan vakıflardan söz edilir. Vakfiyesinde '*Vezir Hazret-i Mustafa b. Abdülmuin Hazretleri*' ifadesiyle tanınan Paşa¹¹⁴, vakıflarını kurmak ve işlemlerini sağlamak için Anadolu'nu ve Rumeli'nin farklı yerlerinde arazi, mezra, bostan, bahçe, hamam, han, oda, dükkan, müştemilatıyla birlikte ev, fırın ve değirmen gibi gayr-i menkullerin ürün, kira ve satışıyla menkul sınıfına giren nakit

¹¹¹ Vakfiye, vr. 47b, 9-11.satır.

¹¹² Vakfiye, vr. 47b, son satır ve 48a.

¹¹³ Vakfiye, vr. 48b.

¹¹⁴ Vakfiye, vr. 5a, 6-7.satır.

para, köle ve hayvanlar vakfetmiştir. Vakfiyede külliye yapılarından oldukça ayrıntılı söz edilmektedir. Günümüze gelen yapılarla genel hatlarıyla örtüşmektedir. Mustafa Paşa ayrıca vakfiyesine vakfın disiplinli çalışması için bazı kurallar da koydurmuştur. Özellikle talimevi ve kütüphâne için daha katı kabul edilebilecek kuralların söz konusu olduğu vakıf şartlarında, imâretin mutfağa giren yiyecek içecek miktarları, öğünler ve öğünlerin dağıtılmasında izlenecek kurallara da yer verilmiştir.¹¹⁵

Gebze’de kütüphâneye vakfedilen kitapların burada istifade edilmesi ve iyi bir şekilde korunması şart koşulmuştur.¹¹⁶ Mustafa Paşa’nın vakfettiği kitapların listesi de vakfiyede verilmiştir.¹¹⁷ Ayrıca, Eskişehir’deki imârette, sufilerin yararlanması için altı eser¹¹⁸ vakfedilmiş olup bu kitapların da korunması¹¹⁹, kitapların Gebze’de imâretten, Eskişehir’de hânkâhtan dışarı çıkarılmaması şart koşulmuştur.¹²⁰

Gebze’de kütüphânede görevli olacak hafız-ı kütübün, sâlih, güvenilir, kitaplar hakkında bilgisi olan, onları daima koruyacak bir kişi olmasını gerekmektedir.¹²¹ İki imâretin camilerinden her birinde, erkek, âlim, âmil, imamlık vazifesini güzel yapan bir imam olacaktır. Gebze’deki camide, ezanla vazifeli dört; Eskişehir’deki camide ise, iki müezzin olacaktır. Ayrıca yine bu iki camide görev alacak hâtibin âlim, âmil olması gerekmektedir. Gebze’deki cami mahfelinde beş, Eskişehir’de dört hafız; onların içindeki en âlimi, reis (başkan) olacaktır. Başkan diğer hafızlarla birlikte Cuma günleri güzel bir meclis düzenleyecektir. Gebze’deki camide, Resul ve vakıf için güzel sesle yirmi ayet okuyan iki adam olacak, onlardan biri öğle namazından sonra, diğeri ikinci namazından sonra okuyacaktır.¹²²

Yine Gebze’deki camide, muttakî on adam her gün öğle namazından sonra orada toplanacak ve on bin kere tesbih, Nebi aleyhisselam’a on bin kere salât edecektir. Camide her gün on adam ikinci namazından sonra bir araya gelecek, onların her biri yüz kere İhlâs Sûresi’ni okuyacaktır. Onlardan her biri bir kez, Muavezeteyn (Felâk ve Nâs

¹¹⁵ Müderrisoğlu, s.72-75.

¹¹⁶ Vakfiye, vr. 39a, 10-11.satır.

¹¹⁷ Vakfiye, vr. 37a-39a.

¹¹⁸ Vakfiye, vr. 39b, 1-3.satır.

¹¹⁹ Vakfiye, vr. 39b, 1-5.satır.

¹²⁰ Vakfiye, vr. 41b, 9-10.satır.

¹²¹ Vakfiye, vr.42b, 7-8.satır.

¹²² Vakfiye, vr. 42b-43a.

Sureleri), Seb'ul-mesâni (Fatiha Sûresi) ve Bakara Sûresi'nden adet üzere okuyacaktır. Sonunda okunanların sevabı Nebi aleyhisselam ve âli ve ashâbı ve âl-i Osman ve vâkıfın ruhuna hediye edilecektir. Gebze'deki camide hergün, sabah namazından sonra otuz cüz, öğle namazından sonra otuz cüz olmak üzere toplam altmış cüz okunacaktır. Eskişehir'deki camide sâdece bir kez sabah namazından sonra (öğle namazından sonra okunmayacak) Kur'an-ı Kerim'den otuz cüz okunacaktır.¹²³

Gebze imâretinde noktacı olarak isimlendirilen görevlinin, mustakîm, adil ve emin olması gerekmektedir. Mekteplerin her birinde âlim, salih, nâsih birer muallim ile muallimin bir halifesi olacaktır.¹²⁴

Cuma gecelerinde, aşure günlerinde, bayramlarda, şehri Ramazan gecelerinde, berat ve mevlîd kandillerinde halka yiyecek dağıtıldığı bildirilmektedir.¹²⁵ Sıbyan mektebinde okuyan yetim talebeler ile diğer talebelere alınacak kışlık ve yazlık eşyalar, mevsimine göre meyve ve yiyecekler hakkında da çeşitli kurallar bulunmaktadır.¹²⁶

İki imâretin her birinde emin, dindar, muhasip, imâretin ve onun hizmetlilerinin durumlarını gören bir nâzırı olacaktır. İmâretlerde görevli olan bu nâzırların görevleri, vakfiyede detaylı bir şekilde açıklanmıştır.¹²⁷ Gebze ve Eskişehir'deki imârette çalışan bütün görevliler ve taşımaları gereken özellikler vakfiyede belirtilmektedir.¹²⁸

Vakfiyesinde bu mamurenin padişah tarafından kendisine temlik edilen geniş arazisi bütün sınırlarıyla gösterilmiştir. Eski vakıf arazi ile emlak hariç olmak üzere hemen bütün Gebze Paşa'nın vakfidir.¹²⁹ Mustafa Paşa, banisi olduğu eserler için Anadolu'da ve Rumeli'de, İstanbul, Edirne, Gebze ve Selanik başta olmak üzere, Yalova, İzmit, Balat, Eskişehir, Filibe, Prevadi, Tırhala, Tekirdağ ve Çirmen ile Arnavutluğun çeşitli yörelerinde gayr-i menkul ve menkuller vakfetmiştir. Ekonomik

¹²³ Vakfiye, vr. 43b-44a, 1.satır.

¹²⁴ Vakfiye, vr. 44a.

¹²⁵ Vakfiye, vr. 49b, 4-6.satır.

¹²⁶ Vakfiye, vr. 46a-46b.

¹²⁷ Vakfiye, vr. 44a-44b.

¹²⁸ Vakfiye, vr. 39b-48b.

¹²⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, "Gebze", *Tarih Hazinesi*, S.12, 1951, s.594.

gücünü Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından kendisine ve eşi için yapılan zengin temliklere borçlu olan Paşa her eseri için zengin vakıflar tesis etmiştir.¹³⁰

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesine ait vakfiyenin, Muallim Mehmet Cevdet (1883-1935) tarafından yayınlanması tasarlanmış ve bu hususta hazırlıklar yapılmıştır.¹³¹ Fakat bu çalışma tamamlanamamıştır. Osman Ergin, Muallim Mehmet Cevdet'in hazırlıklarından, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı* adlı kitabında yararlanmıştır. Vakfiyenin kısa bir özetine de, kitabında yer vermiştir.¹³²

Özer Soysal tarafından hazırlanan *Türk Kütüphâneçiliği* adlı eserde, Mustafa Paşa Kütüphânesi'yle ilgili vakfiye sayfalarını yayınlanmıştır.¹³³ Fatih Müderrisoğlu makalesinde, vakfiyenin tercüme edildiğini belirtmektedir. Fakat vakfiyenin aslı veya tercümesi yayınlanmamıştır.

3.1.5. Külliye Oluşturan Yapılar, Giriş Kapıları ve Avlular

Külliye; cami, türbe, medrese, imârethâne, kütüphâne, tabhâne, misâfirhâne, zâviye, kervansaray ve hamamdan meydana gelmektedir. Külliye'nin merkezinde cami bulunmaktadır. Camiyi, düzenli bir şekilde yerleştirilen külliye yapıları çevrelemektedir. Batıda, imârethâne, kütüphâne, misâfirhâne; kuzeyde, helâlar, kervansaray ve zâviyenin bir bölümü; doğu cephede tabhâne ve medrese külliye'nin sınırlarını oluşturmaktadır. Caminin hemen güneyinde, etrâfi duvarlarla çevrili avlu içerisinde de türbe bulunmaktadır. Külliye'ye ait hamam, külliye yapılarından ayrı olarak çarşı içinde yer almaktadır.

Külliye'nin merkezinde yer alan kare planlı caminin üzeri, dört trompun taşıdığı 14 m çapında büyük bir kubbeyle örtülüdür. Caminin kuzeybatı köşesinde tek minaresi vardır. Son cemaat yeri beş revaklı ve kubbeli olup mukarnas başlıklı altı mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Orta bölümün kubbesi diğerlerine göre daha yüksek

¹³⁰ Müderrisoğlu, s.68.

¹³¹ Osman Nuri Ergin (drl.), *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphânesi*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1937, s.253, 383.

¹³² Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, s.36-43.

¹³³ Özer Soysal, *Türk Kütüphâneçiliği: Belgeler Kütüphâne Türleri, Görevlendirme İlkeleri*, C.2, Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphâneler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1998, s.85-94.

tutulmuştur. Bu bölümde camiye girişi sağlayan taçkapı bulunmaktadır. Cami; kervansarayın ana girişi, şadırvan, türbe ile aynı ekseninde bulunmaktadır.

Caminin güneyinde, etrafı duvarla çevrili geniş bir avlu içinde külliye'nin bânisi Mustafa Paşa'nın türbesi bulunmaktadır. Sekizgen planlı olan türbenin üzeri 6,40 cm çapında kubbe ile örtülüdür. Külliye'de, sâdece türbe içinde çini kullanılmıştır. Şekil ve özellikleri bakımından dönemin klasik türbelerine benzemektedir. Türbe avlusunda başka mezar bulunmamaktadır.

Külliye'nin batı taçkapısının üzerinde, iki odalı bir kütüphâne bulunmaktadır. Odalardan birisi sokak tarafında, diğeri avlu tarafındadır. Kütüphâneye, imârete girilen kapının yanında bulunan merdivenlerden çıkılmaktadır.

Külliye'nin güneydoğu bölümünde, üç tarafı revaklarla çevrelenmiş, iç avlunun etrafında sıralanan kubbeli odaları ve dershânesiyle medrese yer almaktadır. Medreseye güneyinde bulunan taçkapıdan girilmektedir. Taçkapı üzerinde medresenin inşa kitâbesi görülmektedir. Külliye'nin kuzey cephesinde kervansaray bulunmaktadır. Kervansaray, ortada kubbeli giriş mekânı ile bu mekânın doğu ve batısındaki ahırlardan meydana gelen dikdörtgen planlı bir yapıdır.

Külliye'nin kuzeybatısında yer alan misâfirhâne, batı taçkapısı ile kuzeyde kervansaraya bitişik tuvalet bölümü arasında, L şeklinde sıralanmaktadır. Kubbeli sekiz odadan meydana gelen bu yapının önünde, meyilli çatıyla örtülü revak kısmı bulunmaktadır. Külliye'nin kuzeydoğu köşesinde, kervansaray ile tabhâne arasında zâviye bulunmaktadır. Zâviyeye, cami avlusundan bir kapı ile girilmektedir. Bu kapı, güney hariç diğer üç yönde on iki odanın sıralandığı revaklı bir avluya açılmaktadır. Revaklı avludan bir kapıyla güneydeki kısma geçilmektedir. Bu kısımda, bir iç avlu ve avlunun doğusunda, 5 x 5 m ölçüsünde, kubbe ile örtülü, büyük bir mekân bulunmaktadır.

Külliye'nin doğu bölümünde, medrese ile zâviye arasında tabhâne yer almaktadır. Külliye'nin dışından, doğu cephede bulunan bir kapıyla girilen tabhâne, doğu cephe hariç diğer üç yönde sıralanmış kubbeli odalardan oluşmaktadır. Uzun kenarda sekiz kubbeli oda vardır. Kısa kenarlarda birer kubbeli oda ve eyvan şeklinde

düzenlenmiş birer mekân bulunmaktadır. Eyvanlar, kısa kenarlarda, iki oda arasındadır. Bu odalara girişler eyvandan sağlamaktadır.

Külliyenin güneybatı bölümünde, dikdörtgen bir plana sahip olan imâret, kuzey-güney ekseninde, kubbe örtülü sekiz mekân ve bu mekânlara bağlı tonoz örtülü birkaç yan mekândan oluşmaktadır. İmâret, Osmanlı mimarisinde benzeri olmayan bir planda yapılmıştır. İmâret ile türbe avlusunun batı sınırını oluşturan pencereci duvar arasında kalan alanın üzeri kapatılarak bir koridor oluşturulmuştur. Bu uzun koridor üzerinde yemekhâne, mutfak, fırın, kiler ve diğer servis bölümleri yerleştirilmiştir.¹³⁴ Bu düzenlemenin Mısırlı mimarlar tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.¹³⁵

Külliyeye üç giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan kuzey ve batıda bulunan kapılar, doğrudan cami avlusuna açılmaktadır. Güneyde bulunan giriş kapısından, uzun bir koridor ile cami avlusuna ulaşılmaktadır. Külliye'nin batı cephesinde, kütüphânenin altında yer alan giriş kapısı, külliye'nin ana girişi olarak kabul edilmektedir. Bu taçkapı Bağdat Caddesi olarak adlandırılan yola açılmaktadır. Oldukça sade olan taçkapı, basık kemerlidir. Girişin iç tarafında iki tane geniş alınlıklı bursa kemeri görülmektedir. Biri serbest, diğerinin bir kısmı duvara gömülü iki sütunun taşıdığı sivri kemerli bir açıklıkla cami avlusuna geçilmektedir. (Fotoğraf 18-19) Kütüphânenin alt kısmında kalan bu mekânın iki yanında taş sedir uzanmaktadır. Girişin sağ yanındaki sedirin bittiği yerde imâret ve kütüphâneye girişin sağlandığı küçük bir kapı bulunmaktadır. (Fotoğraf 20)

Külliyeye ikinci giriş, kervansarayın ortasında bulunan kubbeye örtülü mekândan sağlanmaktadır. Kubbeli mekânın kuzeyinde ve güneyinde bulunan kapılar, caddeden cami avlusuna geçişi sağlamaktadır. Bu girişin caddeye bakan kapısı basık kemerli, sade, düz çerçeve ile hafifçe dışarı doğru taşkınlık yapmaktadır. (Fotoğraf 21) Cadde ile aynı düzeydedir. Kota farkından dolayı cami avlusuna bakan kapısına merdivenle çıkılmaktadır. Cami avlusu tarafındaki kapı, dikdörtgen taş çerçeveli sade kemerli bir kapıdır. Kapının üzerinde bir sundurma bulunmaktadır. (Fotoğraf 22)

Üçüncü giriş, külliye'nin güney cephesinde bulunmaktadır. Bu girişten, batıda pencereci türbe avlu duvarı, doğuda medrese ve tabhâne cepheleri arasında

¹³⁴ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.192.

¹³⁵ Kuban, s.236.

oluşturulmuş, yaklaşık 3,5 m genişliğinde, uzun bir koridor ile cami avlusuna ulaşılmaktadır.(Fotoğraf 23-24) Külliyeinin bu girişinde bulunan kapı, kesme taştan yapılmıştır. Külliyeiyi sınırlayan cephe duvarlarına göre biraz dışa taşkındır. (Fotoğraf 25-26) Kapının kemeri basık olup kemerin kama taşının ortasında kabartma gül rozeti bulunmaktadır. Kemerin üçgen boşlukları sade bırakılmıştır. Bunun üstüne üç tane kitâbe levhası yan yana yerleştirilmiştir. Dikdörtgen olan kitâbe levhalarından sâdece ortada bulunan kitâbelidir. Kitâbeli levhanın kenar çizgileri dalgalı bir şekilde yapılmıştır. Diğer iki levhanın köşeleri içeriye doğru yuvarlatılmıştır. Kapıyı çeviren kaval silme ve düz bordürün üzerinde, taçkapının sâdece üst kenarını süsleyen bitkisel motifli bir friz görülmektedir. Bu friz ile birlikte taçkapının kesme taştan olan bölümü sona ermektedir. (Fotoğraf 27) Dört sıra tuğlanın oluşturduğu bölümün ortasında elips şeklindeki çerçeve içerisinde, 22 x 33 cm ölçüsünde, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in tuğrası bulunmaktadır. (Fotoğraf 28) Tuğranın üzerinde iki sıra tuğladan oluşan kirpi saçak yer almaktadır. Bu kapının en üst kısmı tuğla ile kaplıdır.

Güneyde yer alan bu kapının külliyeeye bakan, arka cephesinde onarım amaçlı olduğu tahmin edilen, yazının net olmamasından dolayı okunamamış sülüs bir kitâbeden bahsedilse de, günümüzde böyle bir kitâbe bulunmamaktadır.¹³⁶ (Fotoğraf 29)

Külliyeinin imâret bölümünden bir giriş kapısı daha vardır. Bu kapıdan cami avlusuna dolaylı olarak ulaşılabilir. Külliyeinin batı cephesinin en güneyinde yer alan bu giriş kapısı imâret bahçesine açılmaktadır. (Fotoğraf 30-32) Bahçeden imâret ile türbe avlu duvarı arasında oluşturulmuş koridora, koridorun sonundaki kapıyla da cami avlusuna ulaşılmaktadır. (Fotoğraf 33-35) Bu giriş kapısı, imârete yiyecek ve yakacak malzemelerin taşındığı servis kapısı olarak bilinmektedir.

Külliyeede iki büyük avlu bulunmaktadır. Bunlardan biri cami avlusu, diğeri türbe avlusudur. Bu avluları birbirinden caminin son cemaat cephesine paralel olarak devam eden pencereleli duvar ayırmaktadır. Cami avlusunun kuzeyinde kervansaray, güneyinde cami, batısında misâfirhâne ve kütüphâne, doğusunda zâviye ve tabhâne bulunmaktadır.

¹³⁶ Müderrisoğlu, s.72.

Cami avlusunun ortasında, onikigen plana sahip şadırvan bulunmaktadır. Şadırvan, kare kesitli, altı ahşap direğin taşıdığı, cepheleri üçgen alınlıklı, kırma ahşap çatı ile örtülüdür. (Fotoğraf 36) Cami avlusunda, şadırvanın doğusunda üzeri motifli, bir kuyu ağız yer almaktadır.(Fotoğraf 37-38)

Türbe avlusu, etrâfi duvarlarla çevrili geniş bir avludur. Avlu duvarları, kuzeyinde camiye; batıda imâretin koridorunu; doğuda cami avlusuna geçişi sağlayan, medrese ve tabhânenin yanındaki koridoru; güneyde külliye dış sınırını belirlemektedir. Türbe avlusunun etrâfını çevreleyen duvarlarda demir parmaklıklı, dikdörtgen pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bu avluya, minare kaidesinin güneyinde bulunan kapıdan girilmektedir. (Fotoğraf 39) Daha sonraki dönemlerde, son cemaat yerinin doğusundaki avlu duvarının ilk penceresinin demir parmaklıkları çıkartılarak avluya bir giriş daha sağlanmıştır. (Fotoğraf 40)

3.1.6. Onarımlar ve Günümüzdeki Durumu

İnşa tarihinden bu yana birçok defa onarım görmüş olan külliye yapıları günümüze oldukça iyi bir şekilde ulaşmıştır. Cumhuriyet döneminden önceki onarımlar hakkında arşivlerde birçok belge bulunmaktadır.

Külliye'nin güney taçkapısında, 1316 (1889-1890) tarihli bir onarım kitâbesi görülmektedir. Kitâbenin üstünde, II. Abdulhamid'in tuğrası yer almaktadır. Bu kitâbe, külliye'nin onarımına dair önemli bir belgedir. Kitâbede, onarılan yapılar hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Külliye'nin güney çevre duvarı, medrese dış avlusu, doğu cephe külliye çevre duvarı ve imâretin doğu cephesi bu tarihte onarılmış olabilir.¹³⁷

Cumhuriyet döneminde, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nde 1946-1947 yıllarında yapılan restorasyon çalışmaları Yüksek Mimar Alâettin Özaktaş tarafından

¹³⁷ Müderrisoğlu, s.82.

yürütülmüştür. Külliye'nin özellikle cami ve şadırvanında yoğunlaşan restorasyon çalışmaları, imâret ve kütüphânesinde de yürütülmüştür.¹³⁸

1947 tarihinden sonra en ciddi ve külliye'nin tüm yapılarını kapsayan restorasyon, 1961-1970 yılları arasında Yüksek Mimar Cahide Tamer başkanlığında kurulan bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Onarımlarda şantiye şefliğini Fatin Uluengin, denetimi İlban Öz ve Fikret Çuhadaroğlu yürütmüştür. Restorasyon hakkında verilen bilgilere göre, önceki restorasyonda onarılan cami ve şadırvanda basit tamirlerle yetinilmiştir. Türbe kapısının önünde bulunan revak onarılmıştır. Medresenin revak kubbeleri ve taşıyıcı elemanları ile ders-hâne kapısı önündeki çatı yenilenmiştir. Tekke (zâviye)'nin avlu revakı, odalarda ocak ve bacalar tamir edilmiştir. Kervansarayın kapısı ve iç duvarları, tabhâne revak çatısı onarılmıştır. Kısmen iyi durumda olan imâret ve kütüphâne bakım çalışması yapılmıştır.¹³⁹

Cahide Tamer'in verdiği bilgilere göre, restorasyon çalışmalarının başladığı 1961 yılında, külliye'nin birçok yapısı harap bir durumdaydı. Türbenin önündeki revak kısmı yıkılmıştı. Külliye yapılarının üzerini örten kubbelerin birçoğu çökmüş, kapı ve pencereleri kalmamıştı. 1946-1947 yıllarında onarılan cami ve şadırvan ise, oldukça iyi bir durumdaydı. Külliye yapılarındaki bu harabiyet, koruyucu örtü malzemesi olarak kullanılan kurşun kaplamaların hırsızlar tarafından kolaylıkla sökülüp çalınmasından kaynaklanmıştı. Mal sahibi kişi veya kurumlar da, bu değerli malzemenin çalınmasını engellemek amacıyla yapıların üzerinden kurşun kaplamaları kendileri söküp, depolarda muhafaza etmeye çalışmışlardır. Böylece dış etkenlere açık kalan tarihi yapılar yıkılmaya, bozulmaya terk edilmişti. Eski eserlerin harap olmalarına sebep olan en büyük etken bu kurşun kaplama sorunu idi. Sonraki yıllarda bu soruna ideal olmasa da, hırsızlığı önleyen ve kurşuna göre daha az maliyetli olan, kurşun görünümlü, çimento şaplarla çözüm bulunmuştur. Geliştirilmiş olan bu yeni teknik, Mustafa Paşa Külliyesi restorasyonunda, alçak irtifalı, ahşap olmayan yerlerde uygulanmıştır. Mustafa Paşa

¹³⁸ Ebru Karakaya, "Türk Mimarlığı'nda Sanayi-i Nefise Mektebi / Güzel Sanatlar Akademisi'nin Yeri ve Restorasyon Alanına Katkıları (1883-1960)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı, 2006, s.86.

¹³⁹ Karakaya, s.168.

Külliyesi'nde yapılan onarımlar; teknik, idarî, malî, mecburî gibi değişik sebeplerle 9 yılda tamamlanabilmiştir.¹⁴⁰

Vakıfların eski eser ve abidelerin restorasyonu için Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan harcamalar listesinde, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi de yer almaktadır. 1961-1969 yılları arasında onarılan külliye için (1.035.245.88) Türk Lirası harcama yapıldığı belirtilmektedir.¹⁴¹

1961-1969 yılları arasında yapılan onarımlardan sonra çizilen bazı planlardan, bu onarımlar sırasında caminin doğusuna ek bir bölüm yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴² (Plan 3) Daha önceki yıllarda çekilmiş bir fotoğraftan bu bölgenin doğu köşesinde bir yapının olduğu görülmektedir. Günümüzde caminin doğusunda, böyle bir yapı veya bölüm bulunmamaktadır. Minarenin kaidesi ilk yapıya aittir. Düzgün kesme taştan inşa edilmiş olan minarenin üst bölümleri birçok kez yenilenmiştir.¹⁴³

Zâviye ile tabhâne arasında bulunan tuvalet bölümünde 1990'lı yıllarda değişiklikler yapılmıştır. Zâviye'den helâ bölümüne geçişi sağlayan ara kapı örülerek kapatılmış, bunun yerine cami avlusundan helâ bölümüne bir kapı açılmıştır.¹⁴⁴ Çoban Mustafa Paşa Külliyesinde 1992-1993 yıllarında da, restorasyon yapılmıştır.¹⁴⁵ Cami ve türbede yapılan bu bakım ve restorasyon çalışmaları sırasında, daha önce boş duran kervansarayın batı bölümü mescit olarak kullanılmıştır.¹⁴⁶

2010 yılından itibaren külliye yapılarında çeşitli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. İmâret bölümünde bulunan Halk Kütüphânesi kapatılmış, imâretin bakımı yapılmıştır. Misâfirhâneye ait odalar çeşitli amaçlarla kullanılmak üzere düzenlenmiştir.

Günümüzde cami iyi durumda olup ibadete açıktır. Türbe ziyarete kapalıdır. Medrese, Kız Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır. Oldukça iyi durumdadır. Tabhânenin durumu iyi olmakla birlikte bakımsızdır. Herhangi bir amaçla

¹⁴⁰ Cahide Tamer, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Restorasyonu*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1999, s.15-17; Akgün ve Işık, s.58-60.

¹⁴¹ *Cumhuriyetin 50.yılında Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973, s.31.

¹⁴² Müderrisoğlu, s.82.

¹⁴³ Kuran, "Mimar Sinan'ın Onardığı Camiler", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, s.207.

¹⁴⁴ Müderrisoğlu, s.92.

¹⁴⁵ Karakaya, s.86, 61.dipnot.

¹⁴⁶ Seyhan, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", s.353-354.

kullanılmayıp boş durmaktadır. Zâviyenin kuzeydeki odaların ve revakın durumu iyidir, belediye işçileri tarafından giyinme, eşya bırakma gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Zâviyenin güneyinde önünde avlu bulunan kubbe örtülü mekân bayan mescidir. Avlunun kuzey batı köşesinde abdest alma yeri, güney batı köşesinde üç tane tuvalet bulunmaktadır. Kervansarayın kapalı tutulan sağ ve soldaki ahır bölümleri mescid olarak düzenlenmiştir. Cuma ve bayram namazlarında açılmaktadır. Misâfirhâne bölümündeki odalar, cami görevlileri ve Gebze Müftülüğü tarafından kullanılmaktadır. Kütüphâne ve imâret, kapalı olup herhangi bir amaçla kullanılmamaktadır. Külliyyeden biraz uzakta, çarşıda yer alan çifte hamam, gayet iyi durumda olup halka hizmet vermeye devam etmektedir.

3.2. CAMİ

3.2.1. Genel Özellikleri

Cami, külliye'nin merkezinde yer almaktadır. 14,50 x 14,50 m iç ölçülerinde kare planlı caminin üzeri dört trompun taşıdığı, 14 m çapında, 24 m yüksekliğinde büyük bir kubbeyle örtülüdür.¹⁴⁷ (Plan 8) Caminin tek minaresi olup kuzeybatı köşede yer almaktadır. Cami; kervansarayın ana girişi, şadırvan ve türbeyle aynı eksende bulunmaktadır. (Plan 1) Vakfiyede cami, beytü'l ma'mûr'a benzetilmektedir.¹⁴⁸

Cami duvarları, üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş düzeninde almalı olarak örülmüştür. Dış cephede sıvasız olan duvarlar, yaklaşık yarım metrelik bir taş kaide üzerinde 14 m yükselmektedir. (Fotoğraf 47) Son cemaat yeri beş revaklı ve kubbeli olup mukarnas başlıklı altı mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Kubbesi diğerlerine göre daha yüksek tutularak belirginleştirilen orta bölümde, camiye girişi sağlayan taçkapı yer almaktadır. (Fotoğraf 48) Son cemaat yerinin duvarlarında, girişin iki tarafında bulunan süslemeler simetrik olarak düzenlenmiştir. Memlûk tarzı, renkli taşlarla yapılmış zeminden başlayan süslemeler, pencerelerin üst kısmında son bulmaktadır.

Camide, Osmanlı klasik mimârîsinden oldukça farklı bir tezyinat dikkati çekmektedir. İç mekân duvarları, alt pencerelerin atkı hizâsına kadar panolar halinde renkli mermerlerle kaplanmıştır. (Fotoğraf 49) Cami iç duvarlarını kaplayan bu renkli mermer kakma panolar, karakteristik Memlûk tarzını yansıtmaktadır.¹⁴⁹ Bu tür renkli mermer süslemeler, Mısır'da Çerkez Memlûkları zamanında gelişmiş, Osmanlı hâkimiyetinde de devam etmiştir. Bu süsleme tarzı, Türkiye'de, başka hiçbir yapıda bu ölçüde kullanılmamıştır.¹⁵⁰

Cami duvarlarında kullanılmış olan mermerler, Osmanlı sınırları içerisindeki farklı memleketlerden getirilmiştir. Yeşil porfir, Yunanistan'ın Mora yarımadasında

¹⁴⁷ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.187.

¹⁴⁸ Vakfiye, vr. 6b, 9.satır.

¹⁴⁹ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.190; Eyice, "Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze'de Mustafa Paşa Külliyesi", *Bilgi Dergisi*, s.10.

¹⁵⁰ Kuban, s.236.

Maratonize mevkiinden; kırmızı porfir, Mısır'da Duhan Dağından; Serpantin Breşi, Ege Denizi adalarındaki ocaklardan ve özellikle Melos adasından çıkarılan mermerlerdendir.¹⁵¹

Duvarlar karşılıklı olarak birbiriyle aynı şekli ve rengi gösteren, benzer düzenlemelere sahip panolarla kaplanmıştır. Duvarlarda bulunan kompozisyonlar, tezyinî kûfiyle yazılmış ayetlerden meydana gelen ve bütün duvarları dolanan bir yazı kuşağı ile ortadan ikiye ayrılmıştır.(Fotoğraf 50)¹⁵² Zeminden yukarıda, 138,5 cm ile 167 cm arasında yer alan yazı kuşağı, Mısır'daki benzer süslemeli cami ve medreselere göre, oldukça aşağı bir seviyede bulunmaktadır. Beyaz mermere oyularak yazılmış kûfi yazı, siyah macunla dolgulanmıştır. Yazının etrâfı, önce kırmızı taş kakma bir şerit; sonra beyaz, sarı, gri, lacivert ve kırmızı renklerin kullanıldığı, ince bir bordür ile çevrelenmiştir.

Evliya Çelebi, caminin mermer kaplamaları hakkında ayrıntılı bilgi verir: *'Merhûm Mustafa Paşa, Mısır vâlisiyken bu câmi'in cemî'i ruhâm taşlardan Mısır'da üstâd-ı kâmil ruhâmlara sahife sahife yapıdırup bir somaki şem'dân yapıdırmışdır kim rûy-ı cihanda cemî'i üstâdân ol şemdâna bir tîşe urmağa kâdir değillerdir. Ve nice bin gûne Mısır tuhefleri yapıdırup keştîlerle Gekbizîyye'nin Darıca iskelesine Mısır'dan gelüp câmi'in iç yüzünde dîvârlarına üç âdem kaddi ruhâm-ı reng-â-reng kaplıdır kim İslâmbol içre böyle bir cami'-i münevver yokdur. Ve minberi ve mihrâbı ve mü'ezzinân mahfeli sihr-i i'câz bir kâr-ı musanna'lardır kim ta'rîf ü tavsîfi bir vech ile mümkün değildir. Tâ ki müşâhede-i binâ olunmayınca ma'lûm değildir.'*¹⁵³

Yazı kuşağının alt kısmında duvarlar, dikdörtgen mermer panolar ile kaplanmıştır. Beyaz mermer üzerine, dikey olarak yerleştirilen bu renkli panoların etrâfı siyah renk mermerle çerçevelemiştir. Bu panolarda, sarı, siyah, koyu kırmızı ve nefli renkli mermerler kullanılmıştır.¹⁵⁴ Yazı kuşağının üstünde de, alt kısımda uygulanan

¹⁵¹ Aldoğan, "Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi", *Türkiyemiz Dergisi*, s.31.

¹⁵²Köksal Seyhan, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *DİA*, C.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s.352; Hüsamettin Aksu, *İstanbul Yapılarındaki Bazı Dekoratif Kûfi Hatlar*, İstanbul: Elma Bilgisayar Basın Ambalaj Sanayi, 2001, s.38.

¹⁵³ Evliya Çelebi, C.2, s.88.

¹⁵⁴ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.20.

düzenleme görülmektedir. Yalnızca giriş kapısının ve mihrabın iki yanında, kûfi yazı kuşağının üzerinde farklı bir pano düzeni uygulanmıştır. (Fotoğraf 51-54) *Zengi Düğümü* adı verilen bu pano düzeni, büyük bir madalyonun dört kenarına yerleştirilen düğüm motifleri ve köşelerinin bitkisel bezeme ile dolgulanmasıyla oluşturulmuştur.¹⁵⁵ Caminin kuzey ve güney iç duvarlarında, mihrabın ve giriş kapısının iki yanına uygulanan bu pano düzeni, son cemaat yerinde de görülmektedir.

Cami içerisinde yer alan düğümler, son cemaat yerindekilere nazaran daha belirgindir. Oldukça büyük, siyah renkli bir madalyonun kenarlarının orta kısımlarına düğümler yerleştirilmiştir. Düğümlerin köşelerde oluşturduğu boşluklarda, kırmızı ve siyah renkler kullanılarak yapılmış bitkisel motifler bulunmaktadır. Karşılıklı olarak yerleştirilen bu dört Zengi düğümü pano, birbirlerinin aynısıdır. Cami içindeki düğümlerin köşeleri bitkisel motiflerle, son cemaat yerinde bulunan düğümlerin köşeleri geometrik motiflerle dolgulanmıştır.

Duvarlardaki mermer kaplamanın üst sınırını, beyaz mermer üzerine, siyah ve kırmızı renkli macunla dolgulu, mozaik tarzda işlenmiş, 34 cm genişliğinde, palmeterden meydana gelen bir motif oluşturmaktadır.

Cami iç duvarlarından başka, minber, mihrap, müezzin mahfili ile taçkapının iç ve dış yüzeylerinde, pencere nişlerinin iç duvarında, siyah-beyaz ve renkli kakma mermer işçilikleri dikkati çekmektedir. Pencere nişlerinin duvarlarında üç farklı mermer kaplama görülmektedir. Birinci çeşit mermer kaplama, kuzey cephede yer alan iki pencere nişinde; ikinci çeşit mermer kaplama, güney cephede yer alan iki pencere nişinde; üçüncü çeşit mermer kaplama ise, doğu ve batıda bulunan dört pencere nişinde görülmektedir. (Fotoğraf 55-57) Mihrap, minber ve vaaz kürsüsünün beyaz mermer yüzeylerinin bazı kısımları altın varaklıdır.

Cami duvarlarında bulunan kaplamanın üst kısmında, orta ve üst sırada yer alan pencerelerin etrafında, trompların çevresinde, kubbe eteğinde ve iç kısmında, kiremit kırmızısı, mavi ve siyah renkler kullanılarak yapılmış, bitkisel süslemeler bulunmaktadır. (Fotoğraf 58-59) Ayrıca orta sırada yer alan pencerelerin her iki yanına,

¹⁵⁵ Aldoğan, “Gebze’de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi”, *Türkiyemiz Dergisi*, s.31-32.

aynı renkler kullanılarak pencere desenleri çizilmiş olup bunların hepsinin geç dönemde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Kiremit kırmızı renginin kullanıldığı bazı bölümler akarak bozulmuştur. Camide mermer işçiliğinin yanı sıra, pencere kapakları ve kapı kanatlarındaki ahşap işçiliği de dikkati çekmektedir. (Fotoğraf 60) Pencere kapaklarında fildişi, sedef kakmalı, geometrik yıldız motifleri künde-kârî tekniğiyle yapılmıştır.¹⁵⁶

Camide sivri kemerli ve yuvarlak pencerelerle, kasnak pencerelerinde görülen revzenler oldukça dikkat çekicidir. Sivri kemerli ve yuvarlak pencerelerde, biri içeride, diğeri dışarıda olmak üzere iki ayrı düzende revzen kullanılmıştır. Dış kanatta yeşil, sarı, kırmızı ve mor renkli camlarla yapılmış zencirek motifi; iç kanatta dikdörtgen panoların içinde renkli cam mozaiklerle düzenlenmiş biçimler bulunmaktadır. Kuzey cephenin üst kısmında bulunan yuvarlak pencerede, beyaz renkli camdan, üzeri dantel gibi işlenmiş çarkifelek motifi; diğeri iki cephede renkli camlarla, birbirine ters yönde kesen iki üçgenden meydana gelmiş bir motif bulunmaktadır. Bu revzenlerden bazılarının üzeri yazılarla süslenmiştir. Kasnak pencerelerinde, renkli camların kullanıldığı petek revzenler görülmektedir.¹⁵⁷

Çoban Mustafa Paşa, yaptırmış olduğu külliyesi için gerekli birçok eşyayı da Mısır'dan getirmiştir. Bunlar arasında, mushaf-ı şerif mahfazaları, tunç fenerler ve cam kandiller bulunmaktadır. Mushaf-ı şerif mahfazaları XVI. yüzyıla aittir. Fildişi ve abanoz işlemeli iki mushaf-ı şerif mahfazası, Gebze Mustafa Paşa Külliyesi'nde kullanılmak üzere Mustafa Paşa tarafından, Mısırlı Mimar Ahmed ustaya yaptırılmıştır.¹⁵⁸ (Fotoğraf 61-63) Mushaf-ı şerif mahfazaları altı köşeli olup her yüzeyinde dikdörtgen levhalar üzerinde, fildişinden kesilmiş, nesih hat ile yazılmış kitâbeler bulunmaktadır. Kitâbelerden dördünde, çoğu zaman Kur'an mahfazaları üzerine yazılan Vâkıa (Kıyamet) Sûresi'nin 78-80. ayetleri görülmektedir:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ. فِیْ كِتٰبٍ مَّكْنُونٍ. لَا یَمَسُّهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُوْنَ. تَنْزِیْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِیْنَ.

‘Bismillahirrahmanirrahim. Fî kitabın mehnunin. Lâ yemessühû illel mutahherûn. Tenzilün min rabbil âlemin.’

¹⁵⁶ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.190.

¹⁵⁷ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.25-26.

¹⁵⁸ Halil Edhem, “Asar-ı Atıkayı Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?”, *Şehbal*, Sene 2 (15 Mart 1327), s.226.

Diğer iki kitâbenin üzerinde, Mustafa Paşa ve Mısırlı Ahmet ustanın adları yazılıdır:

بِرَسْمِ الْمَقَامِ الْعَالِي مُصْطَفَى پَاشَا

‘bi-resm el makâm el-‘alâ Mustafa Paşa’,

عَمَلْ أَحْمَدَ أَسْطَا الْمِعْمَارِ بِمِصْرَ

‘amele Ahmed usta el-mimâr bi-Mısır’.¹⁵⁹ (Fotoğraf 64-65)

Mustafa Paşa, üzerinde Memlûk Sultanı Kansu Gavri’nin adının yazılı olduğu tunç fenerlerden külliyesi için dört tane getirtmişti. (Fotoğraf 66) Oldukça kıymetli olan bu tunç fenerlerden üçü, h.1325 yılında camiden çalınmıştır.¹⁶⁰

Mustafa Paşa’nın camiye vakfettiği beş cam kandil, 1931 yılına kadar camide bulunmaktaydı. Bu tarihte, Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii’nden, İstanbul’a getirilerek koruma altına alınmıştır. (Fotoğraf 67-69) Külliye de bulunan eserlerden bir kısmı ise, cam kandillerden daha önce, 1332 (1916) yılında, Evkaf-ı İslâmiyye Müzesi’ne getirilmiştir. Günümüzde, Kur’an mahfazaları ve tunç fener, Türk İslam Eserleri Müzesi’nde; cam kandiller ise, Topkapı Sarayı Müzesi’nde muhafaza edilmektedir.¹⁶¹ Mustafa Paşa’nın camiye, Mısır’dan, halı ve rahle de getirdiği belirtilmekle birlikte, bunlara ait herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁶²

3.2.2. Mîmârî Elemanları

3.2.2.1. Taçkapı

Taçkapı, oldukça yüksek görünümüyle son cemaat yerine hâkim bir şekilde yapılmıştır. Tamamen mermerden yapılmış olan taçkapıyı, geometrik süslemeli ince bir şerit sınırlamaktadır. Mermer süslemenin boşlukları siyah macunla doldurulmuştur. Sırasıyla bir kaval, bir oluk silmeden sonra, içi siyah macunla doldurulmuş geometrik desenlerin bulunduğu geniş bordür çerçeveyi oluşturur. Bordürde bulunan süsleme, sonsuzluk hissi veren onikigenlerin kesişmesiyle oluşturulmuş bir kompozisyonudur.

¹⁵⁹ Necdet Bayraktar, “Osmanlılar Zamanında Saray ve Çevresi İçin Eser Veren Mısırlı İki Sanatçı”, *İlgi Dergisi*, S.81, 1995, s.24-26.

¹⁶⁰ Edhem, s.226.

¹⁶¹ Bayraktar, s.24-26. TSM. Envanter Nu: 34/472, 474, 475.

¹⁶² Eyice, “Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze’de Mustafa Paşa Külliyesi”, *Bilgi Dergisi*, s.10.

(Fotoğraf 70) Taçkapı nişi, beş kademeli iri mukarnas dizisi ve yüksek sarkıtlarla dolgulanmıştır. Mukarnaslar beyaz, kiremit kırmızısı ve yeşil renkler ile boyalıdır. Bu boyaların günümüze yakın bir tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır. Mukarnaslar ile kapı lentosu arasında, celi sülüs ile yazılmış, iki satırdan oluşan kabartma inşa kitâbesi yer almaktadır. Kitâbenin altında geçmeli, iki renkli mermerden yapılmış, basık kemer bulunmaktadır.

Taçkapının iki yanında, üst tarafta geniş bordürün geometrik deseni devam etmektedir. Alt kısmında, karşılıklı satrançlı kûfi panolar, panoların altında da küçük nişler bulunmaktadır. Bu satrançlı kûfilerden girişin sağında bulunan panoda, İsrâ Sûresi'nin 1. ayeti yazılıdır (Fotoğraf 71):

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ
آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

Girişin solunda bulunan panoda ise, Fetih Sûresi'nin 1-3. ayetleri yazılıdır (Fotoğraf 72):

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا. لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا
مُسْتَقِيمًا . وَيُنصِرُكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا .

Satrançlı kûfi pano ve nişleri, geometrik süslemeli ince bordür çevrelemektedir. Yan nişler, beş kenarlı ve sivri kemerli olup, içleri istiridye motifleriyle süslenmiştir. Taçkapının yan nişleri ile son cemaat yeri cephesini birleştiren köşelerde mermer sütunceler bulunmaktadır. İnce burmalı olan sütuncelerin alt ve üst başlıkları kum saati şeklinde düzenlenmiştir.(Fotoğraf 72)

3.2.2.2. Mihrap, Minber, Vaaz Kürsüsü

Mihrap cami içinde taş bezemenin yoğunlaştığı mekânlardan biridir. İnce bir işçiliğe sahip olan mihrap, en dışta geniş mukarnaslı bir çerçeve ile dışarıya doğru hafif bir çıkıntı yapmaktadır. (Fotoğraf 73) Mukarnaslı çerçeve içinde on kademeli mukarnas dizisi, hemen altında beş yüzeyli mihrap nişi yer almaktadır. Mukarnas dizisinin sağ ve sol yanında bulunan üçgen alanlar, on iki köşeli yıldızların kesişmesiyle oluşturulmuş

sonsuz uzanan kompozisyonlarla tezyin edilmiştir. Bu kompozisyonlar içinde beş köşeli yıldızlar ve çeşitli geometrik şekiller yer almaktadır. Kompozisyonlarda, mermer üzerine siyah renk macun ile kakma tekniği uygulanmıştır. Mukarnas dizisinin sağında bulunan üçgen alanın ortasında “الله” lafzı, solundaki alanın ortasında “مُحَمَّدٌ” lafzı madalyon şeklinde yerleştirilmiştir.(Fotoğraf 74)

On kademeli mukarnas kavsara yukarıdan aşağıya genişleyerek beş yüzeyli mihrap nişine inmektedir. Mukarnaslarda baklava dilimleri ve sarkıtlar bulunmaktadır. (Fotoğraf 75) Alt kısımda mihrap nişini, beyaz mermer üzerine sade bir motif ile süslenmiş bordür sınırlamaktadır. Nişin köşelerinde dış bükey oluklu birer sütunçe, sütunçelerin alt ve üstlerinde kum saati başlıklar bulunmaktadır. Sütunçe başlıkları altın varaklıdır. Beş yüzeyden oluşan mihrap nişinin her yüzeyinde, üstte birer kare levha, kare levhaların altında sivri kemerli, ince, uzun, dikdörtgen alanda geometrik süslemeler yer almaktadır. Kare levhalarda kabartma halinde satrançlı kûfler bulunmaktadır. Levhaların ve dikdörtgen alanların kenarları altın varaklıdır. Kare levhalardaki satrançlı kûfler de altın varaklıdır; zeminleri, açık yeşil renk ile boyanmıştır.

Mihraptaki satrançlı kûflerden sağdan birincisinde *Besmele* bulunmaktadır. Diğer dördünde ise, Âli İmrân Sûresi'nin 37. ayeti -ilk kısmı hariç- şu şekilde bölümlenerek yazılıdır (Fotoğraf 75):

Birinci kare levhada;

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

İkinci kare levhada;

كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ

Üçüncü kare levhada;

وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى

Dördüncü kare levhada;

لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ

Beşinci kare levhada;

إِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

Satrançlı kûfi levhaların her birinin altında, aşağıya doğru uzanan sivri kemerli, ince uzun beş dikdörtgen alanda üç farklı kompozisyon bulunmaktadır. İki kenarda yer alan dikdörtgen alanlardaki kompozisyonlar birbirinin aynısıdır. (Fotoğraf 76) Bunların yanında bulunan diğer iki dikdörtgen alan da birbiriyle aynı kompozisyon ile süslenmiştir. (Fotoğraf 77) Ortadaki dikdörtgen alanda farklı bir kompozisyon bulunmaktadır. (Fotoğraf 78) Kenarda bulunan dikdörtgen alanlarda, on köşeli

yıldızların kesişmesiyle oluşmuş sonsuza uzanan bir desen görülmektedir. Bunların hemen yanında, daha içte yer alan dikdörtgen yüzeylerde, sekiz köşeli yıldızlar ve bunlardan çıkan sekiz tane dörtgenin kesişmesiyle meydana gelen bir kompozisyon bulunmaktadır. Mihrap nişinde benzeri olmayan ortadaki dikdörtgen yüzeyde, on iki genlerin içine yerleştirilmiş, on iki köşeli yıldızların birleşmesiyle oluşturulmuş geometrik bir kompozisyon yer almaktadır. Kompozisyonların hepsi siyah renkli macun ile doldurularak kakma tekniğinde yapılmıştır. Dikdörtgen yüzeylerin kenarları ve üst kısımlarındaki panoların etrafı altın varaklarla renklendirilmiştir.

Minber, cami içinde, mihrabın sağ tarafında yer almaktadır. (Fotoğraf 79) Mermerden yapılmış olan minber, çok ince işçiliğe sahiptir. Çokgenler ve çokgenlerin kesişmesiyle oluşturulmuş yıldızlarla tezyin edilen minberde, siyah taş kakmalar, altın varaklı motifler dikkat çekmektedir. (Fotoğraf 80-81) Minber, mermer bir kaideye oturtulmuştur ve duvara dayandırılmıştır. Kaidenin üzerinde tek sıra kalınca bir silme yer almaktadır. Bu silmeyi ve minberin bütün bölümlerinin etrafını siyah taş kakma tekniğinde geçmeli bir bordür çevrelemektedir. Mermer kapının en üstünde, sade ve zarif bir tepelik bulunmaktadır. Burada üç sıra mukarnas sıralanmıştır. Mukarnas dizisinin altında, siyah taş kakma, geçmeli bordür yer almaktadır. Kapının sivri kemeri üzerinde *Lâ ilâhe illallah Muhameddun rasulullah* yazılıdır. (Fotoğraf 80-82) Mermere kabartma halinde yapılmış olan bu kitâbenin zemini yeşil renktedir. Yazı hattı altın varaklıdır. Kemer köşeleri, bitkisel motiflerle süslenmiştir. Bu bölümün zemini siyah renkli olup motifleri altın varaklıdır. Kapının dış kenarlarında yuvarlak kaval silme sütunceler bulunmaktadır. Sütuncelerin kum saati şeklinde başlıkları vardır. Bu başlıkların alt ve üstleri, kemer köşelerinde bulunan bitkisel motif ile süslenmiştir. Minber kapısından kaideye iki basamakla inilmektedir. Bu basamakların dikey yüzeylerinde de siyah taş kakma, geçmeli bordür bulunmaktadır.

Minberin merdiven korkulukları mermer levhalardan yapılmıştır. Korkulukların kenarlarında siyah taş kakma geometrik geçme bordür dolanmaktadır. Korkulukların geniş yüzeylerinde, ongenlerin kesişmesiyle oluşturulmuş geometrik kompozisyonlar yer almaktadır. Bu kompozisyonlar; en içte zemini siyah taş kakma, deseni altın varaklı on köşeli yıldız, yıldızın etrafında siyah taş kakma dörtgenler,

sonrasında beşgenler ve köşelerinde yine dörtgenlerden meydana gelmektedir. Ongenlerin birleştiği kısımlarda, kelebek şeklinde siyah taş kakmalar bulunmaktadır. Geometrik kompozisyonlarda siyah taş kakmalar ve on köşeli yıldızların içinde altın varaklar dikkat çekicidir. Burada bulunan kompozisyon vaaz kürsüsünde de görülmektedir.

Yan aynalıkları geniş bir bordür çevrelemektedir. Bu bordür altın varaklı, beş köşeli yıldızların birleşmesiyle oluşturulmuştur. Yıldızların içleri ve aralarında oluşan beşgenler siyah taş kakma ile dolgulanmıştır. Aynalık kısmında, sekizgenlerin kesişmesiyle oluşmuş geometrik kompozisyonlar bulunmaktadır. Sekizgenlerin kesiştikleri yerlerde oluşan sekiz köşeli yıldızların üstleri altın varakla desenlenmiştir. (Fotoğraf 83) Minberin her iki tarafı, merdivenlerin ve aynalıkların alt bölümü bursa kemerli dört açıklıktan meydana gelmektedir. Oldukça sade olan bu kemerlerin etrâflarını siyah taş kakma, geçmeli bordür çevrelemektedir. (Fotoğraf 81, 84)

Minber kürsüsünün üst kısmında, bitkisel motiflerle süslenmiş; zemini siyah, desenleri sarı renkli külah bulunmaktadır. Külahın üzerine oturtulduğu kasnak kısmında da, aynı desen ve renkler görülmektedir. Külahı, pembe-beyaz mermerden yapılmış sivri kemerler taşımaktadır. Kürsünün iki yanında bulunan korkuluklar dikdörtgen pano şeklinde düzenlenmiştir. Panoda, altı köşeli yıldızların birleşmesiyle oluşmuş geometrik bir kompozisyon yer almaktadır. (Fotoğraf 85-86) Dikdörtgen panonun altına, bitkisel motiflerle süslenmiş kare bir pano yerleştirilmiştir. Bu panoda zemin kiremit kırmızısı, desenler altın varaklıdır. Daha alt kısımda, sivri bir kemerin taşıdığı geçit şeklinde açıklık bulunmaktadır. (Fotoğraf 87) Kemerin üçgen köşeleri, üst kısımda bulunan kare panonun desenleriyle süslenmiştir.

Kürsünün alt kısmında, geçit kısmının duvarına bir dolap yerleştirilmiştir. (Fotoğraf 80) Kaynaklara göre, bu duvarda üç sıra halinde düzenlenmiş panolar bulunmaktadır. En üst panoda, nal şeklinde yüzeysel bir kemerle sınırlanmış alanda, *el-hamdü, lillâh, vahdehu* kelimeleri yazılıdır. Bunlardan yukarıya doğru ışın şeklinde genişleyerek açılan, kırmızı ve lacivert renkli macunla dolgulanmış şeritler panodaki tezyinatı oluşturmaktadır. Ortada bulunan panoda, boşlukları siyah macun doldurulmuş, rûmi ve palmet süslemeler bulunmaktadır. En alt panoda, sade bir zencirek motifi yer

almaktadır. Minberin geçit tavanında, siyah zemin üzerine beyaz mermerden kakmalı altı köşeli bir yıldız motifi yer almaktadır. (Fotoğraf 88)¹⁶³

Cami içinde, mihrap ile pencere arasında yer alan vaaz kürsüsünün günümüze yakın bir tarihte yapıldığı bilinmektedir. Fakat caminin inşasından sonraki dönemlerde, Evliya Çelebi, Hintli sedef ustalarının yapmış olduğu çok güzel bir vaaz kürsüsünün olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁴ Farklı tarihlerde çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde, vaaz kürsüsünün bir dönem ahşaptan, güneydoğu köşede olduğu görülmektedir.

Günümüzde, camide bulunan vaaz kürsüsü, 105 x 140 cm ölçülerinde, 128 cm yüksekliğinde olup, dikdörtgen mermer bir kaidenin üzerine oturtulmuştur. Bir cephesi duvara dayanmaktadır. (Fotoğraf 89) Zeminde, dikdörtgen kaideden dışarıya taşkın, vaaz kürsüsünün etrafını dolanan, baklava dilimli süsleme görülmektedir. Kaidenin cephelerine dikdörtgen şeklinde, dış kısmında siyah, iç kısmında koyu yeşil olmak üzere mermer bloklar yerleştirilmiştir. Bu kaide ile üst bölüm arasında, sakıtlarla süslenmiş, mukarnaslı geçiş kısmı bulunmaktadır. (Fotoğraf 90) Üst bölüm, kürsünün duvar hariç diğer cephelerinde bulunan mermer korkuluktan oluşmaktadır. Bu korkuluğun cephelerinde, içleri siyah renk macunla doldurulmuş, mermer şebekelerden panolar yer almaktadır. Şebekelerde ongen yıldızların birleşmesiyle oluşturulmuş süslemeler dikkat çekmektedir. (Fotoğraf 91) Ongen yıldızların içleri altın varakla desenlendirilmiştir. Panoların etrafı altın varaklı, kabarık bitkisel motiflerle süslenmiş olup zeminleri koyu yeşil renktedir. Mihrap tarafında, kürsüye çıkıp inmek için korkuluğun bir bölümü açık bırakılmıştır. Kürsüye, iki basamaklı, kaldırılabilir, ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır.

3.2.2.3. Müezzin Mahfili, Minare

Müezzin mahfili cami girişinin sağında, kuzeybatı köşede yer almaktadır. 238 x 363 cm ölçülerinde, 310 cm yüksekliğinde olan mahfilin tamamı mermerdendir. Birbirine bursu kemerleriyle bağlanan üç mermer paye üzerine oturtulmuştur. Payeler, ince ve dört köşeli olup oldukça zariftir. (Fotoğraf 92)

¹⁶³ Aldoğan, “Gebze’de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi”, *Türkiyemiz Dergisi*, s.32.

¹⁶⁴ Evliya Çelebi, C.2, s.89.

Mahfilî taşıyan mermer payelerin yüzeylerinde ve mukarnaslı geçişin alt kısmında, kırık çizgilerden oluşan örgü motifi dolaşmaktadır. Motifte siyah, kırmızı ve sarı renkler bulunmaktadır. (Fotoğraf 93) Bu renklerde, Gebze civarındaki çeşitli kalkerler kullanılmıştır. Sarı rengi, rudistli kalkerinden; siyah rengi, devonien kalkerinden; kırmızı rengi marnlı kalkerinden elde edilmiştir.¹⁶⁵ Bursa kemerlerinin yüzeyleri, siyah ve beyaz renklerinin kullanıldığı, palmet-lotus kompozisyonuyla süslenmiştir. Kırık çizgili örgü motifinin üstünde bulunan mukarnaslı mermer giriş, müezzin mahfilini iki yönden çevrelemektedir. Mukarnaslı giriş üzerinde geometrik kompozisyonlu mermer korkuluk şebekesi yer almaktadır. Mermer korkuluğun kenarlarını rûmili bir şerit çevrelemektedir. Çerçevenin içinde, beyaz mermerden geometrik bir şebeke yer almaktadır. Şebekede birbirini kesen onikigenler, bunların ortalarına yerleştirilmiş, birbirine bağlı altı köşeli yıldızlardan meydana getirilmiş, sonsuza uzanan geometrik bir tezyinat görülmektedir. Bu tezyinat her iki yönde devam etmektedir.

Müezzin mahfilinin iç duvarı, üstte kare, altta dikdörtgen şeklinde renkli levhalarla kaplanmıştır. Ortada; sarı, beyaz, siyah ve gri renklerden oluşan ince bir şeridin çevrelediği, 24 cm genişliğinde dikdörtgen bir bordür bulunmaktadır. (Fotoğraf 94) Bu bordür, kırmızı çerçeveli olup siyah renkli kare levhalardan meydana gelmiştir. Kare levhalar, örgüleri kûfiden geliştirilmiş, içleri siyah macun doldurularak kakma tekniğiyle yapılmış motiften oluşmaktadır.¹⁶⁶

Müezzin mahfilinin ahşap tavanı kalem işleriyle süslenmiştir. (Fotoğraf 95) Kalem işlerinde parlak kırmızı ve altın varak kullanılmıştır. Rûmiler ve bitkisel motifler süslemelerde dikkat çekmektedir. Camide yer alan diğer kalem işlerinden farklı olarak müezzin mahfilinin ahşap tavanında bulunan kalem işlerinin bir kısmı orijinaldir.¹⁶⁷

Müezzin mahfiline, girişin sağında bulunan dikdörtgen pencerenin içinden, bir merdivenle çıkılmaktadır. Bu merdiven sayesinde müezzin mahfilinin bütünlüğü bozulmamış, ayrıca mahfilde kullanım bakımından daha geniş bir alan elde edilmiştir.

¹⁶⁵ Aldoğan, “Gebze’de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi”, *Türkiyemiz Dergisi*, s.38, 18.dipnot.

¹⁶⁶ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.33.

¹⁶⁷ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.33.

Müezzin mahfilinin alt kısmında, mekânın yarısını kaplayan, ahşap malzemedен, bölünerek küçük bir oda oluşturulmuştur. Bu küçük mekân, imam odası olarak kullanılmaktadır. Yine mahfilin alt kısmında, duvara dayandırılmış iki kitaplık bulunmaktadır.

Müezzin mahfili ile pencere nişi arasında, mahfilin duvar cephesinde devam eden şeridin hizasında küçük bir pano içerisinde bir usta imzası görülmektedir. (Fotoğraf 96)

Minare, caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Kesme taştan inşa edilen minarenin tek şerefesi vardır. Oldukça sade olan minare, cami duvarına bitişik, dikdörtgen kaide üzerinde yükselmektedir. Kaideden, kalın bir kaval silmeyle silindirik minareye geçilmiştir. (Fotoğraf 97) Minarenin şerefesinde herhangi bir süsleme görülmez. Cami minaresi belli dönemlerde birkaç kez yenilenmiştir.¹⁶⁸

Minareye son cemaat yerinden bir kapıyla çıkılmaktadır. Kapının hemen üzerinde kıvrık dallı bitkisel süslemeyle çerçevelemiş tezyinî kûfi besmele bulunmaktadır. Kapıyı, dıştan içe doğru, düz bir satıh, kaval silme, iç bükey oluklu bir silme çevrelemektedir. Kapı kemeri beş parçadan oluşan basık bir kemerdir. Bu kemerin taşları birbiriyle simetri oluşturacak şekilde pembe ve gri renklidir. Kemer taşıyan söve taşları ve eşik taşı bütün bir mermer olup gri renktedir. Kemer ve söve taşları birleşme yerlerinin orta kısımlarında birer diş oluşturup birbiri üzerine oturtularak sağlamlaştırılmıştır. (Fotoğraf 98)

3.2.2.4. Son Cemaat Yeri ve Şadırvan

Son cemaat yeri beş revaklı ve kubbeli olup mukarnas başlıklı altı mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Sütunlar birbirine hafif sivri kemerlerle bağlanmıştır. (Fotoğraf 99) Mekânı örten beş kubbe tuğladan örülmüştür. Giriş kapısının bulunduğu orta mekânın kubbesi diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur. Cephe saçak düzenlemesinde, orta bölüme kademe yapılarak giriş bölümü belirginleştirilmiştir. Orta bölümün kubbe içi dilimlidir. Kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmış, mukarnaslarla

¹⁶⁸ Eyice, “ Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze’de Mustafa Paşa Külliyesi”, *Bilgi Dergisi*, s.9-10.

zenginleştirilmiştir. (Fotoğraf 100) Diğer dört kubbede de geçişler pandantiflidir. Kubbe eteklerinde iki sıra mukarnas bulunmaktadır. (Fotoğraf 101) Orta kubbe hariç diğer kubbelerin içlerinde, son dönemlerde yapıldığı anlaşılan, açık yeşil, kırmızı, beyaz ve siyah renklerin kullanıldığı desenler görülmektedir.

Cephede kemerlerin üstü kesme taş ile örülmüştür. Her kemerin kilit taşında yuvarlak desensiz bir kabara bulunmaktadır. Saçak düzenlemesinde, iki sıra mukarnas yer almaktadır. (Fotoğraf 102) Mukarnasların altında, kakma tekniğiyle yapılmış, siyah renkli, geçmeli, geometrik süsleme bütün cepheyi dolanmaktadır. Cephede orta bölümün kemer köşelerinde, mukarnas ile geçmeli bordür arasında, birbirinden farklı, taş kabartma küçük iki ağaç motifi bulunmaktadır. Son cemaat yerinde giriş bölümü hariç diğer mekânlar, zemine kesme taşlar döşenerek yükseltilmiştir. Altı mermer sütun bu yükselti üzerinden başlamaktadır.

Son cemaat yerinin duvarlarında, girişin iki yanında bulunan süslemeler simetrik olarak düzenlenmiştir. Burada, Memluk tarzı, renkli taşlarla yapılmış, geometrik süslemeler görülmektedir. Süslemeler, pencerelerin üst kısmından zemine kadar bütün duvarları kaplamaktadır. Pencerelerin üst kısmında, boydan boya devam eden kırmızı çerçevenin içine, beyaz zemin üzerine siyah renk macun ile kakma tekniğinde bitkisel motif işlenmiştir. Cephede bulunan kompozisyonlar, tezyinî kûfî ile yazılmış ayetlerden meydana gelen bir yazı kuşağı ile ikiye ayrılmıştır. Yazı kuşağının etrafı, beyaz, sarı, gri, lacivert ve kırmızı renklerin kullanıldığı, ince bir bordür ile çevrelenmiştir. (Fotoğraf 103-104)

Taçkapının her iki tarafında bulunan süslemeler, taçkapıdan pencereye, pencereden mihrap nişine ve nişten duvar sonuna üç kısım oluşturmaktadır. Her iki taraf benzer kompozisyonlarla düzenlenmiştir. Duvarlar, beyaz mermer üzerine, siyah, nefli, kiremit kırmızısı, lacivert, mor ve sarı renkli taşlarla yapılmış geometrik desenlerle kaplanmıştır.

Son cemaat yerinin en batısında bulunan bir kapı ile minareye çıkılmaktadır. Kapının hemen üzerinde kıvrık dallı bitkisel süslemeyle çerçevelemiş, tezyinî kûfî ile besmele bulunmaktadır. (Fotoğraf 98)

Minare kapısıyla mihrap nişi arasındaki bölümün üst kısmında cephe duvarında boydan boya devam eden bitkisel motifli geniş şerit yer almaktadır. Bu şeridin altında, ortada kare pano, kare panonun iki yanında yüzeyleri boş, dikdörtgen panolar bulunmaktadır. (Fotoğraf 105) Kare panonun ortasında yuvarlak mermer; dört köşesinde, geçmeli geometrik motifler yer almaktadır. *Zengi düğümü* adı verilen bu düzenlemenin benzerleri cami iç duvarlarında görülmektedir. (Fotoğraf 106-107) Alt kısım ile üst kısım arasında, cepheyi ikiye ayıran tezyinî kûfî yazı kuşağı yer almaktadır. Alt kısımda ise, farklı renklerdeki beş dikdörtgen mermer levha, zemine dikey olarak yerleştirilmiştir. (Fotoğraf 108-109) Ortadaki dikdörtgen levhanın üst kısmında kare panolar içinde satrançlı kûfî *Yâ Allah, Yâ Muhammed, Yâ Ebubekir, Yâ Ömer, Yâ Osman, Yâ Ali* ism-i celâl, ism-i nebî ve cehâr-yâr-ı güzîn'in isimleri; bu panonun iki yanında, üzerinde altıgenlerin kesişmesiyle oluşmuş, altı köşeli yıldızların yer aldığı daha küçük boyutta panolar bulunmaktadır. (Fotoğraf 110) Bu panonun köşesinde, usta imzası olarak Kazım ismi okunmaktadır. (Fotoğraf 110a) Cephenin doğu kısmında, mihrap nişi ile duvar sonu arasında, buradaki düzenlemeye benzer bir düzenleme görülmektedir. Farklı olarak, doğu cephede, orta levhanın üst kısmında yer alan kare pano içinde satrançlı kûfî dördü *Muhammed* yazılmıştır. Bu panonun sağ tarafında bulunan diğer panoyu oluşturan süslemelerin bir kısmı dökülmüştür. (Fotoğraf 111)

Son cemaat yerinin batı yarısında, ortada yer alan mihrap nişi sivri kemerli ve beş köşelidir. Kemer, gri ve beyaz renklerin alternatif dizilmesiyle oluşturulmuştur. Kemer üçgen boşlukları gri mermer levha ile tamamlanmıştır. (Fotoğraf 112) Mihrapta üç farklı kompozisyon bulunmaktadır. Üst kısımda, gri ve beyaz renklerin kullanıldığı zikzak şeklinde süsleme görülmektedir. Orta kısımda, zemini beyaz, desenleri kırmızı ve gri renkli olan çatal şeklindeki kompozisyon yer almaktadır. Alt kısımda, mihrabın beş yüzeyinde birer tane olmak üzere, tepelerinde palmet şekli bulunan dikey dikdörtgen mermer levhalar görülmektedir.¹⁶⁹ Bunların arasına ince çubuklar yerleştirilmiştir. Düğümlerin üstünde yuvarlak kırmızı şekiller, ince çubukların üzerinde ise, bitkisel desenler bulunmaktadır. Son cemaat yerinin doğu yarısında bulunan mihrap nişi de aynı özellikleri taşımaktadır. (Fotoğraf 113)

¹⁶⁹ Seyhan, s.352.

Mihrap nişi ile pencere arasındaki bölümün üst kısmında diğerinden farklı bir Zengi düğümü bulunmaktadır. Zengi düğümünün etrafı beyaz ince mermer şeritlerle çevrilidir. Ortasına gri renkli yuvarlak bir mermer yerleştirilmiştir. Yuvarlağın etrafındaki üçgen alanlar kırmızı, beyaz, gri renkli geometrik desenlerle süslenmiştir. (Fotoğraf 114-116) Üst kısım ile alt kısım arasında, tezyinî kûfi yazı şeridi yer almaktadır. Alt kısımda, üç tane renkli levha dikey olarak yerleştirilmiştir. Levhaların etrafını beyaz ince mermer çevirmektedir. (Fotoğraf 117) Üç levhadan ortada bulunan diğerlerine göre daha kısa olup üst kısmında dikdörtgen küçük bir pano bulunmaktadır. (Fotoğraf 118) Bu pano, altı köşeli bir yıldız etrafında yer alan altıgenlerden oluşmaktadır. Doğu kısımdaki bu pano, batıda bulunandan daha koyu renklidir. Son cemaat yerinin doğu tarafında, niş ile pencere arasında da aynı bu düzenleme görülmektedir. (Fotoğraf 119-120)

Cephede yer alan pencereler sade silmelerle çevrilidir. Ayrıca pencerelerde demir parmaklıklar bulunmaktadır. Pencerelerin iki yanında benzer düzenlemeler görülmektedir. Pencere ile taçkapı arasındaki bölümün düzenlemesi, niş ile pencere arasındaki bölümün düzenlemesine benzetmekle beraber iki bölümdeki motifler ve renkler birbirinden farklıdır. Burada Zengi düğümünün ortasında yer alan yuvarlağın etrafında bir şerit, şeridin içinde beyaz mermerden küçük üçgenler bulunmaktadır. (Fotoğraf 121-123) Zengi düğümünün köşelerinde geçme motifler yer almaktadır. Alt kısımda, orta levhanın üstünde dikdörtgen pano, üç tane üçgenin birleştirilmesiyle oluşmuş altı köşeli yıldız, altıgenler ve bunların etrafında yer alan çeşitli geometrik şekillerden oluşmaktadır. Siyah ve beyaz mermerden yapılmış olan bu panonun bazı yerleri dökülmüştür. (Fotoğraf 124) Son cemaat yerinin doğu tarafında yer alan, pencere ile taçkapı arasındaki bölümde de aynı bu düzenleme görülmektedir. Fakat burada yer alan dikdörtgen panoda, diğerinden farklı olarak kırmızı renkli mermer kullanılmıştır. (Fotoğraf 125-128)

Son cemaat duvarlarında bulunan kompozisyonlar tezyinî kûfi ayetlerden meydana gelen bir yazı kuşağı ile ikiye ayrılmıştır. Beyaz, sarı, gri, lacivert ve kırmızı renkleri kullanılarak, etrafı ince bir bordürle çevrelenmiş olan yazı kuşağında, Enbiya Sûresinin 108-112. ayetleri yazılıdır. Yazı kuşağı, mermere az derin oyularak yazılmış

ve siyah renk macunla dolgulanmıştır. Mihrap, pencere ve taçkapı ile bölünen yazı kuşağında, -minare kapısının üzeri ve cephenin sonu hariç- altı ana bölüm oluşmuştur. En sağda minare kapısının üzerinden başlayarak, sola doğru ayetler şu şekilde bölümlenerek yazılmıştır (Fotoğraf 129-136):

Minare kapısının üzerinde:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bismillahirrahmanirrahim

1. Bölüm (minare kapısı ile mihrap nişi arası), Enbiyâ Sûresi, 108. ayet:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ قُلْ اِنَّمَا یُوحٰی اِلَیَّ اَنْمَآ اِلٰهُکُمْ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُوْنَ

Bismillahirrahmanirrahim. 108. Gul innemâ yûhâ ileyye ennemâ ilâhüküm ilâhun vahidun, fe hel entüm Müslimûne.

2. Bölüm (mihrap nişi ile pencere arası), Enbiyâ Sûresi, 109. ayetin başı:

قَانَ تَوَلَّوْا فَقُلْ اذْنُکُمْ عَلٰی سَوَآءٍ...

109. Fe in tevellev fe gûl âzentüküm alâ sevâin ...

3. Bölüm (pencere ile taçkapı arası), Enbiyâ Sûresi, 109. ayetin devamı, 110. ayetin başı:

... وَاِنْ اَدْرِیْ اَقْرِبُ اَمْ بَعِیْدُ مَا تُوعَدُوْنَ اِنَّهٗ...

... ve in edrî ekârîbun em beîdun mâ tûadune. 110. İnnehû ...

4. Bölüm (taçkapı ile pencere arası), Enbiyâ Sûresi, 110. ayetin devamı:

... یَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنْ الْقَوْلِ وَیَعْلَمُ مَا تَكْتُمُوْنَ

... yâ'lemu'l-cehre mine'l-kavli ve ya'lemu mâ tektümûne.

5. Bölüm (pencere ile mihrap nişi arası), Enbiyâ Sûresi, 111. ayet:

وَاِنْ اَدْرِیْ لَعَلَّهٗ فِتْنَةٌ لَّکُمْ وَمَتَاعٌ اِلَیَّ حِیْنَ

111. Ve in edrî leâllehû fitnetün le küim ve metâûn ilâ hînin.

6. Bölüm(mihrap nişi ile cephe sonu arası), Enbiyâ Sûresi, 112. ayet:

قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ

112. *Kâle rabbi'h küm bi'l-hakki ve rabbüne'r-rahmanü'l-müsteânü alâ mâ tesifüne.*

Cephe sonunda:

Sadakallahu'l- aliyü'l-âzim.

صَدَقَ اللَّهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Cami avlusunun ortasında bulunan şadırvan; türbe, cami ve kervansaray ile aynı eksende yer almaktadır. (Fotoğraf 36) Şadırvan onikigen bir plana sahiptir. Alt kısımda muslukların bulunduğu su haznesi ile üstte havuzu çevreleyen şebekelerin tamamı mermerdendir. Muslukların bulunduğu alt kısım oldukça sadedir. Üst kısımda bulunan şebekelerdeki panolar, altıgenlerin kesişmesiyle oluşturulmuş altı köşeli yıldızlardan meydana gelmektedir. (Fotoğraf 137-138) Bu panoların çevresinde bitkisel motifli, kabartma tezyinat görülmektedir. Oniki cephesinde de aynı düzen görülmektedir. Şadırvan, kare kesitli, altı ahşap direğin taşıdığı, cepheleri üçgen alınlıklı, kırma ahşap çatı ile örtülüdür. Ahşap sütunlar arasına abdest alanlar için oturma sekileri yerleştirilmiştir. (Fotoğraf 139) Önceden, şadırvanın mermer korkulukları üzerinde, içteki havuzun üzerini örten bir camın olduğunu fotoğraflarda görülmektedir. (Fotoğraf 140)

Vakfiyede '*...bir kuyu ve fiskiyeli havuz, dönme su dolabı...*'¹⁷⁰ olarak geçen külliye'nin su tesisatından su dolabı günümüze ulaşamamıştır. Kuyu, cami avlusunda, şadırvanın doğusunda yer almaktadır.(Fotoğraf 37-38) *Fiskiyeli havuz* şeklinde bahsedilen büyük bir ihtimalle cami avlusundaki şadırvan olmalıdır. Günümüzde şadırvanın fiskiyeli havuzu boş durmaktadır.

3.2.2.5. Pencereler ve Aydınlatma Sistemleri

Camide ibadet mekânın aydınlatılmasını üç sıra halinde açılmış olan pencereler sağlamaktadır. Her cephenin alt sırasında, dikdörtgen şeklinde ikişer tane olmak üzere toplam sekiz pencere bulunmaktadır. İkinci sırada, kuzey cephe hariç diğer üç cephede sivri kemerli birer pencere yer almaktadır. Bütün cephelerin üst sırasında, yuvarlak birer

¹⁷⁰ Vakfiye, vr. 7a, 8.satır.

pencere vardır. Kubbe kasnağında da, sekiz pencere iç mekânı aydınlatmaktadır. (Fotoğraf 141-142) Kuzey cephede, üst sırada bulunan yuvarlak pencere sonradan örülerek kapatılmıştır. İkinci sırada yer alan pencerelerin her iki yanına, siyah, mavi ve kiremit kırmızısı renkler kullanılarak pencere desenleri çizilmiş olup bunların günümüze yakın zamanda yapıldıkları anlaşılmaktadır. (Fotoğraf 142-143)

Camide, alt sırada bulunan dikdörtgen pencereler hariç diğer pencerelerde revzenler görülmektedir. Sivri kemerli ve yuvarlak pencerelerde biri içeride, diğeri dışarıda olmak üzere iki ayrı düzende revzen kullanılmıştır. Dış kanatta yeşil, sarı, kırmızı ve mor renkli camlarla yapılmış zencirek motifi; iç kanatta dikdörtgen panoların içinde renkli cam mozaiklerle düzenlenmiş biçimler bulunmaktadır. (Fotoğraf 144) Kuzey cephedeki yuvarlak pencerede, beyaz renkli camdan üzeri dantel gibi işlenmiş çarkıfelek motifi; diğer iki cephede renkli camlarla birbirine ters yönde kesen iki üçgenden meydana gelmiş bir motif bulunmaktadır. (Fotoğraf 145-146) Kasnak pencerelerinde, renkli camların kullanıldığı petek revzenler vardır.¹⁷¹

Alt sırada, dikdörtgen şeklindeki sekiz pencerenin, ahşap kapakları, fildişi, sedef kakmalı, geometrik yıldız motifleri ile künde-kârî tekniğiyle yapılmıştır.¹⁷² Pencere kapaklarının kapaklarında bulunan kompozisyonlar oldukça sadedir. Pencere kapaklarının, lüle taşına oyulmuş olan kabartma, 16 x 43 cm ebatlarındaki tek satır halinde sülüs hatla yazılmış kitâbelerinde Kur'an-ı Kerim'den ayetler bulunmaktadır. (Fotoğraf 147-149) Girişin sağında, kapı ile müezzin mahfili arasında yer alan pencere birinci kabul edilerek, sağa doğru, sekiz pencerenin sağ ve sol kapaklarında sırasıyla şu ayetler bulunmaktadır (Fotoğraf 150-163):

1. pencerenin sağ kapak kitâbesinde; Zümer Sûresi'nin 73. ayetinin sonu ve 74. ayetin başı:

... طِبْنُمْ فَأَدْخُلُواهَا خَالِدِينَ

73. ... *tıbtüm fedhuluhâ halidîn.*

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا...

74. *Ve kâlû'l hamdü lillahillezî sadekana ...*

¹⁷¹ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.25-26.

¹⁷² Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.190.

1. pencerenin sol kapak kitâbesinde; Hac Sûresi'nin 23. ayet veya Fatır Sûresi'nin 33. ayetinin son kısmı:

مِنْ ذَهَبٍ وَلَوْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ

...min zehebin ve lü'lüa ve libâsühüm fihâ harîr.

2. pencerenin sağ kapak kitâbesinde; Sa'd Sûresi'nin 49. ve 50. ayetleri:

وَأَنَّ لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنِ مَآبٍ

49. *Ve inne lil müttekîne le husne meab.*

جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّفْتَحَةٌ لَهُمُ الْأَبْوَابُ

50. *Cennâti adnin müfettehaten lehümü'l ebvab.*

2. pencerenin sol kapak kitâbesinde; Sa'd Sûresi'nin 51. ayeti:

مُتَّكِنِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ

51. *Müttekîîne fihâ yed'une fihâ bi fakihetin kesîratin ve şerâb.*

3. pencerenin sağ kapak kitâbesinde; Cin Sûresi'nin 18. ayeti:

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا

18. *Ve ennel mesacide lillahi felâ ted'u me'allahi ehaden.*

3. pencerenin sol kapak kitâbesinde; Cin Sûresi'nin 19. ayeti:

وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا

19. *Ve ennehu lemmâ kâme 'abdullahi yed'uhu kadû yekûnüne 'aleyhi libeden.*

4. pencere orijinal değildir. Pencere kapaklarının tamamı düz ahşaptan olup süslemesi ve kitâbeleri yoktur.

5. pencerenin sağ kapak kitâbesinde; Maide Sûresi'nin 23. ayetinin ilk kısmı:

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا...

23. *Kale racülâni minellezîne yehâfüne en'amellahü aleyhimedhulû ...*

5. pencerenin sol kapak kitâbesinde; Maide Sûresi'nin 23. ayetinin ikinci kısmı (Ayet bitmemiş, bu kadarı yazılmış.):

... عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ

23. ... aleyhimü'l bâbe fe izâ dehaltümûhü fe inneküm galibûne ...

6. pencerenin sağ kapak kitâbesinde; Fatır Sûresi'nin 33. ayetinin ilk kısmı:

جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ...

33. Cennatü adnin yedhulûneha yühallevne fiha min esâvira ...

6. pencere sol kapak kitâbesinde; Sa'd Sûresi'nin 49. ve 50. ayetleri (2. pencere sağ kapakta da bu ayetler yazılıdır) :

وَأَنَّ لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنِ مَآبٍ

49. Ve inne lil müttekîne le husne meab.

جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّفْتَحَةٌ لَهُمُ الْأَبْوَابُ

50. Cennâti adnin müfettehaten lehümü'l ebvab.

7. pencere sağ kapak kitâbesinde; Hicr Sûresi'nin 45. ve 46. ayetleri:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ

45. İnne'l müttekîne fi cennatin ve u'yûnin.

أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ

46. Udhûlûhâ bi selâmin âminîne.

7. pencere sol kapak kitâbesinde; Hicr Sûresi'nin 47. ayeti:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ

47. Ve neza'nâ mâ fi sudûrihim min gillin ihvânen alâ sürurin mütekabilin.

8. pencere sağ kapak kitâbesinde; Tevbe Sûresi'nin 18. ayetinin ilk kısmı:

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ...

18. Innema ya'müru mesâcide'llahi men âmene billahi ve'l yevmi'l ahiri ve ekâme's salâte ...

8. pencere sol kapak kitâbesinde; Tevbe Sûresi'nin 18. ayetinin son kısmı:

...وَأَتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ

18. ... ve âte'z zekâte ve lem yahşe illâ'llahe fe âsâ ülâike en yekûnû mine'l mühtedîn.

Orta ve üst sırada bulunan revzenlerin üzerinde Arapça ifadeler yer almaktadır. Mihrabın üstünde yer alan sivri kemerli pencerede, üstte *Lâ ilâhe illâllah*, altta *Muhammedun rasulullah* yazılıdır. Orta kısımda, üçgenlerden oluşturulan dört köşede, çeharyâr-i güzîn *Ebubekir, Ömer, Osman, Ali* yer almaktadır. Sivri kemerli pencerenin üstünde bulunan yuvarlak pencerede, birbirini ters yönde kesen iki üçgenden oluşan motifin ortasında *Maşaallah* yazılıdır.

Batı cephede orta sırada yer alan sivri kemerli pencerede, üstte *Kalen nebiyyü aleyhi sellem*, altta *Tevekkeltü alallah, Bismillahirrahmanirrahim*, en altta *Aleyke avnillah* yazılıdır. Doğu cephede de, üstte *Euzubillahi mineşşeytanirracim*, altta *Tevekkeltü alallah, Bismillahirrahmanirrahim*, en altta *Aleyke avnillah* yazılıdır. Batı ve doğu cephede, üst sırada bulunan yuvarlak pencerelerde, birbirini ters yönde kesen iki üçgenden oluşmuş motiflerin ortaları boştur.

Kuzey cephede, girişin hemen üstünde, mavi, kırmızı ve siyah renklerin kullanıldığı pencere deseni bulunmaktadır. Üstte ise, beyaz renkli alçıdan, üzeri dantel gibi işlenmiş, çarkifelek motifli yuvarlak pencere yer almaktadır. (Fotoğraf 145) Caminin aydınlatma sisteminde, kubbeden aşağıya doğru sarkan büyük bir avize ile bu avizenin etrafında dört küçük avize bulunmaktadır.

3.2.2.6. Örtü ve Geçiş Sistemleri

Camide kare planlı ibadet mekânını, 14 m çapında, 24 m yüksekliğinde büyük bir kubbe örtmektedir.¹⁷³ Dışta sekiz kenarlı alçak bir tabana oturtulmuş olan kubbe, her köşesinde kemerli payanda ile desteklenmiştir. (Fotoğraf 164-165) Sekizgen tabandan, yuvarlak bir kasnakla kubbeye geçiş sağlanmıştır.

¹⁷³ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.187.

İç mekânda, kare plandan kubbeye geçişler köşelerde tromplarla sağlanmıştır. (Fotoğraf 166) Trompların içleri dilimli olup, alt kısımlarında mukarnas dolgulu üçgenler bulunmaktadır. Böylece kare mekândan kubbeye geçişteki görünüş hafifletilmiştir. Kubbe eteğinde, tek sıra halinde sade bir mukarnas dizisi dolanmaktadır. (Fotoğraf 167)

Kubbenin ortasında, celf sülüs ile yazılmış, dua şöyledir (Fotoğraf 168):

يَا قَاضِيَ الْحَاجَاتِ يَا سَامِعَ الْأَصْوَاتِ يَا مُجِيبَ الدَّعَوَاتِ يَا رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ

Okunuşu:

'Yâ Kâziye'l-hâcât, yâ Sâmî'a'l-asvât, yâ Mücîbe'd-de'avât, yâ Rafî'a'd-derecât'

Anlamı:

'Ey ihtiyaçları karşılayan, ey sesleri işiten, ey dualara karşılık veren, ey dereceleri yükselten!'

Hat beyaz renkle yazılmış olup, zemini siyahtır. Etrâfında halkalar halinde düzenlenmiş, kırmızı, mavi, beyaz ve siyah renklerin kullanıldığı bitkisel süslemeler bulunmaktadır.

3.2.3. Süslemeleri

Çoban Mustafa Paşa Camii'nin son cemaat yeri ve iç duvarlarında, Memlûk tarzı renkli mermer kaplamalar ile mozaik süslemeler görülmektedir. (Fotoğraf 48-51, 112-114, 169) Camide görülen tezyinat, Mısır'da Çerkez Memlûkleri döneminde gelişmiş, Osmanlı döneminde de devam etmiş olan almaşık, geometrik bir tezyinattır. Anadolu Türk mimarisinde, bu tezyinat oldukça az yapıda görülmektedir. Bu yapılardan biri ve en önemlisi, Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'dir.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Kuban, s.236, dipnot.16.

Camide, son cemaat yeri cephesinde ve caminin iç mekân duvarlarında görülen, renkli mermer panolar, Zengi düğüm motifleri ve kûfî yazı kuşağı, mihrap, minber, müezzin mahfili ile cami kapısının iç yüzeyindeki siyah macun dolgululu mermer mozaikler Memlûk üslûbunun genel tezyinat özelliklerindedir. Mustafa Paşa, Mısır'da valilik yaptığı dönemde gördüğü Memlûk üslûbunu beğenerek, bu tezyinatın benzerini Gebze'de yaptırdığı camisinde uygulatmıştır.¹⁷⁵ Mustafa Paşa, Mısır'dan, Memlûk üslûbunda renkli mermer kaplamaları gemiyle, Darıca İskelesi'ne getirtmiştir. Evliya Çelebi, bu caminin mermer kaplamalarını, Mustafa Paşa'nın Mısır'da usta mermercilere yaptırdığını yazmaktadır.¹⁷⁶ Camideki tezyinatın, Mısır'ın fethinden sonra, Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a gönderilen Memlûk Sarayı'nın başmimarı Ahmed bin el-Bedri Hasan bin el-Tulunî ve beraberinde gelen ustalar tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.¹⁷⁷

Camide görülen renkli mermer kaplamaların benzerleri, Kahire'de Memlûk döneminde ve sonrasında inşa edilmiş yapılarda görülmektedir.¹⁷⁸ Kahire'de Sultan Hasan Medresesi (1356-1362) ve Türbesi, Şeyh Melik Müeyyed Camii (1415-1420), Ebubekir İbn-i Mashar Medresesi (1479-80), Kansu Gavri Medresesi (1503) ve Türbesi (1504), Baybars el-Hayat Medresesi (1515), Süleyman Paşa Camii (1528-1529), Sultan el-Burdayni Camii (1616-1626) Çoban Mustafa Paşa Camii tezyinatıyla benzerlik göstermektedir. (Fotoğraf 170-177)¹⁷⁹

Son cemaat yerinde, mihrap nişinde zikzak şeklindeki süslemenin benzerleri, Kahire'de Emir Hüseyin Camii (1319), Şeyh Melik Müeyyed Camii, Kansu Gavri Türbesi (1504), Baybars el-Hayat Medresesi, Süleyman Paşa Camii, Sinan Paşa Camii (1571), Sultan el-Burdayn Camii (1616-1626) mihrap nişlerinde görülmektedir. (Fotoğraf 178-184) Yine mihrap nişinin alt kısmında, ince, uzun çubukların üstündeki bitkisel süslemelere, Kahire Süleyman Paşa Camii, Şeyh Melik Müeyyed Camii,

¹⁷⁵ Yücel ve Soyhan, s.30; Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.30.

¹⁷⁶ Evliya Çelebi, C.2, s.88.

¹⁷⁷ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.190.

¹⁷⁸ Eyice, "Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze'de Mustafa Paşa Külliyesi", *Bilgi Dergisi*, s.10; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.187.

¹⁷⁹ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.190; Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.30.

Baybars el-Hayat Medresesi ve Kansu Gavri Medresesi'nin mihrap nişinde rastlanılmaktadır.

Son cemaat yeri ve cami içinde mihrap ile giriş kapısının iki yanında görülen mermer levhalarda yer alan yuvarlak süslemelerin benzeri, Kahire Sultan el-Burdayni Camii (1616-1626)'inde görülmektedir. Son cemaat yerinde mermer kaplamaların üzerinde bulunan panolardaki satrançlı kûfi kitâbelerin benzerleri, Kahire Süleyman Paşa Camii, Kahire Sultan el-Burdayni Camii iç duvarlarında görülmektedir.

Duvarları kaplayan mermer panolar, yazı kuşağıyla iki bölüme ayrılmıştır. Kahire Gavri Medresesi, Gavri Türbesi ve Süleyman Paşa Camii'nde de, kûfi ile yazılmış yazı kuşağı görülmektedir.¹⁸⁰ (Fotoğraf 185-186) Çoban Mustafa Paşa Camii'ndeki yazı kuşağı, benzer süslemeli cami ve medreselere göre, daha aşağı bir seviyede bulunmaktadır. Cami içinde, mermer kaplamanın üstü sınırında, cepheleri dolanan palmetli şeridin benzeri, Topkapı Sarayı Revan Köşk'ünün (1635) cephesinde görülmektedir.

İstanbul'da, daha geç dönemde inşa edilen, Kadıköy Kızıltoprak Zühdü Paşa Camii (1301/1884) ile Yıldız Camii (1302/1886) kuşak yazılarında, Çoban Mustafa Paşa Camii'nde olduğu gibi kûfi hat kullanılmıştır. (Fotoğraf 187)¹⁸¹

İstanbul Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi (1518-20) dış cephesinde, renkli mermer kaplama ile yapılan tezyinatta da, Memlûk üslûbu açıkça görülmektedir. Burada kullanılan mermerler, Mısır'ın fethinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından, Kahire kalesinden İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁸²

Çoban Mustafa Paşa Camii, mimarisinden daha çok, tezyinatıyla dikkat çekmektedir. Camide, Memlûk üslûbu tezyinat ile Osmanlı mimarisi uyum içindedir. Bir menzil külliyesine ait camide, bu yoğunlukta tezyinatın görülmesi oldukça ilginçtir.

¹⁸⁰ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.31.

¹⁸¹ Ali Alparlan, "Kitâbe", *DİA*, C.26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s.7; Ali Alparlan, "Mimârî Yapıların Yazı San'atı Bakımından Önemi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, S.4-5, İstanbul, 1976-1977, s.3.

¹⁸² Bayraktar, s.23.

Cami duvarlarındaki mermer panoları ikiye ayıran tezyinî kûfi yazı kuşağında, Kur'an-ı Kerim'den ayetler bulunmaktadır. (Fotoğraf 188-199) Yazı kuşağı taç kapının sağından itibaren on iki bölüme ayrılmaktadır. Bu bölümlerde, Kur'an-ı Kerim'den seçilmiş çeşitli ayetler yer almaktadır. Yazı kuşağı, *Besmele* ile başlayıp, *Sadaka'llahül azîm* ile bitmektedir. Yazı kuşağında sırasıyla, Enbiyâ Sûresi 101-107. ayetleri, Ayetü'l-Kürsî, Âli İmran Sûresi 18-19. ayetleri ile 26-27. ayetleri bulunmaktadır. Bölüme sığdırılmayan ayetler, bir sonraki bölümde kaldığı yerden devam ettirilmiştir.

Her bölümdeki ayetler şu şekildedir:

1. bölüm: Taçkapının sağındaki yazı kuşağında, *Besmele* ile Enbiyâ Sûresi'nin 101. ayeti – son مُبْعَدُونَ kısmı hariç- yazılıdır:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ . اِنَّ الَّذِیْنَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِّنَّا الْحُسْنٰی اُولٰٓئِكَ عَنْهَا ...

2. bölüm: Batı duvar, iki pencere arasındaki yazı kuşağında, Enbiyâ Sûresi'nin 101. ayetinin sonu ile 102. ve 103. ayetleri yazılıdır:

... مُبْعَدُونَ. لَا یَسْمَعُونَ حَسِیْسَهَا^ط وَهُمْ فِی مَا اَسْتَهْتَّ اَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ. لَا یَحْزَنُهُمُ الْقَرْعُ الْاَكْبَرُ وَتَنَلَقَاهُمْ الْمَلَائِكَةُ هٰذَا یَوْمُكُمْ الَّذِی كُنْتُمْ تُوعَدُونَ.

3. bölüm: Batı duvar, pencereden sonraki, minbere paralel yazı kuşağında, Enbiyâ Sûresi'nin 104-105. ayetleri - 105. ayetin son الصَّالِحُونَ kısmı hariç- yazılıdır:

یَوْمَ نَطْوِی السَّمَاءَ كَطِیِّ السَّجْلِ لِلْکُتُبِ^ح کَمَا بَدَا^ا اَوَّلَ خَلْقِ نَعِیْدُهُ^ج وَعَدَّا عَلَیْنَا^د اِنَّا کُنَّا فَاعِلِیْنَ. وَلَقَدْ کَتَبْنَا فِی الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّکْرِ اَنَّ الْاَرْضَ یَرِثُهَا عِبَادِیْ...^ه

4. bölüm: Güney duvar, minberin sağındaki yazı kuşağında, Enbiyâ Sûresi'nin 105. ayetinin sonu ile 106. ve 107. ayetleri yazılıdır:

...الصَّالِحُونَ. اِنَّ فِی هٰذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِیْنَ. وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِیْنَ.

Mihrabın batısından başlayarak, doğu cephedeki ilk pencereye kadar olan yazı kuşağında (5-8.bölüm) parça parça bölünmüş şekilde Ayetü'l-Kürsî yazılıdır:

5. bölüm: Mihrabın sağındaki yazı kuşağı:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَیُّ الْقَیُّوْمُ...

6. bölüm: Mihrabın solundaki yazı kuşağı:

... لَا تَاْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ لَّهٗ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی...

7. bölüm: Güney duvarda, sol pencere ile duvar sonu arasındaki yazı kuşağı:

...الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِیْ یَشْفَعُ عِنْدَهٗ اِلَّا بِاِذْنِهٖ یَعْلَمُ مَا بَیْنَ اَیْدِیْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا...

8. bölüm: Doğu duvar, duvar sonu ile sağ pencere arasındaki yazı kuşağı:

... یُحِیْطُوْنَ بِشَیْءٍ مِنْ عِلْمِهٖ اِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِیُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَلَا یَـُٔوْدُهٗ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِیُّ الْعَظِیْمُ .

9. bölüm: Doğu duvar iki pencere arasındaki yazı kuşağında, Âli İmran Sûresi'nin 18. ve 19. ayetleri -19. ayetin son kısmı hariç- yazılıdır:

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَاُولُو الْعِلْمِ قٰنِیْمًا بِالْقِسْطِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِیْزُ الْحَكِیْمُ. اِنَّ الدِّیْنَ عِنْدَ اللّٰهِ...

10. bölüm: Doğu duvar, pencerenin kuzeyindeki yazı kuşağında, Âli İmran Sûresi'nin 19. ayetinin sonu ile Âli İmran Sûresi'nin 26. ayetinin ilk bölümü yazılıdır:

...الاسلام. قُلِ اللّٰهُمَّ مٰلِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِی الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَیْرُ...

11. bölüm: Kuzey duvar, pencerenin doğusundaki yazı kuşağında, Âli İmran Sûresi'nin 26. ayetinin son bölümü ile Âli İmran Sûresi'nin 27. ayetinin ilk bölümü yazılıdır:

... إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. نُؤَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَنُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَنُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ...

12. bölüm: Kuzey duvar, pencere-taçkapı arasındaki yazı kuşağında, Âli İmran Sûresi'nin 27. ayetinin son bölümü ve 'Sadaka'llahül azîm' yazılıdır.

... وَنُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَنَرْزُقُ مَنْ نَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ. صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ..

3.3. MEDRESE

Klasik Osmanlı plan şemasında olan medrese, üç tarafı revakla çevrelenmiş avlu etrafında, doğuda büyük kubbeli dersâne ile onun yanlarında bulunan kubbeyle örtülü eyvan şeklinde birer mekân, güneyde revaka açılan kubbeli giriş eyvanı ve yine kubbe örtülü on yedi medrese odasından meydana gelmektedir. (Fotoğraf 200) Vakfiyede, *tetimmeleriyle on hücreli bir yapı* olarak bahsedilen medrese, vakfin en güzel müessesesi olarak belirtilmektedir.¹⁸³

Medrese, külliyein güneydoğu bölümünde yer almaktadır. (Plan 1) Medresenin doğu cephesi, dersâne odasının konumundan dolayı külliye planında dışa doğru bir çıkıntı oluşturmaktadır. (Fotoğraf 201) Medresenin güneyinde, külliye planından kaynaklanan, duvarla çevrelenmiş bir bahçe bulunmaktadır. Medreseye giriş bu bahçedeki iki kanatlı ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Medrese dış bahçesinin güneyini sınırlayan, kapının da yer aldığı cephe duvarında, ikisi sağ, ikisi de sol tarafta olmak üzere demir parmaklıklı pencere açıklıkları bulunmaktadır. (Fotoğraf 202) Avlu giriş kapısı, Gölcükönü meydanına açılan, üzerinde onarım kitâbesi bulunan güney giriş kapısı ile aynı duvar üzerindedir. Dış avlu giriş kapısının tam karşısında, medresenin güney cephesinde, üzerinde inşa kitâbesinin yer aldığı taçkapı yer almaktadır. Oldukça sade olan mermer taçkapının, yarım daireye yakın sivri kemerinin altında, kitâbeli alınlık kısmı bulunmaktadır. (Fotoğraf 203-204)

Taçkapıdan üstü kubbe örtülü, eyvan şeklinde düzenlenmiş bir mekâna girilmektedir. Duvarlarında derin nişler bulunan eyvanlı mekânın kubbe geçişleri mukarnaslıdır. Eyvanlı bölümden medrese avlusu geçilmektedir. (Fotoğraf 205-206) Avlu, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup doğu hariç diğer üç tarafını çevreleyen revaklı bir iç avlu şemasındadır. Revak bölümü, sivri kemerlerle birbirine bağlanmış, bir kısmı mukarnaslı, diğer kısmı baklava başlıklı sütunlar üzerinde taşınan kubbelerle örtülmüştür. (Fotoğraf 207-208)

Dersânenin yer aldığı avlunun doğu bölümünde, dört sütunun taşıdığı eğimli çatıyla örtülü giriş bölümü bulunmaktadır. (Fotoğraf 209) Dersâne kapısı basık kemerli

¹⁸³ Vakfiye, vr. 6b-7a.

olup silmelerden oluşan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. (Fotoğraf 210) Kare planlı dershânenin kubbesi, sekizgen kasnağa oturmuştur. Kubbe kasnağında pencere bulunmamaktadır. İki sıra pencere dizisiyle aydınlatılan dershâne odasında, alt sırada altı tane dikdörtgen, üst sırada dört tane sivri kemerli pencere bulunmaktadır. (Fotoğraf 211-212) Alt sıradaki dikdörtgen pencerelerin dördü sokağa, ikisi revaka açılmaktadır. Revaka açılan bu pencereler girişin iki yanında yer almaktadır. (Fotoğraf 213) Üst sırada bulunan sivri kemerli dört pencere revzenli olup pencerelerde sarı, yeşil, mor, kırmızı ve beyaz renkli camlar kullanılmıştır. Dershâne odasında, mukarnaslı bir kible nişi ile biri kible nişinin yanında, diğeri karşı duvarda iki raf bulunmaktadır. (Fotoğraf 214)

Dershânenin iki yanında, girişleri eyvan şeklinde düzenlenmiş mekânlar yer almaktadır. Üstü kubbe ile örtülü olan bu mekânların kubbe geçişleri pandantiflidir. Her iki mekânda da, ikişer raf ile altta dikdörtgen, üstte sivri kemerli ikişer pencere bulunmaktadır. (Fotoğraf 215-216)

Revakların hemen arkasında, yan yana sıralanmış on yedi medrese odası yer almaktadır. Odaların hepsi kubbe ile örtülü olup kubbe geçişleri pandantiflidir. Her odada tuğladan birer ocak ve raf nişleri bulunmaktadır. Odaların girişleri yalnız dikdörtgen lentolardan yapılmıştır. (Fotoğraf 217) Medrese odalarından on iki tanesinde, biri dikdörtgen, diğeri sivri kemerli ikişer pencere; kuzeybatı hariç medresenin köşelerinde bulunan üç odada, ikisi dikdörtgen, ikisi sivri kemerli dörder pencere; giriş eyvanının karşısında, dış cephesi tuvalet bölümüyle yan yana olan iki odada, revaklı avluya bakan dikdörtgen birer pencere ile karşısında ikişer yuvarlak pencere bulunmaktadır. (Fotoğraf 218-220)

Medresede, giriş eyvanının hemen karşısında, iki medrese odasının arasından üzeri tonoz örtülü dar bir koridor ile tuvalet bölümüne geçilmektedir. Tabhâne ile medrese arasında kalan tuvalet bölümünde on iki birim vardır. Altı tanesi medrese tarafından, diğeri altısı da medresenin kuzeyinde bulunan tabhâne tarafından kullanılmaktadır. (Fotoğraf 221-222) Tuvaletlere geçişi sağlayan bu koridor, Ali Saim Ülgen'in ve Semavi Eyice'nin planlarında bulunmaktadır. Fakat her iki planda da,

tuvalet bölümü boş bırakılmıştır. (Plan 10-11) Büyük bir ihtimalle, Cahide Tamer onarımlar sırasında bu bölümün izleri ortaya çıkararak tekrar inşa etmiştir.

Medrese avlusunda, dershâne odasına yakın bölümde bir kuyu yer almaktadır. Kuyunun ağzında, karşılıklı duran iki tavus kuşu ve ortasında silik haçlı motifi görülmektedir. Bizans sanatında sıkça görülen bu motiflerin yer aldığı kuyu ağzının eski bir Bizans eseri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁴ Kuyunun yanında, L şeklinde, abdest alma bölümü hazırlanmıştır. Abdest alma bölümünün bir kenarında üç, diğerinde dört tane musluk bulunmaktadır. (Fotoğraf 223-225)

Mustafa Paşa Medresesi paye bakımından ellili medreseler arasında yer almaktadır. Medresede, XVI. yüzyılda ders veren müderrisler günlük elli akçe ücret almaktaydı. X. (XVI.) yüzyılda medresede ders veren müderrisler şunlardır:

Tebrizli Muhyiddin Mehmed Efendi (Kanuni devrinde), Ebûssuûd Efendi (931'de), Alâeddîn Isfahânî, Karasili Hüsâmeddin Hasan Çelebi (937'den önce), Muhaşşî Sinan Efendi (940'ta), Saçlı Emîr Efendi (942'de), Cürcân (944'te), İmam-zâde Mehmed Efendi (946'da), Abdulcebbâr Acemî (947'de), Şeyhu'l-İslâm Hâmid Efendi (952'de), Kara Abdurrahmân Efendi (954'te), Bitlice Mustafa Efendi, Kasım Efendi (972'de), Kayın Çelebi Mehmed Efendi, Ali Efendi, Subaşı-zâde Mehmed Efendi (982'de), Ruus Mustafa Efendi (983'te), Yunus-zâde Mustafa Efendi (983'te), Muhyiddîn Efendi, Tokuz Mehmed Efendi (988'de), Mehmed Efendi (992'de), Abdülazîz Efendi (996'da), Mustafa Efendi (1000'de).¹⁸⁵

Vakfiyede belirtildiğine göre, medresede günlük elli akçe ücret alan bir müderristen başka, günlük ikişer dirhem alan medrese talebeleri, yine günlük ikişer dirhem ücret alan bir ferraş (süpürücü) ve bir bevîb (kapıcı) bulunmaktaydı.¹⁸⁶

Medrese, tuğla-taş almaşık duvar örgüsü ile inşa edilmiştir. Medrese odalarının ve dershânenin zemini altıgen tuğla bloklarla döşelidir. Medresenin örtü sisteminde, bir büyük, yirmi küçük kubbe bulunmaktadır. Büyük kubbe, dershânenin; küçük

¹⁸⁴ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.67.

¹⁸⁵ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976, s.320-322.

¹⁸⁶ Vakfiye, vr. 47b, 9-10.satır.

kubbelerden on yedisi, medrese odalarının; ikisi, dershânenin yanındaki eyvan şeklindeki mekânların; birisi de güneyde bulunan giriş eyvanının üstünü örtmektedir. Medresenin üstünü örten bütün kubbeler tuğladan örülmüştür. Dershâne kubbesi diğerlerine göre, oldukça büyük ve yüksektir. Medrese odalarının kubbeleri de, dershânenin kubbesi gibi penceresizdir. Örtü sisteminde her kubbenin yanında taş-tuğla karışık örgüyle örülmüş birer baca yer almaktadır. (Fotoğraf 199)

Medresenin batı cephe duvarında, cami avlusuna bakan dikdörtgen pencerelerin kemerleri taş ve tuğlalarla örülmüştür. Kemerlerin alınlık kısımlarında renkli taş kakmalarla yapılmış geometrik tezyinat görülmektedir. İki farklı kompozisyon, birbirlerinin alternatifi olarak kemer alınlıklarında bulunmaktadır. Kompozisyonların birinde; gri ve kiremit kırmızısı renklerin kullanıldığı, altıgenler ve değişik süslemeler bulunmaktadır. (Fotoğraf 226) Diğer kompozisyonda; beyaz, gri, kiremit kırmızısı, lacivert renkleri kullanılarak altıgenlerin kesişmesiyle oluşturulmuş altı köşeli yıldızlar, kareler görülmektedir. (Fotoğraf 227) Diğer cephelerin pencere alınlıklarında taş tuğla almaşık duvar örgüsü görülmektedir. (Fotoğraf 228)

Zâviye’de, köşe odalara özel bir koridordan giriş yapılmasına karşın, medresede batı cephenin köşelerinde yer alan iki odaya avludan giriş yapılmıştır. Medresede tuvalet bölümüne ulaşımı sağlayan üzeri tonoz örtülü koridorun sonunda bir çıkış bulunmaktaydı. Burası daha sonradan örülerek kapatılmıştır. (Fotoğraf 230)

Medresenin taçkapısından çıkıldığında, bahçeyi batıdan sınırlayan duvarda görülen bazı izlerden burada önceden bir kapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapı, batı taçkapıdan cami avlusuna gidilen koridora açılmaktaydı.

Günümüzde güneyde bulunan avlu giriş kapısı, Ali Saim Ülgen’in planında bulunmamakta, bahçeyi batıdan sınırlayan bugün izleri görülen yerde bir giriş kapısı bulunmaktadır. Yine buranın tam karşısında, bahçeyi doğudan sınırlayan duvarda da, aynı şekilde izler görülmektedir.(Plan 10) Buradan, medrese bahçesinden çeşitli dönemlerde farklı yönlere çıkışı sağlayan kapılar açıldığı, sonradan içleri örülerek kapatıldıkları anlaşılmaktadır.

Günümüzde medrese, Gebze Müftülüğü Mustafa Paşa Kız Kuran Kursu olarak kullanılmaktadır. Medresenin dış duvar örgüsünün bazı yerlerinde, dersâne önündeki revakın üzerini örten kaplamada, medrese dış bahçesine giriş kapısının kenarlarında bozulmalar, dökülmeler görülmektedir. Bunlar dışında medresenin durumu gayet iyidir.

3.4. TÜRBE

Caminin güneyinde yer alan türbe; cami, şadırvan ve kervansarayın kubbeli bölümü ile aynı ekseninde bulunmaktadır. (Plan 9) Türbe, etrafı duvarla çevrili geniş bir avlu içerisinde yer almaktadır. Bu avluya, minare kaidesinin güneyinde bulunan kapıdan geçilmektedir. (Fotoğraf 39) Daha sonraki dönemlerde, son cemaat yerinin doğusunda, avlu duvarının ilk penceresinin demir parmaklıkları çıkartılmak suretiyle türbe avlusuna bir giriş daha sağlanmıştır. (Fotoğraf 40) Caminin hemen güneyinde, ona yakın olarak inşa edilen türbeden başka, bu avluda başka mezar bulunmamaktadır. (Fotoğraf 231)

Türbe, muntazam kesme taş duvar örgüsüne sahiptir. Sekizgen planlı olan türbenin üzeri kubbe ile örtülüdür. Türbenin dış görünümü oldukça sadedir. (Fotoğraf 232) Cephelerde yer alan alt ve üst pencerelerin kenarları silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Cephelerin dış kenarlarını da birkaç sıra silme dolanmaktadır.

Türbenin girişi cami mihrap duvarının hemen karşısında, kuzey cephesindedir. (Fotoğraf 233) Bu cephenin önünde üç tarafı açık, üzeri örtülü bir giriş kısmı bulunmaktadır. Bu girişin iki yanında üç sıra kesme taş ve en üstünde bir sıra mermerin bulunduğu yükselti vardır. Girişin üzerini örten örtü sistemini, dördü eşit aralıklarla ön kısımda; ikisi cephenin köşelerinde, türbe duvarına gömülü olmak üzere dikdörtgen mermer payeler taşımaktadır. Dikdörtgen payelerin köşeleri kalın kaval silmelerle yumuşatılmıştır. Giriş kısmının örtü sisteminde iç kısım düz, mermer kaplamadır. Kenarlardan dışarıya doğru taşan revak kısmı ahşaptan olup, üzeri kurşun levhalarla kaplanmıştır. (Fotoğraf 234)

Giriş cephesinin ortasında taçkapı yer almaktadır. Sade bir görünümü olan taçkapı renkli mermerlerden yapılmıştır. Taçkapıyı kenarlardan birkaç sıra silme çevrelemektedir. En üstte gri-beyaz mermerden bir sivri kemer bulunmaktadır. Sivri kemerin kilit taşına çiçek desenli bir rozet yerleştirilmiştir. Bu kemerin altında bursa kemeri, daha aşağısında kırmızı mermer çerçeve ile sınırlandırılmış içi boş bir bölüm yer almaktadır. Kapı üzerinde, kemer taşları geçmeli, kırmızı-beyaz almalı düzende örülmüş, basık bir kemer bulunmaktadır. Taçkapıda, üçgen boşluklar ve yüzeyler sade

birakılmıştır. Sivri kemerdeki rozet dışında herhangi bir süsleme görülmemektedir. (Fotoğraf 235-236)

Ahşap kapı kanatlarında on iki köşeli yıldızların kesişmeleriyle oluşmuş sonsuza uzanan geometrik bir kompozisyon bulunmaktadır. Kündekâri teknikte yapılmış olan kapı üzerinde, sedef ve lüle taşından kakmalarla işlemeli metal kabaralar yer almaktadır. Kompozisyonların üzerinde *الله الرَّحْمَن* yazılı bir kitâbenin bulunduğu hakkında kaynaklarda bilgi verilmektedir.¹⁸⁷ Fakat günümüzde, türbe kapısında herhangi bir kitâbe bulunmamaktadır.

Taçkapının iç yüzünde, kenarlarda birkaç sıra silme kapıyı çevrelemektedir. Üstte bursa kemeri şeklinde tonozlu kısım, altında hareketli profillerle zenginleştirilmiş kaş kemer yer almaktadır. Ahşap kapı kanatlarının iç yüzeyinde, yatay ve dikey dikdörtgen şekillerin oluşturduğu geometrik bir kompozisyon görülmektedir. (Fotoğraf 237)

Türbenin içerisinde, ortada Mustafa Paşa'nın lahdi yer almaktadır. (Fotoğraf 238) Lahdin baş tarafında bulunan pencerenin yanındaki ve girişin solundaki duvarda olmak üzere aynı iki tablo bulunmaktadır. Latin harfleriyle yazılmış olan bu muahhar tablolarla Mustafa Paşa'nın hayatı kısaca anlatılmaktadır:

'Bu Cami-i Şerif Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in İkinci Veziri Çoban Mustafa Paşa tarafından 1524 tarihinde yaptırılmıştır. Mustafa Paşa, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da İkinci Vezir olarak Rodos Seferine katılmış, o sırada vefat eden Mısır Valisi Çerkez Hayrebay'ın yerine Mısır Valisi tayin edilmiştir. 928/1522 tarihinde on kadirga ile Mısır'a gitmiş, orada isyan eden Arap ve Çerkezleri itaat altına alarak asayişini sağlamıştır. Burada sekiz ay valilik yaptıktan sonra mazulen İstanbul'a gelmiş ve Kanuni Sultan Süleyman ile Mohaç Savaşı'na iştirak etmiştir. 935/1528 senesinde İkinci Vezir iken İstanbul'da vefat etmiş, cenazesi Gebze'ye getirilerek bu Türbe-i şerifeye defnedilmiştir. Rahmetullâhi aleyh.'

¹⁸⁷ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.23.

Sekizgen kasnak üzerine oturan, 6,40 m çapındaki kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır.¹⁸⁸ Kubbe eteğinde, üç sıra, alçıdan yapılmış mukarnas dizisi görülmektedir.(Fotoğraf 239)

İç mekânda duvarlar dikdörtgen pencerelerin üst hizâsından biraz yukarıya kadar çinilerle kaplanmıştır. (Fotoğraf 238) Düz lentolu pencerelerin etrâfını ve cephe yüzeyinin dış sınırını desensiz lacivert renkli çiniden ince bir şerit çevrelemektedir. Bu şeritlerin arasında kalan duvar yüzeyinde firuze renkli altıgen çiniler görülmektedir. Cephe duvarlarının köşeleri, beyaz zemin üzerine mavinin farklı tonlarının kullanıldığı kare çinilerle kaplanmıştır. Bu kare çini levhalar; yıldızlar, küçük çiçekler, yapraklar, kıvrık dallar, goncalar, rûmîler ile süslenmiştir. Kare panoların kenarlarında, ince şerit halinde, beyaz zemin üzerine mavinin tonlarıyla boyanmış küçük çiçekli, ince ve kıvrık dallı dikdörtgen çiniler bulunmaktadır. (Fotoğraf 240) Türbe içinde, iki ayrı mavi-beyaz grubunun birlikte kullanılmış olduğu görülmektedir.¹⁸⁹

Pencerelerin üzerinde, bütün cepheleri geniş çini şerit dolanmaktadır. Bu şerit, beyaz zemin üzerine mavinin farklı tonlarıyla yapılmış; kıvrık dallar, rûmîler, yıldız şeklinde çiçekler, kıvrık yapraklar ile süslenmiştir. Bu şeridin üzerinde bulunan, desensiz lacivert ince şerit ile çini kaplama son bulmaktadır. (Fotoğraf 241)

Külliyede çini süsleme sâdece türbede kullanılmıştır. Bazı araştırmacılara göre, burada kullanılan mavi-beyaz çinilerin, XVI. yüzyılda görülmeye başlayan Kütahya veya İznik çinileri olabileceği belirtilmektedir.¹⁹⁰ Türbenin içinde; çini bezemenin üst kısmında, cephe köşelerinde kubbe kasnağına kadar, kubbe eteğinde, üst sıra pencere çevrelerinde, kubbe ortasında ve içinde geç dönemde yapıldıkları anlaşılan desenler yer almaktadır. Siyah, mavi, beyaz ve kiremit kırmızı renkleri kullanılarak yapılan bu süslemelerde rûmîler ve palmetler dikkat çekmektedir. (Fotoğraf 239, 242)

Türbenin içi, giriş kapısının yer aldığı cephe hariç bütün cephelerde biri altta, diğeri üstte olmak üzere iki sıra pencere ile aydınlatılmaktadır. Giriş cephesinde, üstte bir pencere bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler dikdörtgen şeklindedir. Pencere

¹⁸⁸ Aldoğan, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.41.

¹⁸⁹ Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1976, s.100.

¹⁹⁰ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.24.

söveleri mermerdendir. Üst sıradaki pencereler, sivri kemerli, alçı şebekelidir. Ayrıca bu pencerelerde uygulanan revzenler dikkat çekicidir. İçte bulunan pencere camlarında beyaz, pembe, mavi, sarı, yeşil renkleri kullanılarak bir kompozisyon oluşturulmuştur. Dış pencerelerde, beyaz renkli camdan, petek şeklinde düzenlenmiş revzenler görülmektedir.

Ahşap pencere kapakları, cami pencere kapakları gibi künde-kârî teknikte yapılmıştır. Pencere kapaklarında, üst bölümde, 16 cm x 43 cm ebatlarında, kabartma, tek satır halinde sülüs hatla yazılmış kitâbeler yer almaktadır. Orta bölümde bulunan dikdörtgen alanda, sonsuza uzanan on iki köşeli yıldızların kesişmesiyle oluşturulmuş bir kompozisyon görülmektedir. Alt bölümde, sekiz köşeli yıldızların kesişmesiyle oluşturulmuş, yine sonsuza uzanan kompozisyon görülmektedir. (Fotoğraf 243) Türbe pencere kapakları, cami pencere kapaklarına benzemekle beraber daha sadedir. Süsleme ve işçilik bakımından benzerliklerinden dolayı cami ile türbe pencere kapaklarının aynı usta tarafından yapıldığı düşünülmektedir.¹⁹¹ Günümüzde pencere kapaklarından birkaçı epeyce tahrip olmuş, kitâbeleri, süslemeleri dökülmüştür.(Fotoğraf 244)

Türbede alt sırada yer alan dikdörtgen yedi pencerenin kapaklarında Kur'an-ı Kerim'den Bakara Sûresi'nin 255. ve 256. ayetleri, bölüm bölüm yazılıdır. Bakara Sûresi'nin 255. ayetinin bazı bölümleri kitâbelerde bulunmamaktadır. İki pencerenin kapaklarında bulunan kitâbe bölümleri dökülmüş olup, ayetin kalan bölümlerinin önceden bu pencere kapaklarında yazılı olduğu tahmin edilmektedir. Pencere kapaklarında yazılı olan ayet bölümlerinin sıralanışında bir düzensizlik görülmektedir. Bundan hareketle, sonraki dönemlerde, bazı pencere kapaklarının veya kitâbelerin yerlerinin değiştirilerek yanlış yerlere takıldıkları anlaşılmaktadır. Girişin sağından itibaren sola doğru, girişin sağındaki pencereyi birinci kabul ederek, pencere kapak kitâbelerinde, Bakara Sûresi'nin 255. ve 256. ayetlerinden şu bölümler yazılıdır (Fotoğraf 245-258):

1. pencerenin sağ kapak kitâbesinde;

وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Ve hüve 'l-aliyyül azîm.

¹⁹¹ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.23.

1. pencerenin sol kapak kitâbesinde;

لا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

Lâ ikrahe fi 'd-din.

2. pencerenin sağ ve sol kapağında bulunan kitâbeler boştur.

3. pencerenin sağ kapak kitâbesinde;

بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى

...billahi fekadî's-temseke bi 'l-gurveti 'l-vusga...

3. pencerenin sol kapak kitâbesinde;

لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

...le 'n-fisame leha vallahu semîun alîm.

4. pencerenin sağ kapak kitâbesinde;

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا

...ve lâ yûhitune bi şey'in min ilmihî illâ...

4. pencerenin sol kapak kitâbesinde;

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ

Allahu lâ ilahe illâ hüvel hayy...

5. pencerenin sağ kapak kitâbesinde;

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

...lehu mâ fi 's-semavati ve mâ fi 'l-ard...

5. pencerenin sol kapak kitâbesinde;

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ

...men zellezi yeşfeu ' indehu illâ bi iznih...

6. pencerenin sağ kapak kitâbesinde;

قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ

...kad tebeyyener rüşdü minel ğayy...

6. pencerenin sol kapak kitâbesinde;

فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ

...fe men yekfür bi't-tağuti ve yü'mim...

7. pencerenin sağ ve sol kapağında bulunan kitâbeler dökülmüştür.

Pencere kapaklarında yazılı olan ayetlerin sıralanışında görülen bu düzensizlik, büyük bir ihtimalle sonraki dönemlerde kapakların veya kitâbelerin yerlerinin değiştirilmesi sebebiyledir. Bakara Sûresi'nin 255. ayeti pencerelerin sırasıyla; 4. sol, -, -, 5. sağ, 5. sol, -, 4. sağ, -, 1. sağ kapaklarında yazılıdır. Bakara Sûresi'nin 256. ayeti pencerelerin sırasıyla; 1. sol, 6. sağ, 6. sol, 3. sağ, 3. sol kapaklarında yazılıdır. İlk yapıldığı zaman büyük ihtimalle girişin sağından itibaren;

1. pencere kapaklarına: 4. sol kapak, (boş: “kayyum, lâ te'huzuhu sinetun ve lâ nevm”)

2. pencere kapaklarına: 5. sağ kapak, 5. sol kapak,

3. pencere kapaklarına: (boş: “Ya'lemu mâ beyne eydihim ve mâ halfehum”),
4. sağ kapak,

4. pencere kapaklarına: (boş: “bi mâ şae, vesia kürsiyyuhussemavati vel ard.”)
(boş: “Ve lâ yeuduhu hıfzuhuma”)

5. pencere kapaklarına: 1. sağ kapak, 1. sol kapak,

6. pencere kapaklarına: 6. sağ kapak, 6. sol kapak,

7. pencere kapaklarına: 3. sağ kapak, 3. sol kapak düzeniyle yerleştirilmiştir. Böylece Bakara Sûresi'nin 255. ve 256. ayetleri sıralanmış olmaktadır. Dökülmüş ve boş olan dört kapakta önceden yazılı olan ayet bölümleri de yukarıda görülmektedir.

Kaynaklara göre Mustafa Paşa, 935 (1529)'da İstanbul'da vefat etmiş, Gebze'de toprağa verilmiştir. Kitâbesi bulunmayan türbenin, Mustafa Paşa'nın ölümünden önce mi, sonra mı inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir.¹⁹²

Türbe, Mimar Sinan'ın eserleri listesinde yalnızca *Tuhfetü'l-Mi'mârîn*'de; '*Camii şerifi Mustafa Paşa mirimiranı Mısr der Geğbüze ve İmâret ve Medrese ve Türbe*' şeklinde geçmektedir.¹⁹³ Bu sebeple türbenin, Sinan'ın mimarlığını yaptığı eserlerden biri olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Eğer cami ile birlikte inşa edilmişse, Sinan mimarlığını yapmış olamaz. Fakat türbe, Mustafa Paşa'nın vefatından sonra inşa edilmişse, Sinan'ın Viyana Seferi dönüşünde yapmış olma ihtimali bulunmaktadır.¹⁹⁴

Cephe duvarlarının köşelerini kaplayan kare çinilerden bazıları sökülerek çalınmıştır. Giriş kapısıyla birinci pencere arasındaki köşede bulunan çinilerin aşağıdan yukarı neredeyse tamamı; dördüncü ve beşinci pencere arasındaki köşeden, aşağıdan altı kare çini; beşinci ve altıncı pencere arasındaki köşeden, en alttaki sol çini; yedinci pencere ile kapı arasındaki köşede, en alttan sağ çini bulunmamaktadır. Günümüzde çalınan çinilerin bulunduğu yerler boş durmaktadır. Türbenin durumu iyi olmakla birlikte, giriş bölümünde sütunların üzerine bindiği bölümde hafif bir tahribat görülmektedir. (Fotoğraf 259-260)

¹⁹² Müderrisoğlu, s.90.

¹⁹³ Meriç (hızl.), *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, s.25.

¹⁹⁴ Kuran, *Mimar Sinan*, s.18-19.

3.5. TABHÂNE

Tabhâne külliyesinin doğu bölümünde, medrese ile zâviye arasında yer almaktadır. (Fotoğraf 261) Tabhâneye külliyesinin dışından, medresenin kuzeyindeki bahçeden doğu cephede bulunan bir kapıyla girilmektedir. Tabhâne, taş-tuğla almasıık duvar örgüsüyle örülmüştür. (Fotoğraf 262-263)

Doğu hariç diğer üç yönde sıralanmış kubbeli odalardan oluşan tabhânenin uzun kenarında sekiz kubbeli oda vardır. Kısa kenarlarda birer kubbeli oda ve eyvan şeklinde düzenlenmiş birer mekân bulunmaktadır. Eyvanlar, iki oda arasında yer almaktadır. Bu odalara girişler eyvandan sağlamaktadır. Kuzey kenarda bulunan eyvan, kubbeyle; güney kenarda bulunan eyvan tonozla örtülüdür. (Fotoğraf 264-267) Bu yapı ve külliyesinin kuzeybatı köşesinde yer alan misâfirhânedeki vakfiyede, *giden ve gelen, konaklayan ve yola çıkan misâfirler için yazın ve kışın kullanılacak evler ve bahçeler* şeklinde bahsedilmektedir.¹⁹⁵

Tabhânede bulunan odaların kapıları düz lentoludur. Köşelerde bulunanlar hariç odaların kapıları iç avluya açılmaktadır. Köşelerde bulunan odalardan önce eyvana, oradan avluya geçilmektedir. Eyvanlardan avluya geçiş, tuğlaların dikine dizilmesiyle oluşturulmuş yuvarlak geniş kemerli açıklıklarla sağlanmaktadır. (Fotoğraf 268)

Batı kenarda sıralanmış sekiz odanın, biri altta dikdörtgen, diğeri üstte sivri kemerli ikişer penceresi vardır. (Fotoğraf 269-270) Kısa kenarlarda bulunan iki oda, biri altta dikdörtgen, diğeri üstte yuvarlak ikişer pencere ile aydınlatılmaktadır. Bunlardan, güneyde bulunan odanın pencereleri iç avluya, kuzeyde bulunan odanın pencereleri ise, külliye dışına açılmaktadır. (Fotoğraf 266, 271) Bütün odalarda ikişer gözlü raf nişi ile tuğladan örülmüş birer ocak bulunmaktadır. (Fotoğraf 272)

Kubbe ile örtülü olan odaların kubbeyle geçişleri pandantiflidir. Odaların zeminleri altıgen tuğlalarla döşelidir. Odaların önünde taştan bir set bulunmaktadır. Odaların zemini gibi, bu setin üzeri de altıgen tuğlalarla döşenmiştir. Bu taştan set, uzun

¹⁹⁵ Vakfiye, vr. 7a, 4-6.satır.

kenarın orta hizâsında batıdan doğuya iki basamak merdivenle daha aşağı zemine inmekte, buradan bir şerit halinde taçkapıya ulaşmaktadır. (Fotoğraf 273, 268) Avlunun külliye sınırını oluşturan doğu duvarında, taçkapının sağında ve solunda birer tane demir parmaklıklı pencere bulunmaktadır. (Fotoğraf 274)

Kaynaklarda, odaların önünde altı sütunun taşıdığı tonozla örtülü revak kısmından bahsedilmektedir.¹⁹⁶ Günümüzde revak kısmından hiçbir iz görülmemektedir.

Medrese ile tabhâne arasında birbirine dayandırılmış, altısı tabhâneye, altısı medreseye ait olan tuvalet kısmı bulunmaktadır. Tabhânenin güneydeki kısa kenarın yanında bulunan üstü açık, dar koridordan tuvaletlere geçilmektedir. Tuvaletler kısa kenara paralel sıralanmaktadır. Düz lentolu olan tuvalet kapıları, dar bir koridora açılmaktadır. (Fotoğraf 275-276)

Tabhânenin örtü sisteminde on bir kubbe ve on baca yer almaktadır. İçte tonozla örtülü olan eyvanın bulunduğu kısım düz çatı ile örtülüdür. Diğer eyvan, on odanın örtüsü gibi sekizgen kasnağa oturtulmuş kubbe ile örtülüdür. Bacalar diğer yapılarda olduğu gibi taş-tuğla sıralarıyla örülmüştür.

Yapıda, cephe bitiminde, kubbe ile kasnak arasında iki sıra halinde tuğlaların çapraz yerleştirilmesiyle oluşturulmuş tezyinat görülmektedir. Pencereilerin üstlerindeki sivri kemerler taş ve tuğla sıralarıyla yapılarak cephelere hareketlilik katılmıştır. Yine eyvanların geniş kemerleri de tuğlaların dikine konulmasıyla oluşturulmuştur. Odaların üst kısmındaki yuvarlak pencerelerin etrâfi da tuğlalarla örülmüştür. (Fotoğraf 266, 269)

Tabhânenin batı cephe duvarında bulunan sekiz dikdörtgen pencerenin kemerleri taş ve tuğlalarla örülmüştür. Kemerlerin alınlık kısımlarında renkli taş kakmalarla yapılmış geometrik tezyinat görülmektedir. İki farklı kompozisyon, birbirlerinin alternatififi olarak kemer alınlıklarında bulunmaktadır. (Fotoğraf 277) Kompozisyonların birinde; beyaz, gri ve kiremit kırmızısı renklerin kullanıldığı, altı köşeli yıldızlar, altıgenler ve V şeklinde süslemeler bulunmaktadır. (Fotoğraf 278)

¹⁹⁶ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.18; Yücel ve Soyhan, s.33; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.192.

Diğer kompozisyonda; beyaz, gri, kiremit kırmızısı, lacivert renkleri kullanılarak altıgenlerin kesişmesiyle oluşturulmuş altı köşeli yıldızlar görülmektedir. (Fotoğraf 279)

Bazı araştırmacılar bu yapıyı darüşşifa¹⁹⁷, bazıları ise bimarhâne¹⁹⁸ olarak tanıtmışlardır. Yapıyı, yolcuların sağlık yönünden ihtiyaçlarının karşılandığı bir darüşşifa olarak değerlendiren araştırmacılar, yapının medresenin yanında yapılmasını ve girişinin cami avlusundan değil de farklı bir alandan olmasını buna gerekçe olarak ileri sürmektedirler.¹⁹⁹ Halk arasında, *hademe-i hayrat odaları* olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁰ Vakfiyede, giden ve gelen misâfirler için evler, odalar şeklinde bahsedildiğinden bu yapının, darüşşifa veya bimarhâne değil, tabhâne olduğu anlaşılmaktadır.

Tabhânenin farklı çizimlerine bakıldığında, bir uzun kenar ile bir kısa kenardan meydana geldiği, medrese tarafında, bir oda ve eyvandan oluşan kısa kenarın olmadığı görülmektedir. (Plan 1, 3, 10, 11) Tabhâne günümüzde, bir uzun kenar ve bunun iki yanında kısa kenarlarda, odalar ve eyvanlar ‘U’ planında yer almaktadır.

Tabhâne bir dönem *İmam Hatip Okulu Tekke Yurdu* olarak kullanılmıştır.²⁰¹ Tabhâneye cami avlusu tarafında bulunan, demir parmaklıkları açılıp kapanabilir şekilde yapılmış olan pencerelerin birinden de girilmektedir. Günümüzde oldukça bakımsız olan tabhâne, herhangi bir amaçla kullanılmamaktadır.

¹⁹⁷ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.59; Seyhan, s.353; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.192.

¹⁹⁸ Yücel ve Soyhan, s.33.

¹⁹⁹ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s.192; Yücel ve Soyhan, s.33; Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.59.

²⁰⁰ Eyice, “Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze’de Mustafa Paşa Külliyesi”, *Bilgi Dergisi*, s.9-10.

²⁰¹ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.60.

3.6. ZÂVİYE (HÂNKÂH)

Külliyenin kuzeydoğu köşesinde, kervansaray ile tabhâne arasında zâviye yer almaktadır. (Plan- 1) (Fotoğraf 280) Külliyeinin diğer yapıları gibi zâviye de taş-tuğla almaşık örgüye sahiptir. Zâviye; revaklı bir avlu etrafında, kubbe örtülü on iki oda, odaların güneyinde kubbe örtülü büyük bir mekân, bu mekânın önünde bulunan küçük avlu ve tuvaletlerden meydana gelmektedir. Vakfiyede yapıdan, *ehl-i fakra mahsus, murakabe ve taat için sıralanmış, düzene koyulmuş, on iki hücreli bir zâviye* olarak bahsedilmektedir.²⁰²

Zâviyeye, cami avlusunun kuzeydoğu köşesindeki bir kapı ile girilmektedir. (Fotoğraf 281) Bu kapı, güney hariç diğer üç yönde, on iki odanın sıralandığı revaklı bir avluya açılmaktadır. (Fotoğraf 282) Revaklı avludan bir kapıyla güneydeki kısma geçilmektedir. Bu kısımda, bir iç avlu ve avlunun doğusunda, avluya açılan kubbeli bir mekân bulunmaktadır. (Fotoğraf 283, 284)

Revaklı avlunun güney hariç diğer yönlerinde ‘U’ planında on iki oda yer almaktadır. Doğu ve batı yönünde ikişer, kuzeyde ise sekiz oda bulunmaktadır. Odaların kapıları düz lentoludur. Kuzeyde, köşelerde bulunan iki oda hariç diğer odalar doğrudan revaklı avluya açılmaktadır. (Fotoğraf 285, 282) Köşelerde bulunan iki odaya beşik tonoz örtülü dar bir koridordan giriş yapılmıştır. Her odada bir ocak ve iki gözlü raf bulunmaktadır. Odaların onu beşik tonoz, ikisi çapraz tonoz ile örtülüdür. Odalarda, demir parmaklıklı, düz lentolu, dikdörtgen birer pencere bulunmaktadır. Kervansaraya bitişik olan iki odanın pencereleri revaklı avluya, diğer odaların pencereleri ise dış cepheye açılmaktadır. (Fotoğraf 286) Odaların zemini altıgen tuğla döşelidir.

Odaların önünde revaklı avlu bulunmaktadır. Avluyu üç yönden çeviren, üzeri eğimli bir çatı ile örtülü revakı dokuz mermer sütun taşımaktadır. Sütun başlıkları ahşaptandır. (Fotoğraf 287) Revakın aslına uygun olarak restore edildiği kaynaklarda geçmektedir.²⁰³

²⁰² Vakfiye, vr. 7a, 3-4. satır.

²⁰³ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.17; Aldoğan, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.50.

Zâviyenin revaklı avlusunun güneyinde bulunan 5 x 5 m ölçüsündeki mekân, sekizgen kasmağa oturan kubbe ile örtülüdür. Kare mekândan kubbeye geçişler mukarnaslıdır. Bu mekânı, doğu ve batı duvarlarında ikişer tane olmak üzere düz lentolu dört pencere aydınlatmaktadır. Pencerelerden ikisi külliye'nin dış cephesine, medresenin kuzeyinde bulunan avluya; diğer ikisi ise kapının yanlarında olup iç avluya bakmaktadır. Zemini altıgen tuğlalarla döşelidir. İç duvarlar beyaz kireç ile boyanmıştır. Kapısı düz lentoludur ve oldukça alçaktır. (Fotoğraf 284) Cahide Tamer ve bazı yazarlar bu mekânı semâhâne olarak isimlendirmektedir.²⁰⁴ İç avluda cami avlusuna bakan demir parmaklıklı bir pencere bulunmaktadır. (Fotoğraf 288)

Odaların örtü sisteminde, taş tuğla almaşık örülmüş bacalar dikkat çekmektedir. Zâviyeye, külliye dışından, caddeden bakıldığında odaların bulunduğu bölüm kota farkından dolayı daha rahat anlaşılmalıdır. Zâviyenin dış cephelerinin üst seviyelerinde, kare mekânın kubbe kasmağında tuğlaların dikine yerleştirilmesiyle meydana gelen süslemeler görülmektedir. Ayrıca kapı ve pencerelerin üstünde, tuğlaların dikine yerleştirilmesiyle oluşturulmuş kemerler dikkat çekmektedir. (Fotoğraf 281)

Zâviye ile tabhâne arasında bulunan tuvaletlerin kuzeydeki dördü zâviyeye aittir. Güneyde bulunan dört tuvalet ise, genel kullanıma hizmet etmektedir. Bu tuvaletlere iç avlunun güneyinde bulunan bir kapıyla ulaşılmaktaydı. (Fotoğraf 289)

Osmanlı mimarisinde çözümlenmiş olan ve külliye'nin medresesinde de görülen köşe odalarına avlu tarafından giriş yapılması zâviyenin köşe odalarında uygulanmamıştır. Zâviyenin köşe odalarına, ayrı koridorlu girişin yapılmış olması, bu mekânların ayrıcalıklı kişiler tarafından kullanıldığını düşündürmektedir.²⁰⁵

Zâviyenin ahşap kısımları harap olmuş, 1282 (1865)'de onarılmıştır.²⁰⁶ Kaynaklarda, zâviyenin bir dönem Nakşibendi tarikatına ait bir tekke olarak

²⁰⁴ Tamer, s.33; Müderrisoğlu, s.88.

²⁰⁵ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.16.

²⁰⁶ Yücel ve Soyhan, s.34.

kullanıldığı, daha sonraki bir zamanda ise ‘Gebze Müftülüğü Geçici Kur’an Kursu’ olarak hizmet verdiği belirtilmektedir.²⁰⁷

Günümüzde zâviyenin odaları, belediye işçilerinin giyinme ve eşyalarını bırakma yeri olarak kullanılmaktadır. Revaklı avludan güneydeki avluya geçiş kapısı kullanılmamaktadır. Cami avlusuna bakan demir parmaklı pencere açılarak, kubbeli mekânın önündeki avluya giriş sağlanmıştır. (Fotoğraf 281) Bu avlunun güney duvarında bulunan ve tuvaletlere geçiş sağlayan kapı da kapatılmıştır. Kapatılan kapının olduğu bölüme tuvaletler, hemen karşı tarafına ise, abdest alma yerleri yapılmıştır. (Fotoğraf 283, 290) Kubbeli mekan, hanımlar için mescid olarak kullanılmaktadır.

²⁰⁷ Eyice, “Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze’de Mustafa Paşa Külliyesi”, *Bilgi Dergisi*, s.10; Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.51.

3.7. KERVANSARAY

Kervansaray, külliye'nin kuzeyinde, zâviye ile misâfirhâne arasında yer almaktadır. Dikdörtgen bir plana sahip olan kervansaray, külliye'nin diğer yapılarında olduğu gibi taş-tuğla almaşık duvar örgüsüyle inşa edilmiştir. (Fotoğraf 291)

Cami avlusuna giriş kapısı da bulunan kervansarayın kubbeli orta bölümü, türbe, cami ve şadırvan ile aynı eksendedir. (Fotoğraf 292) Kervansaray, ortada kubbeli giriş mekânı ile bu mekânın doğu ve batısındaki dikdörtgen mekânlardan meydana gelmektedir.

Kervansarayın giriş mekânının kuzey ve güneyinde iki giriş kapısı yer almaktadır. Kuzeyde bulunan kapı caddeye, güneyde bulunan cami avlusuna açılmaktadır. Bu kapıların ikisi de kesme taştan inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı, sade birer çerçeve içine alınmış olan kapılar basık kemerlidir ve benzer düzenlemeyi yansıtmaktadır. Caddeye açılan kuzey kapı sokak zeminiyle aynı seviyededir. (Fotoğraf 292-293) Bu kapıdan girildiğinde tam karşısında, sekiz basamak merdivenle çıkılan güneydeki kapı insanların cami avlusuna geçişi sağlanmaktadır. Bu kapının üzerinde sundurma şeklinde bir örtü bulunmaktadır. (Fotoğraf 293)

Kervansarayın giriş bölümü, pandantif geçişli kubbe ile örtülü bir mekândır. Bu mekâna cadde tarafından girildiğinde kapının sağında ve solunda, ahırlara açılan karşılıklı birer kapı yer almaktadır. Hayvanların ahırlara girişinin sağlandığı bu kapılar düzayak olarak tasarlanmıştır. Ahır kapılarının bulunduğu duvarların daha güneyinde, önlerinde seki bulunan karşılıklı birer ocak bulunmaktadır. (Fotoğraf 295-296) Mekânın güneyinde, külliye avlusuna açılan diğer kapıya merdivenle çıkılmaktadır.

Kubbeli mekânın iki yanında yer alan ahır bölümlerine, kesme taştan yapılmış, basık kemerli dikdörtgen kapılardan girilmektedir. Bu mekânlar, dikdörtgen planlı olup kesme taştan dört kalın paye ve payeleri birbirine bağlayan kemerlerle iki nef şeklinde düzenlenmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan nefler, beşik tonozlarla örtülüdür. (Fotoğraf 297) Bu mekânlarda mazgal pencereler yer almaktadır. Batıda yer alan mekânın, sekizi cadde tarafına, üçü külliye avlusuna açılan on bir; doğudaki mekânda

ise, yedisi cadde tarafına, üçü avluya açılan on mazgal penceresi bulunmaktadır. Bu pencereler mekânların hem aydınlatılmasını, hem de havalandırılmasını sağlamaktadır.

Kervansaray, kuzeyde cadde cephesinde, giriş kapısı ve mazgal açıklıkları dışında oldukça sade bir yapıya sahiptir. Avluya bakan güney cephesinde, sundurmalı bir giriş kapısı ile hemen batısında ahşap direklerin taşıdığı örtü sistemine sahip kervansarayın güney cephesi boyunca uzanan abdest alma bölümü yer almaktadır. (Fotoğraf 291)

Kervansarayın giriş mekânı, yan mekânlardan daha yüksek tutularak sekizgen kasnağa oturtulmuş büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin iki yanında tuğladan örülmüş sekizgen planlı iki baca yükselmektedir. Kervansarayın giriş mekânında karşılıklı iki ocak dışında başka ocak olmadığından örtü sisteminde bu iki ocağın bacası dışında başka baca görülmemektedir. Kervansarayın yanlarda bulunan dikdörtgen iki mekânı, kurşun kaplı, çift meyilli çatı ile örtülüdür. (Fotoğraf 292) Dış cepheler kirpi saçak ile sonlandırılmıştır.

Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde kervansarayı şöyle tanıtmaktadır:

“Bu câmi'in cânib ü etrâfında âyende vü revendeye mihmân olmağ için bir mihmân-sarây var kim üç bin âdem ve iki bin at alır kârbân-sarâydır. Ve başka develiği vardır.”²⁰⁸

Külliyeye arazinin eğimli bölümünde bulunan kervansaray, iyi bir mimari plan ile yerleştirilmiştir. Hayvanların girişi için kuzey kapıdan düzayak bir giriş yapılmıştır. İnsanların kervansaraydan, külliye diğer yapılarına geçişleri de, merdivenle sağlanmıştır.²⁰⁹

Günümüzde, kervansarayın kubbeli orta mekânı, külliye avlusu ile cadde arasında geçişi sağlamaktadır. Tonoza örtülü yan mekânlar, cuma namazları için açılmakta, mescid olarak kullanılmaktadır.

²⁰⁸ Evliya Çelebi, C.2, s.89.

²⁰⁹ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.11.

3.8. MİSAFİRHÂNE

Külliyenin kuzeybatısında misâfirhâne yer almaktadır. Batı taçkapısı ile kuzeyde kervansaraya bitişik tuvalet bölümü arasında, L şeklinde sıralanan misâfirhâne kubbeli sekiz mekândan oluşturmaktadır. (Plan 1) Odaların önünde, meyilli çatı ile örtülü revak kısmı bulunmaktadır. Bu revakı on dört sütun taşımaktadır. Sütun başlıkları ahşaptan yapılmıştır. (Fotoğraf 298-301)

Misâfirhâne taş-tuğla almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Odaların zemini altıgen tuğlalarla döşelidir. Odaların da eyvanların da üstü kubbeye örtülmüştür. Odalar kare planlı olup kubbeye geçişler pandantiflidir. (Fotoğraf 302) Sekiz mekândan meydana gelen misâfirhânenin altısı oda, ikisi eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Odalardan dördü düz lentolu kapılarla doğrudan revaka açılmaktadır. Diğer iki oda, önce eyvana, oradan dolaylı olarak revaka açılmaktadır. Batı taçkapısının hemen kuzeyinde bulunan mekân eyvan şeklinde düzenlenmiştir. (Fotoğraf 301-303) İkinci eyvan, batı cephesinin sonunda bulunan üç mekânın ortasında yer almaktadır. Bu eyvandan kuzey ve güneyde bulunan odalara geçilmektedir. (Fotoğraf 304)

Odalarda birer ocak ve ocakların yanında ikişer gözlü raflar bulunmaktadır. (Fotoğraf 305-306) Odaların beşinde, altta dikdörtgen ikişer pencere, üstte sivri kemerli birer pencere olmak üzere üç pencere odaları aydınlatmaktadır. Kuzeybatı köşede yer alan odanın, altta iki, üstte iki toplam dört penceresi bulunmaktadır. Batı taçkapısının yanında bulunan eyvanın penceresi yoktur. İki odaya girişi sağlayan diğer eyvanın altta iki dikdörtgen penceresi vardır. (Fotoğraf 299-300)

Kervansaray ile misâfirhâne arasında yer alan altı birimli tuvaletlere geçiş, düz lentolu bir kapıyla sağlanmıştır. (Fotoğraf 307) Kapıdan girildiğinde bir koridor, koridorun doğu ve batısında üçer birim tuvaletler karşılıklı sıralanmıştır. Biri koridorun sonunda, diğer ikisi koridorun sonunda bulunan tuvaletlerde olmak üzere, kuzey cephede açılan üç mazgal pencereyle aydınlatma ve havalandırma sağlanmaktadır. Tuvaletlerin üstü beşik tonoz ile örtülmüştür.

Kota farkından dolayı kuzeyde bulunan odaların altı doldurulmuştur. Bu yüzden güneyden kuzeye doğru odaların seviyesi, sokak seviyesinden yükselmektedir.

Kuzey cephede bulunan odalarda bu fark rahatlıkla anlaşılmaktadır. Alt seviyede bulunan dikdörtgen pencereler demir parmaklıklı, düz lentoludur. Bu dikdörtgen pencerelerin üstüne tuğlaların dikine yerleştirilmesiyle oluşturulan kemerler dış cepheye farklılık katmıştır. Üst seviyede bulunan yuvarlak kemerli pencereler petek şeklindedir. (Fotoğraf 308) Kuzey dış cephede tuvaletlerin havalanmasını ve aydınlanmasını sağlayan üç mazgal pencere görülmektedir.

Örtü sisteminde sekizgen kasmağa oturtulmuş, sekiz eşit kubbe ile ocak bacaları bulunmaktadır. Revak kısmı meyilli bir çatı ile örtülüdür. (Fotoğraf 299-301) Yapının dışında, kubbe kasnaklarında ve cephe bitiminde tuğlaların dikine yerleştirilmesiyle meydana getirilmiş süslemeler görülmektedir. (Fotoğraf 308)

Osmanlı döneminde, önemli bir güzergâh üzerinde bulunan külliye, askeri bakımdan da bir konaklama yeri idi. Bu hususlar dikkate alındığında misâfirhânenin, yüksek rütbeli kişilerin kullanımına tahsis edildiği düşünülmektedir.²¹⁰ Avlunun karşısında genel kullanıma hizmet eden tuvaletler olmasına rağmen, misâfirhânenin hemen yanında bu bölüme ait, özel tuvaletlerin bulunması da bu düşüncüyü desteklemektedir.²¹¹

Vakfiyede, külliye yapılarından misâfirhâne ve tabhâne için açık bilgi verilmemiş olup bu yapılardan *giden ve gelen, konaklayan ve yola çıkan misâfirler için yazın ve kışın kullanılacak evler ve bahçeler* şeklinde bahsedilmektedir.²¹² Semavi Eyice, bu odalara halk tarafından *Paşa odaları* adının verildiğini söylemektedir.²¹³ Bu yapı daha sonra birçok yazar tarafından paşa odaları olarak isimlendirilmeye ve tanıtılmaya başlanmıştır.²¹⁴

Misâfirhâne, 1952 tarihinde restorasyon görmüştür. Bu restorasyonda, yıkılan revak kısmı yenilenmiş, kubbeler onarılmıştır. Ayrıca kubbe ile örtülü eyvan bölümleri, birer kapı konularak oda haline getirilmiştir. Misâfirhânenin bir dönem *Erkek Kuran*

²¹⁰ Eyice, “Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze’de Mustafa Paşa Külliyesi”, *Bilgi Dergisi*, s.9.

²¹¹ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.12.

²¹² Vakfiye, vr. 7a, 4-6.satır.

²¹³ Eyice, “Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze’de Mustafa Paşa Külliyesi”, *Bilgi Dergisi*, s.9.

²¹⁴ Yücel ve Soyhan, s.34; Aldoğan, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.62; Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.12; Seyhan, s.353; Müderrisoğlu, 87; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 192.

Kursu, başka bir dönemde, dershâne, yatakhâne ve öğretmenler odası olarak kullanıldığı belirtilmektedir.²¹⁵

Yakın zamana kadar çeşitli amaçlarla kullanılmış olan misâfirhâne, günümüzde cami görevlileri ve Gebze Müftülüğü tarafından kullanılmaktadır. Batı taçkapısından girildiğinde sağdaki eyvan şeklinde düzenlenmiş olan bölümün önü kapatılarak *Çoban Mustafa Paşa Camii Görevlileri Odası* olarak düzenlenmiştir. (Fotoğraf 303) Batı bölümde yer alan bir oda *Çoban Mustafa Paşa Camii Koruma-Yaşatma ve Güzelleştirme Derneği*, hemen yanındaki ise *Gebze Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu* olarak hizmet vermektedir. Batı cephenin sonunda bulunan eyvanlı bölümün önü de, diğer eyvan gibi kapatılmıştır. Bu bölümün sağında ve solunda yer alan odalar sınıf olarak düzenlenmiş olup *Gebze Kaymakamlığı İlçe Müftülüğü Mustafa Paşa Erkek Kuran Kursu*; kuzey cephede, eyvanlı odalar ile tuvalet bölümü arasındaki oda, depo olarak kullanılmaktadır. (Fotoğraf 304)

²¹⁵ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.62-63.

3.9. KÜTÜPHÂNE

Batı taçkapısının üzerinde külliye'nin kütüphânesi yer almaktadır. (Fotoğraf 309) Kare planlı, iç içe iki odadan oluşan kütüphâneye, imâret kapısının yanından, bir merdivenle çıkılmaktadır. (Fotoğraf 310-311) Kesme taş-tuğla almaşık duvar örgüsüne sahip olan yapının kitâbesi bulunmamaktadır.

Vakfiye'de kütüphânedeki *mutfakla misâfirhâne arasındaki kapı üstünde, vakfedilen bütün kitapların korunacağı içte ve dışta olmak üzere fevkanî iki hücre* şeklinde bahsedilmektedir.²¹⁶ Vakfiyede kütüphânedeki bulunan kitapların isimleri belirtilmiş²¹⁷, buradaki altı eserin, sûfilerin yararlanması için Eskişehir'deki hankâha gönderilmesi²¹⁸, kitapların Gebze'deki imâret ve Eskişehir'deki hankâh dışına çıkarılmaması şart koşulmuştur.²¹⁹ Ayrıca kütüphânedeki görev yapacak olan hafız-ı kütübün taşınması gereken özellikler²²⁰ ve alacağı ücret de²²¹ vakfiyede sıralanmıştır.

Kütüphânenin odalarından birisi sokak tarafında, diğeri avlu tarafındadır. (Plan 13, 14) Sokak tarafında bulunan odanın üzeri, sekizgen kasnağa oturmuş, 3,50 m çapında kubbe ile örtülüdür. Kare mekândan kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Bu odanın dördü sokak cephesinde, birer de yan cephelerde toplam altı penceresi bulunmaktadır. (Fotoğraf 312)

Sokağa bakan dört pencerenin ikisi alt sırada, ikisi üst sıradadır. Yan cephelerde bulunan pencereler ise üst sırada yer almaktadır. Odanın alt sırada bulunan iki penceresi dikdörtgen şeklinde düz lentolu ve demir parmaklıklıdır. Dikdörtgen pencerelerin üzerinde bulunan sivri kemerlerde, taş ve tuğlalar dikine yerleştirilmiştir. Kemerlerin içleri taş-tuğla örgüsüyle doldurulmuştur. Üst sırada bulunan pencereler sivri kemerli, alçı şebekelidir. Alt sıra pencere kemerlerinden farklı olarak, sâdece taştan yapılmış olan bu sivri kemerlerin üzerine bir sıra tuğla geçilmiştir. Odada iki ocak, dört

²¹⁶ Vakfiye, vr. 7a, 8-11. satır.

²¹⁷ Vakfiye, vr. 37a-39a.

²¹⁸ Vakfiye, vr. 39b, 3-5. satır.

²¹⁹ Vakfiye, vr. 41b, 9-10. satır.

²²⁰ Vakfiye, vr. 42b, 7-8. satır.

²²¹ Vakfiye, vr. 47b, 11. satır.

raf nişi bulunmaktadır.²²² Cami avlusu tarafında bulunan odadan bir kapıyla cadde tarafındaki odaya geçilmektedir. İki oda arasındaki duvarda bir dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

Cami avlusuna bakan doğudaki odanın üzeri, kaynaklara göre tonoz ile örtülüdür. Fakat günümüzde bu odanın örtüsü içten ahşap, dıştan eğimli bir çatıdan oluşmaktadır.²²³ Bu oda, kubbeli odadan daha küçük ve alçaktır. Odanın avluya bakan cephesinde iki, yan cephelerinde birer penceresi bulunmaktadır. (Fotoğraf 313) Bu pencereler, kubbeli odanın alt sırasında bulunan pencerelerle aynı özellikleri taşımaktadır. Kütüphânenin duvar bitiminde ve kasnaktan kubbeye geçiş bölümünde, tuğlaların dikine yerleştirilmesiyle oluşturulmuş süslemeler görülmektedir. Bunun dışında kütüphâne her hangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Çoban Mustafa Paşa, kütüphâneye 46 cilt tefsir ve tefsir şerhleri, 30 cilt hadis ve hadis şerhleri, 25 cilt usûl ve fûru' ile mütan ve şerhleri, 17 cilt fetva, 47 cilt kelim olmak üzere 165 cilt eser vakfetmiştir. Bu eserlerin içerisinde değerli el yazmaları bulunmaktadır. Zamanla dağılan ve tahrip olan eserlerden geriye kalanlar, günümüzde Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Yazı ve Yazma Eserler bölümünde korunma altına alınmıştır.²²⁴

Kütüphâne dini eserlerin yanında diğer ilim ve fen kitapları, tıp ile ilgili yazmalar da yer almaktaydı. Günümüzde Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan bu yazma eserler ve kayıtlı oldukları numaralar şunlardır:

Kitab-ı İbni Baytar (Nu. 2490); Risale-i Şerife fit Tıb (Nu. 2513); Şerh-i Mûcez'ül- Kanun (Nu. 2545); Şerh-i Külliyyat-ı Kanun (Nu. 2567); Zahîrei Harezmsâhî (Nu. 2572); el-Kanun (Nu. 2604).²²⁵

Mustafa Paşa Külliyesi gibi, devlet adamlarının, ulemânın ya da diğer sınıflardan kimselerin kurdukları vakıflarda çalışan personelin aldıkları ücretlerde uzun yıllar boyunca herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Mustafa Paşa

²²² Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.19.

²²³ Müderrisoğlu, s.90.

²²⁴ Yücel ve Soyhan, s.34.

²²⁵ Ahmet Süheyl Ünver, *Tıp Tarihimiz Yıllığı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 1966, s.18.

kütüphânesinde görevli olan hafız-ı kütüb, 928 (1522) yılında günlük üç akça ücret almaktaydı.²²⁶ 1011-1014 (1602-1606) yıllarında kütüphânedeki görevli olan hafız-ı kütübün yine günlük üç akçe ücret aldığını muhasebe kayıtlarında görülmektedir. Aradan bir asra yakın zaman geçmesine rağmen ücrette herhangi bir artma olmamıştır.²²⁷

Vakıf kütüphânelerindeki kitaplar, Evkaf Nezareti'nin gerekli gördüğü zamanlarda sayılmaktaydı. Bazı kütüphânelerde, kurucularının vakfiyelerine koydukları şarta bağlı olarak da sayımlar yapılırdı. Vakıfların durumunu tesbit için yapılan tahrirlerde, kütüphânelerdeki mevcut kitapların listelerinin hazırlandığını, bazı tahrirlerde ise sâdece kitap sayısının belirtildiğini kayıtlarda görülmektedir. Şikâyet üzerine de bazen kütüphânelerde kitap sayımı yapılmıştır.²²⁸ 1172 (1759) yılında, Mustafa Paşa Kütüphânesi'nde, bazı kitapların kaybolduğuna dair bir şikâyet üzerine yapılan sayımda ondan fazla kitabın kayıp olduğu tespit edilmiştir.²²⁹

Kütüphânenin hangi tarihe kadar asıl amacına hizmet ettiği bilinmemektedir. Ayrıca kütüphânenin bulunduğu yapının, özel bir divanhâne ya da misâfirhâne olarak yapıldığı, daha sonra kütüphâne olarak kullanılmaya başlanmış olabileceği de görüşler arasında yer almaktadır.²³⁰ Kaynaklarda, 1952 yılında kütüphâneyi askerlerin kullandığı belirtilmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise, Gebze Müftülük binası olarak kullanılmıştır.²³¹ Günümüzde kütüphâne kapalı olup içerisinde camiye ait tarihî eşyalar bulunmaktadır.

²²⁶ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphâneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s.134, dipnot:705.

²²⁷ Erünsal, s.358.

²²⁸ Erünsal, s.449.

²²⁹ *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi (1742-1764)*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998, s.254.

²³⁰ Kuban, s.236, dipnot:15.

²³¹ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.52.

3.10. İMÂRET

Külliyenin güneybatı bölümünde yer alan imâret, dikdörtgen bir plana sahiptir. (Plan 1) (Fotoğraf 314) Taş-tuğla almaşık duvar örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. İmâretin bütün bölümlerinin zemini altıgen tuğla bloklarla döşelidir. Mekânlarda kubbeğe geçişler pandantiflidir. Yapının kitâbesi bulunmamaktadır. Vakfiyede bu yapının, *mahtab (odunluk)*, *matbah (mutfak)*, *mahfaz (fırın)*, *me'kel (yemekhâne)*, *mahba' (kiler)* ve *anbardan* olduğu belirtilmektedir.²³²

Külliyenin bu yapısı imâret olarak isimlendirilmekle birlikte, aslında imâret; külliye yapılarının tamamını kapsayan bir terim olarak kullanılmaktaydı. Kubbeli ve bacalı odalardan meydana gelen bu tür yapılara ise, *aşhâne* denilirdi.²³³ Fakat sonraki dönemlerde halka yemek pişirilip dağıtılan bu tür yapılar, imâret adıyla anılmaya, isimlendirilmeye başlamıştır.²³⁴ Bazı kaynaklarda, bu yapıdan *dârüzziyafe* olarak da bahsedilmiştir.²³⁵

Çoban Mustafa Paşa İmâreti, kuzey-güney ekseninde sekiz kubbe örtülü mekân ve bu mekânlara bağlı tonoz örtülü birkaç yan mekândan meydana gelmektedir. İmâret ile türbe avlusunun batı sınırındaki pencere duvar arasında kalan alanın üzeri kapatılarak bir koridor oluşturulmuştur. (Fotoğraf 33) Bu düzenlemenin Mısırlı mimarlar tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.²³⁶ İmâret, külliye diğer yapılarından ayrılarak, kendi içinde kapalı bir yapı olarak planlanmıştır. İmâretin bölümleri arasındaki geçişlerin sağlandığı koridorun üzerinin kapatılması yemek kokularının külliye içine dağılmasını büyük ölçüde engellemiştir.²³⁷

İmârete giriş iki kapıdan sağlanmaktadır. Birinci kapı, batı taçkapısının girişinden sonra kütüphânenin alt kısmında güneyde bulunmaktadır. (Fotoğraf 34-35) Bu kapıyla külliye içinden imâret koridoruna, oradan yemekhâneye ulaşım sağlamaktadır. Ayrıca kapıdan girildiğinde solda bulunan merdiven ile kütüphâneye

²³² Vakfiye, vr. 7a, 6-7. satır.

²³³ Eyice, "Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze'de Mustafa Paşa Külliyesi", *Bilgi Dergisi*, s.9-10.

²³⁴ Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, s.5.

²³⁵ Kuban, s.236.

²³⁶ Kuban, s.236.

²³⁷ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.13.

çıkılmaktadır. (Fotoğraf 311) İkinci kapı, imârete malzeme girişinin sağlandığı iki kanatlı ahşap kapıdır. (Fotoğraf 30-31) Külliye dışına, sokağa açılan bu kapı, külliyenin batı cephesinin güney köşesinde yer almaktadır. Servis girişi olarak da tanımlanmaktadır.²³⁸

İmâretin uzun koridorunun batısına yan yana sıralanmış kubbe ile örtülü sekiz mekân bulunmaktadır. Bu mekânlardan bir kısmına koridordan, bir kısmına yan mekânlardan giriş sağlanmıştır. (Fotoğraf 315) Mekânlar işlevsel açıdan birbirini tamamlamaktadır.

Batı taçkapısının güneyindeki kapıdan girildiğinde koridorun hemen sağındaki kapı, imâretin yemekhâne olarak kullanılan bölümüne açılmaktadır. Dikdörtgen planlı bu bölüm, gömme payelere dayanan geniş bir kemerle ikiye ayrılmıştır. İki mekânın üzeri de kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. İki mekân arasında herhangi bir duvar yoktur. Bu iki kubbeli mekân, ikisi sokak tarafına, biri imâret koridoruna açılan dikdörtgen üç pencere ile aydınlatılmaktadır. (Fotoğraf 316-317) Odayı duvarlar boyunca yerden 56 cm yüksekliğinde taştan bir sedir çevrelemektedir. Bu iki mekânın ortasına, yine yerden 56 cm yüksekliğinde, taştan, dikdörtgen bir masa yapılmıştır. (Fotoğraf 318) Yemekhânenin güney duvarında, mutfak ile bağlantıyı sağlayan servis penceresi bulunmaktadır. (Fotoğraf 319) Yemekhâne bölümünden sonra imâretin bazı mekânları batıya genişletilerek yapılmıştır. Dış cephede, yemekhânedan sonra imâretin sonuna kadar devam eden bir çıkıntı oluşmuştur. (Plan 1)

Koridorda bulunan ikinci kapı mutfak bölümüne açılmaktadır. (Fotoğraf 320) Mutfak bölümü, iç içe birkaç mekândan oluşmaktadır. Kapıdan, üstü kubbe ile örtülü ilk mekâna girilmektedir. Bu mekân, bir nevi geçiş alanıdır. Yemek pişirme, hazırlama bölümlerine, kilere ve yemekhâne bölümüne malzeme geçişinin yapıldığı mekândır. Mekânın kuzey duvarında yemekhâne ile bağlantıyı sağlayan servis penceresi bulunmaktadır. (Fotoğraf 321-322) Bu pencere açıklığı, mutfaktan verilen yemek tepsilerinin yemekhâne tarafından alındığı bir servis bankosudur.²³⁹ Kubbeli ilk

²³⁸ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.13.

²³⁹ Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, s.14.

mekânın batısında, sokak tarafında dikdörtgen planlı bir mekân bulunmaktadır. Tonozla örtülü olan bu mekân kilerdir. Kileri, sokağa açılan bir dikdörtgen pencere ve duvarın üst-kuzey kısmında bulunan küçük bir pencere aydınlatmaktadır.

Kapının açıldığı kubbe örtülü ilk mekândan gömme payelerle ayrılan ikinci mekânda, iki büyük ocak yer almaktadır. Mekânın üstü, aydınlık fenerli, büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Ocakların yanında, ortada bir sütun ve bu sütundan duvarlara bağlanan kemerlerle iki küçük mekân daha oluşturulmuştur. Bu mekânların üstü, aydınlık fenerli iki küçük kubbe ile örtülmüştür. Mekânların arasında herhangi bir duvar yoktur. Aydınlık fenerli bu mekânları, koridora açılan bir dikdörtgen pencere ile sokak cephesinin üst kısmında, mazgal şeklindeki diğer bir pencere aydınlatmaktadır. Duvarın yukarı bölümünde bir niş bulunmaktadır. (Fotoğraf 323)

Mutfak bölümünden sonra, koridora eyvan şeklinde açılan kubbeli bir bölüm gelmektedir. Günümüzde bu eyvanlı bölümün önü ahşap ile kapatılarak kapıyla girilen mekân haline getirilmiştir. (Fotoğraf 324) Bu eyvanlı mekânın, kuzey ve güney mekânlara açılan kapıların hizâsından başlayarak duvara kadar, yerden yaklaşık 50 cm yüksekliğinde bir sedir bulunmaktadır. (Fotoğraf 325) Kubbeyle örtülü olan bu mekânı dikdörtgen bir pencere aydınlatmaktadır.

Kubbeli mekândan, kuzeyinde ve güneyinde bulunan mekânlara geçişi sağlayan kapılar bulunmaktadır. Kuzeyinde bulunan mekân imâretin fırın bölümüdür. Dikdörtgen planda olup geniş bir kemerle iki mekâna ayrılmıştır. Kapının açıldığı, diğerine göre daha güneyde bulunan mekân kubbe ile örtülmüştür. Kapının yanında büyük bir ocak bulunmaktadır. Mekân, koridora açılan dikdörtgen bir pencereyle aydınlatılmıştır. (Fotoğraf 326) Bu mekânın batı duvarında bulunan bir kapıyla, üstü beşik tonoz örtülü, dikdörtgen mekâna geçilmektedir. Tonoz örtülü mekânın üst kısmında küçük bir penceresi vardır. (Fotoğraf 327) Kemerle ayrılmış olan kuzeydeki mekân ise, aydınlık fenerli kubbe ile örtülüdür. Batı duvarında üç tane fırın yer almaktadır. Bu mekânda da, koridora açılan düz lentolu, dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. (Fotoğraf 328-329)

Eyvan şeklinde düzenlenmiş kubbeli mekânın güneyinde, imâretin depo bölümü yer almaktadır. Bu mekânın kuzey ve güney duvarlarında geniş kemerler yapılmıştır. Kubbe ile örtülü dikdörtgen planlı mekânda, yedi tane ikişer gözlü raf nişi bulunmaktadır. Mekânı, biri koridora, diğeri arkadaki dar bahçeye açılan dikdörtgen iki pencere aydınlatmaktadır. Depo olarak kullanılan kubbeli mekândan, güneyde bulunan tonoz örtülü, bir pencere ile aydınlatılan dikdörtgen bir mekâna girilmektedir. (Fotoğraf 330-331) Burası da, günlük kullanım dışındaki mutfak eşyalarının koyulduğu bir depo olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.

İmârette bütün kubbeler kuzeyden güneye aynı eksen üzerindedir. Yemekhânedan eyvanlı bölüme kadar kubbeli mekânların sokak tarafında, farklı amaçlarla kullanılan yan mekânlar bulunmaktadır. Eyvanlı mekândan itibaren, yan mekânlara paralel, dar bir bahçe oluşturulmuştur. (Fotoğraf 332-333) Bu bahçe, servis kapısı olarak nitelendirilen, imâretin dışına açılan kapının bulunduğu, cephe duvarıyla kubbeli eyvan ve depo bölümleri arasındadır. Servis kapısının açıldığı iç bahçeyle de bağlantılıdır.

İmâretin bölümlerinin sıralandığı koridor, güneyde bulunan tonoz örtülü mekân ile sona ermektedir. Koridorun sonundaki düz lentolu kapı, güneyde imâret yapısı ile külliye'nin güneybatı sınırını oluşturan yüksek dış avlu duvarı arasında kalan bahçeye açılmaktadır. Bahçenin batı cephesinde, imârette kullanılan yiyecek malzemeleri ve yakılacak odunların külliye dışından imârete kolaylıkla taşınmasını sağlayan iki kanatlı ahşap kapı bulunmaktadır. (Fotoğraf 32)

İmâretin dışında kirpi saçak süsleme bulunmaktadır. Ayrıca yapının koridoruna açılan kapı ve pencere kemerlerinde tuğlaların dikine dizilmesiyle oluşturulmuş tezyinat görülmektedir. Bunlar dışında imârette başka süsleme yoktur.

Evliya Çelebi, imâretten şöyle bahsetmektedir:

“Ve cemî’î müsâfirîn ve mücâvirîn için bir dârü’t-ta’âmı vardır kim mâh u sâl pîr u civâna ve ricâl u nisvâna ni’meti mebzûl olduğundan mâ’ada ile’l-ân her şeb ba’de’l-ışâ mihmân-sarâyda sâkin olanlara bakır sinilerle her ocak başına birer sini çorba ve âdem başına birer nân-pâre ve her ocağa birer şem’-i revgân ve her at ve

katır ve deve ve humâr başına birer torba yem, cânib-i vakfdan mihmândârlar getirüp hizmet ederler. Böyle bir hayrât-ı kavîdir.”²⁴⁰

Fırınlara yer aldığı bölümden bir kapıyla geçirilen tonoz örtülü mekândan, imâretin dar uzun bahçesine bir kapının olduğu bazı planlarda gösterilmiştir. (Plan 10-12) Fakat günümüzde böyle bir kapı bulunmamaktadır.

İmârette koridorun sonunda bulunan kapıyla çıkılan bahçenin, güney duvarında taş tuğla örgünün arasında bir kemer deseni görülmektedir. Daha önceden burada Gölcükönü caddesine açılan bir kapının olduğu tahmin edilmektedir. Bazı planlarda da görülen bu giriş kapısının sonradan kapatıldığı, yerine bugünkü Atatürk caddesi tarafındaki, iki kanatlı ahşap kapının açıldığı anlaşılmaktadır.(Plan 1, 12, 15)

İmâret çeşitli dönemlerde onarılmış, bazı bölümleri tamamen yenilenmiştir. Koridor bölümünün üzeri meyilli ve kurşunla örtülü bir çatıyla kaplıyken, tarihi tam olarak bilinmeyen bir zamanda beton ile örtüldüğünü kaynaklarda geçmektedir.²⁴¹ Cahide Tamer’in başkanlığında 1961-70 yılları arasında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında, imâretin bu bölümü de aslına uygun olarak onarılmıştır.²⁴²

İmâret, külliyein yemek ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiş bir yapıdır. Mustafa Paşa Külliyesi bir menzil külliyesi olması sebebiyle imâret bölümü oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. İmâretin, uzun bir dönem, amacına uygun olarak kullanıldığı bilinmektedir. İmâretin bölümleri, 1970’li yıllarda, Kur’an Kursu yatakhânesi gibi farklı bir amaçla kullanılmıştır.²⁴³ Son dönemde, *Mustafa Paşa Külliyesi Halk Kütüphânesi* olarak kullanılmaktaydı. (Fotoğraf 35) 2010 yılında kütüphâne kapatılarak içerisi boşaltılmış, bakımı yapılmıştır. Günümüzde imâret boş bir şekilde kapalı tutulmaktadır.

²⁴⁰ Evliya Çelebi, C.2, s.89.

²⁴¹ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.54.

²⁴² Cahide Tamer, s.35.

²⁴³ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.55.

3.11. HAMAM

Klasik dönem özelliklerine sahip olan Çoban Mustafa Paşa Hamamı, çarşı içinde yer almaktadır. Külliye'nin 200 m güneydoğusunda, medrese ile aynı hizâda bulunan hamam, 930 (1523) yılında külliye ile birlikte inşa edilmiştir.²⁴⁴ Çifte hamam olarak düzenlenen yapının, erkekler kısmı ile kadınlar kısmı tamamıyla birbirinin benzeridir. (Fotoğraf 334-335) (Plan 16, 17) Böyle tamamıyla birbirine benzeyen plana sahip hamama her zaman rastlanmaz.²⁴⁵

Hamamın kitâbesi yoktur. Vakfiyede, Gebze'de kadın ve erkekler için iki hamam olarak yapıldığı belirtilmektedir.²⁴⁶ Külliye'nin diğer birimlerine gelir getirmesi amacıyla yaptırılmış olan hamam, Gebze'nin en büyük hamamıdır. Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde bu hamamdan "...ve bir âb u hevâsı ve binâsı lâtif rûşen ve rûşenâ hammâmı vardır." diyerek bahsetmektedir.²⁴⁷ Hamam, Mimar Sinan'ın eserlerinin sıralandığı listede *Gebze Hamamı* olarak kaydedilmiştir.²⁴⁸

Çifte hamamın batı tarafında erkekler, doğu tarafında kadınlar kısmı bulunmaktadır. (Fotoğraf 336-337) Hamamın, batı ve doğusunda tuvalet bölümleri ile kuzeyde depo bölümü dikdörtgen plandan dışarı çıkıntı yapmaktadır. (Plan 18) Sade bir görünüme sahip olan hamam, taş-tuğla almaşık duvar tekniği ile inşa edilmiştir. Dikdörtgen pencerelerin kemer başlangıç hizâsında, üç sıra tuğladan oluşturulmuş bir şerit hamamın bütün cephelerini dolanmaktadır. Cephelerdeki pencere tahfif kemerleri, dikine yerleştirilmiş tuğlalarla örülmüştür. Duvar saçaklıkla kesintiye uğradıktan sonra, sekizgen kubbe kasnağında yine taş-tuğla duvar örgüsü görülmektedir. Kubbe eteklerinde tuğlaların dikine yerleştirilmesi oluşturulmuş süslemeler yer almaktadır.

Hamamın dış cephesinde, alt ve üst sırasında ikişer pencere bulunmaktadır. Alt sırada bulunan dikdörtgen pencerelerin etrâfi mermer bloklarla çerçeveselenmiştir. Pencerelerin üstünde tuğlaların dikine yerleştirilmesiyle oluşturulmuş sivri kemer

²⁴⁴ Yücel ve Soyhan, s.39.

²⁴⁵ Kemal Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul, 1949, s.71, 78.

²⁴⁶ Vakfiye, vr. 31b, 1.satır.

²⁴⁷ Evliya Çelebi, C.2, s.89.

²⁴⁸ Meriç (hızl.), *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler(Adsız Risâle)*, s.7.

bulunmaktadır. Pencere ile kemer arasındaki alınlık kısmı, duvar örgüsünün devamından ibarettir. Üst sırada yer alan pencereler, alt sıradaki dikdörtgen pencerelerle aynı hizâdadır. Bu pencereler oval delikli, alçı şebekeli olup tuğlaların dikine dizilmesiyle meydana getirilmiş sivri kemerle üstten sınırlanmıştır. (Fotoğraf 336-337)

Hamamın batı cephesinin ortasında, erkekler hamamına giriş yer almaktadır. Oldukça sade olan taçkapı mermer ve kalker taşından yapılmıştır. Birkaç sıra silmeyle çevrelenen taçkapıda üst üste iki kemer bulunmaktadır. Kemerle taçkapının çerçevesi arasında kalan boşluklar sade bırakılmıştır. İki kemer arasında yer alan mermer kitâbelikte bir Osmanlı arması görülmektedir. (Fotoğraf 338-339)

Kadınlar kısmı ile erkekler kısmının giriş cephe düzenlemesi birbirine benzemektedir. Kadınlar kısmı girişinde, erkekler girişinden farklı olarak ahşaptan bir ön giriş mekânı bulunmaktadır. Kadınlar giriş kapısının yanındaki dikdörtgen pencere taş-tuğla ile örülüdür.

Taçkapıdan hamamın hol olarak ifade edilen, giriş mekânına girilmektedir. Kare planlı olan bu mekânın üzerini, zeminden 12 m yükseklikte, 10 m çapında, aydınlık fenerli bir kubbe örtmektedir.²⁴⁹ Kubbeden duvara geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. (Fotoğraf 340-342) Mekânı, taçkapının yer aldığı batı cepheyle sağındaki güney cephede bulunan ikişer dikdörtgen pencere aydınlatmaktadır. Bu dikdörtgen pencerelerin üzerinde, bir sıra sivri kemerli, alçı şebekeli daha küçük pencereler bulunmaktadır. Kaynaklara göre, bu mekânın etrâfını 1,30 m genişliğinde, 60 cm yüksekliğinde soyunma, giyinme için sedirler çevrelemekte ve bunların altında, ayakkabıları bırakmak için kullanılan altı tane, küçük, kemerli niş bulunmaktaydı. Ayrıca ortada sekiz köşeli bir süs havuzu ve holün iki kapısı arasında da yine başka bir havuz yer almaktaydı.²⁵⁰ Günümüze yakın zamanda yapılan değişikliklerle bu mekânın iki duvarına, ahşaptan, birbirine bitişik, soyunma ve giyinmede kullanılmak üzere küçük odacıklar yapılmıştır. (Fotoğraf 343) Duvarda elbise ve havluları asmak için bulunan nişler de, bu odaların arkasında kalmıştır.

²⁴⁹ Aru, s.77.

²⁵⁰ Aldoğan, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, s.72.

Holde, üzeri bir baca ile örtülmüş kapıdan hamamın ılıklik kısmına geçilmektedir. Burası kendi içinde farklı mekânlara ayrılmaktadır. İlk giriş mekânı kubbeye örtülü olup köşesinde mermer bir sedir bulunmaktadır. Karşısındaki kapıyla özel yıkanma mekânına girilmektedir. Yine burası da kubbe ile örtülüdür. Sedirin bulunduğu mekânın yanında iki bölmeli tuvalet bulunmaktadır.

Tuvaletlerin karşısındaki kapıyla üç kubbenin örttüğü yıkanma kısmına geçilmektedir. Bu kısım T şeklindeki duvarla, ikisi küçük, biri büyük üç yıkanma yerine ayrılmıştır. Yan yana olan iki yıkanma yerinin kapılarının arasındaki duvarda mihrap şeklinde, mukarnaslı bir niş bulunmaktadır. Tam karşısındaki duvarda, geniş bir oturma nişi yapılmıştır. Bu mekânın doğu ve batı duvarlarında, karşılıklı birer kurna yer almaktadır. Kurnaların bulunduğu yan mekânların üzeri tepe camlı, tonozla örtülüdür.

Külhana daha yakın olan küçük iki yıkanma yerinde, ikişer kurna ve duvar boyunca devam eden mermer sedirler bulunmaktadır. Bu yıkanma yerleri, tonozları ve kubbelerindeki tepe camlarıyla aydınlatılmıştır.²⁵¹ (Fotoğraf 344-345) Hamamın kuzeyinde, yıkanma yerlerinin bitişiğinde su deposu ve külhan bulunmaktadır. Bu bölümlerin üzeri meyilli çatıyla örtülüdür.

Hamamın içerisinde, yıkanma mekânları oldukça güzel süslenmiştir. Yıkanma mekânına girişten sonra, kapının yanındaki kurnanın kenarında, geometrik şekilli, ince işçilikli mermer bir korkuluk bulunmaktadır. Yine yıkanma mekânında, mihrap şeklinde düzenlenmiş mukarnaslı niş, mermer oturma sedirleri, kurnalar mermer işçiliğinin güzel örneklerindedir.²⁵² Hamam, cephe sonlarında ve kubbe eteklerinde kirpi saçak ile hareketlendirilmiştir. Ayrıca pencere kemerlerinde, tuğlaların dikine dizilmesiyle oluşturulmuş süslemeler görülmektedir. Hamam bazı planlarda, yanlış olarak, tabhâne girişinin karşısında gösterilmiştir. (Plan 10)

Çifte hamam çeşitli dönemlerde onarımlar görmüştür. Bazı mermer döşemeleri ve kurnaları yenilenmiştir. Hamamın giriş bölümünün ortasında sekiz köşeli bir havuz ile bu mekânın iki kapısı arasında bulunan başka bir havuz, son zamanlarda yapılan düzenlemelerde kaldırılmıştır. Alt kısımlarına ayakkabıların koyulduğu, giyinme-

²⁵¹ Müderrisoğlu, s.91.

²⁵² Aru, s.78.

soyunma için kullanılan mermer sedirler yerine, ahşaptan, bölmeli küçük odacıklar yapılmıştır.²⁵³ Kadınlar kısmı girişinde bulunan ahşaptan, ön giriş mekânının günümüze yakın bir dönemde yapıldığı; giriş kapısının yanındaki dikdörtgen pencerenin de sonradan duvar ile örülerek kapatıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde, hamamın erkekler ve kadınlar kısmı halka hizmet vermeye devam etmektedir.

²⁵³ Bu düzenlemenin ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat Müderrisoğlu'nun makalesinde, mekânın ortasındaki havuzdan bahsedildiğine göre, 1995'ten sonraki bir tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ

XVI. yüzyılda, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde önemli devlet görevlerinde bulunan Çoban Mustafa Paşa'nın Gebze'de yaptırdığı külliye; cami, medrese, tabhâne, zâviye, kervansaray, misâfirhâne, kütüphâne, imâret, türbe, şadırvan ve hamamdan oluşmaktadır. Külliye yapıları zaman içinde çeşitli onarımlar görmeye beraber çoğu yapısıyla günümüze oldukça iyi bir şekilde ulaşmıştır.

Çoban Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu bu külliye, anayol üzerinde kurulmuş önemli bir menzil külliyesidir. Rumeli'de, Meriç nehri üzerine yaptırmış olduğu köprü ile Cısr-i Mustafa Paşa bölgesini bir iskân merkezi hâline getirdiği gibi, Anadolu'da İstanbul'a 45 km uzaklıktaki Gebze'de yaptırdığı bu büyük menzil külliyesi ile Gebze'nin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Külliye'nin yeri oldukça iyi seçilmiştir. Eski dönemlerde, İstanbul'dan çıkan yaya veya atlı bir yolcu öğle Kartal'a, gece de Gebze'ye ulaşırdı. İnsanların konaklayıp dinleneceği, diğer ihtiyaçlarını karşılayabileceği böyle bir külliye ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu ihtiyacı hissetmiş ve hayırsever bir kişi olan Çoban Mustafa Paşa, Gebze'ye böyle bir tesis yaptırmaya karar vermiştir.

Dikdörtgene yakın bir alanda kurulan külliye'nin yapıları geometrik bir düzen dâhilinde yerleştirilmiştir. Külliye'nin merkezinde câmi yer almaktadır. Camiyi, düzenli bir şekilde yerleştirilen külliye yapıları çevrelemektedir. Erken dönem külliyelerindeki serbest ya da dağınık yerleşmeye karşın, klasik dönem külliye yapılarının yerleşmelerinde ve birbirleriyle olan ilişkilerinde gözlenen simetrik ve geometrik düzen, Mustafa Paşa Külliyesi için de geçerlidir. Külliye'de kervansaray, şadırvan, cami ve türbe aynı aks üzerindedir.

Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin mîmârı konusu oldukça tartışmalı bir konudur. Genel olarak külliye mîmârı Mimar Sinan olarak bilinmekle birlikte, kaynaklarda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bu husustaki görüşler; Mîmar Sinan, Acem Ali, Hüsam Kalfa, Mısırlı mîmârlar ve Osmanlı üslûbunda yetişmiş ismi bilinmeyen bir mîmar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Külliye'nin inşâ tarihine

bakıldığında mimarının Mîmar Sinan olamayacağı açıktır. Fakat külliyeinin sonradan Mimar Sinan tarafından onarılmış olma ihtimali oldukça yüksektir.

Külliyeinin merkezinde bulunan câmiye bakıldığında, kare planlı, tek kubbeli, her köşede iki adet payanda kemeri ile desteklenmiş bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu plan tarzı, daha sonra İstanbul Haseki Hürrem Sultan Camii (1538-39), Silivrikapı'da Hadım İbrahim Paşa Camii (1551), Kadirga Sokullu Mehmet Paşa Camii (1571-72), Şam Süleymaniye Camii (1554-55)'nde de görülecektir.

Gebze Mustafa Paşa Külliyesi, mimârî bakımdan Osmanlı klasik dönem özelliklerini taşımakla birlikte, cami süslemeleri açısından Memlûk üslubunu yansıtmaktadır. Câmide, Osmanlı klasik mimârîsinden oldukça farklı bir tezyinat dikkati çekmektedir. İç mekân duvarları alt pencerelerin atkı hizâsına kadar panolar halinde renkli mermerlerle kaplanmıştır. Cami iç duvarlarını ve son cemaat cephesini kaplayan bu renkli mermer kakma panolar, karakteristik Memlûk tarzını yansıtmaktadır. Bu tür renkli mermer süslemeler, Mısır'da Çerkez Memlûkları zamanında gelişmiş, Osmanlı hâkimiyetinde de devam etmiştir. Bu süsleme tarzı, Türkiye'de, başka hiçbir yapıda bu ölçüde kullanılmamıştır.

Cami içinde, duvarlar karşılıklı olarak birbiriyle aynı şekli ve rengi gösteren, benzer düzenlemelere sâhip panolarla kaplanmıştır. Duvarlarda bulunan kompozisyonlar, tezyînî kûfiyle yazılmış âyetlerden meydana gelen ve bütün duvarları dolanan bir yazı kuşağı ile ortadan ikiye ayrılmıştır. Bu yazı kuşağı, son cemâat yerinde de görülmektedir. İnsan boyunda yer alan yazı kuşağı, Mısır'daki benzer süslemeli câmi ve medreselere göre, oldukça aşağı bir seviyede bulunmaktadır.

Câmide mermer kaplama dışında, mihrap, minber ve müezzin mahfilindeki mermer işçiliği; kapı kanatları ve pencere kapaklarında görülen ahşap işçiliği dönemin güzel örneklerindedir. Ayrıca Mustafa Paşa'nın câmi için yaptırmış olduğu, Kur'ân-ı Kerim mahfazaları, cam kandiller, tunç fenerler de çok kıymetli eserlerdir. Bu eserlerden günümüze ulaşanlar, Türk İslâm Eserleri Müzesi ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhâfaza edilmektedir.

Caminin hemen güneyinde, mihrap hizâsında bulunan türbe, klasik dönem türbelerine benzemektedir. Daha sonraki külliye örneklerinde olduğu gibi câmi ile aynı aks üzerinde, sekizgen planlı inşa edilmiştir. Külliye çini sâdece türbede kullanılmıştır. Türbenin bulunduğu avluda başka mezar bulunmamaktadır.

Külliye merkezinde câmiyi, düzenli bir şekilde yerleştirilen külliye yapıları çevrelemektedir. Batıda, imârethâne, kütüphâne, misâfirhâne; kuzeyde, helâlar, kervansaray ve zâviyenin bir bölümü; doğu cephede tabhâne ve medrese külliye sınırlarını oluşturmaktadır. Külliye âit hamam, külliye yapılarından ayrı olarak çarşı içinde yer almaktadır.

Külliye güneydoğu bölümünde, üç tarafı revaklarla çevrelenmiş, iç avlunun etrafında sıralanan kubbeli odaları ve dersihânesiyle medrese yer almaktadır. Medrese klasik Osmanlı mîmârî planını yansıtmaktadır. Külliye batı taçkapisının üzerinde, iki odalı kütüphâne bulunmaktadır. Mustafa Paşa, kütüphâneyi yaptırdığı zaman, burada istifade edilmesi amacıyla birçok eser vakfetmiştir. Günümüzde bu kitaplardan geriye kalanlar Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde korunmaktadır.

Yolcuların dinlenmeleri için misâfirhâneler, yeme-içme ihtiyaçlarını karşılayan imâret bölümü, hayvanlarının kalacağı ahır bölümleri külliye geniş yer kaplamaktadır. Külliye kuzeydoğu köşesinde, ehl-i fakra mahsus, on iki hücreli bir de zâviye bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin klasik Osmanlı külliye plan gelişmesinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Külliye yapılarından sâdece câmide görülen Memlûk üslûbu süslemeler, Türkiye'de, başka hiçbir yapıda bu oranda kullanılmamış olup bu yönüyle oldukça dikkat çekici bir câmi olarak karşımıza çıkmaktadır.

EKLER

- 1. Mustafa Paşa Vakfiyesi**
- 2. Planlar**
- 3. Fotoğraflar**
- 4. Estampajlar**

1. MUSTAFA PAŞA VAKFİYESİ

وادعوا الى الله وادعوا الى الله
 اوغيا اية اوله وقرنه ما علموا به
 على السور ابريك وحقه في اوتون
 اصعد ما كمن ضد سما ايه
 وقرن وقرنه من ايه
 او زن ابريك وحقه في اوتون
 وفتوا ايه سرية وقرنه
 ما كمن اوتون وقرنه
 سجا وادعوا لوزن اوتون
 او زن اوتون وقرنه
 وادعوا لوزن اوتون

انك تهنه اوله في كل من
 قصود وقرنه اوزار ابريك
 يا قصود سجع ابريك
 تحت سطر ابريك
 لوزن ابريك

عمران	محمد	عبد الله	عليه السلام	سنة الف
ابراهيم	اسماعيل	اسحق	يوسف	داود
سليمان	داود	يسوع	عيسى	محمد
عيسى	محمد	عيسى	محمد	عيسى

لوزن ابريك وقرنه
 وادعوا لوزن اوتون

مؤذنه وقرنه وادعوا الى الله
 ما كمن اوتون وقرنه
 ابريك وقرنه اوتون
 سجع وادعوا لوزن اوتون
 وادعوا لوزن اوتون
 وادعوا لوزن اوتون

فلو سترها ولو كحل المزبور تلك الوقوف الى ملك واهلها انكسر
 لذلك و... واسترجع ذلك الوقف بعد ان يقرب على الوقف
 الثمانية... والمستحق للمنفعة ذلك... والخاصة والشرعية
 والتفاد والرفع... حيثما يحسبها شرعيا... فضاحي
 ما ذكره فقط اذ لم يجوز بعد ذلك تغييره وتبديله بوجه
 من الوجوه... وسبب الاستسباب... فمن لم له بعد ما جمعنا
 اشد على ان يغيره لونه والله يجمع عليهم... جرى ذلك
 في التامع عشر من ربح الاخر لعامله وتبنيها...
 وهو الحال
 ديوبندور في شهر
 رسمه بين محمد وولادته في اليزيدية وجمهورية سلطنة ديوبندور
 وهو من اهل الهند

65b

فاذا ذكرنا الوقف واعترفنا بالامانة والاعيان...
 فنفذنا بعد ذلك... انوكيل المطلق... انما يستلزم شرعا
 عز الوكيل المعظم... والذات المفضلة... مستعد
 ان يترك السيف والقتل... مستعدا لصحابه الطيبين والعلما
 مدبر مصلح الامم... ناظم منشآت العالم... المحفوظين
 عواطف الملك الرحيم... حضرة مصطفي نايباشي...
 دامت مجاليدها... بالموكل المزبور قد وقف وجب ما هو له ملكه
 ويترك الى صدور هدا الوقف عنه... وذلك جميع المحررات
 التي في الكاينة في محلة ديوبندور... من سلكه ساكنيك
 الخيرية... التحذرة بملك الموكل المزبور... ووقف لياض
 واهل السقاية... وبالطريق العام... بحمد الله تعالى

66a

والحقوق... الحافا باوقافه الفدية... وسلكها في ايام حيا
 انكسر لو كحل... المطلق... انما يستلزم شرعا...
 للمنفعة على تلك الوقوف... لغرضها شرعيا... صيدقا
 منه وجبها... في كبره صفة الوقف المزبور...
 على ان يغيره... لغيره من العباد... رضوان الله عليهم
 فيجمعهم... شرعية... حيثما يحسبها
 شرعيا... فضاويها... لا يملك ولا يهب ولا يورث الى
 ان يرث الله... وتخرجها... ويجوز ان
 الوقف الخيري... وذلك جرى في الثالث عشر
 من ربح الاخر... من حجة النبي عليه السلام
 سنة من بعده... وهو الحال

66b

فاذا ذكرنا الوقف واعترفنا على جلي...
 نامة قد ارجع... المفضل... ذي القربى
 انما يستلزم... والغير المشايخ... فذمة الاطراف والاعالي
 جامع جميع المكاتب... مستوفيا عند الدنيا والدين
 مدبر مصلح الامم... المحفوظين...
 الرحيم... حضرة مصطفي نايباشي... دامت مجاليدها
 وسوا شريفتها... الحكام...
 الشرعية... ما هو له ملكه ويترك الى صدور هذا البيع عنه
 وذلك جميع الطائفة... بموضع يقال له موضع في
 بقرب عرفان... التحذرة بملك يوسف بن عبد الله
 الزاهد... والباقي... بحمد الله تعالى

67a

من ذكرها افر لا ينزح من القاب بعد شون وكالذ
 بالفر لرب الوقف الشيلة من دعوى الرجوع عن الوفر المفضل
 والدستور المنحتم قدوة الاغاطرة والاعالي جاوى
 الكبار والمعالى مشيد بنيل لرك لطنة الباهن ممد
 الرضا للذوق الفاهق مؤسس فواعد للديما والذير مدا
 مصالح الاشراف والسياسة المحفوظ بصون عواطف الملك
 اذ حرم حصره بصيطى باشا بعد الكرم اذ لربته نعل
 مياليه بنتهاى مصطلح للذير سلبا للثايد وحضر عبد
 بارى كمال البروقد وقف وحسن بنيتة خالصه وطوبى
 جميع الطواجر الثلث الكاين في قرية قفلو للذير على
 محرق بيت واحد قضاء لركنيد المستغنية عن الخلاء

63b

والتعريف لشهرتها ثم بحج لاذ حردوها وحققها وابتلوا
 من ارجاء المعروف بصو بحسبى المتصد بها وجميع اقطابها للذير
 في بيت واحد الكاين في قضاء بلاق باكي المستغنية ايضا
 عن الخلاء والذير للذير المتبرع بحملة ما لها من الحدود والمخوف
 وايضا من اهلها من الرضا والذير وجميع بحسبى الحافا باوفاة لثايد
 ووقف ايضا ما ليكدا وافرء والمدعوز ليرود الخوا حتى لا يصغر
 الاصلح الملحق المتوسط مع زوجة المدعوقه وادركت الخوا
 الصغرة والرفاء البيضاء والبلقاء المتوسطة ولينور الخوا
 الاخرى الاصلح الاكبر المتوسط ولينور الخوا الاكبر
 الاصلح القصير وزوجته فليسك بن عبد الله الزرقا ايضا
 ابلقاء المتوسطه ولومر ولينور الاكبر المتوسط الاصلح

64a

المتوسط الخواوى وواقف الخواوى الاكبر الخواوى
 الاصلح المتوسط وزوجته المدعوقه فليسك بن الخوا الصغرة
 الزرقا ابلقاء المتوسطة الخواوى وبن بنت
 يلى الخواوى السرة ابلقاء الاصلح المتوسطه وروشد
 بنت يلى الخواوى السرة والدعاء المتوسطه وبن بنت
 يلى الخواوى السرة الاصلح المتوسطه وبن بنت
 يلى الخواوى السرة الاصلح المتوسطه وبن بنت
 الاصلح المتوسطه الخواوى الحافا باوفاة لثايد
 ووقف ايضا جميع الكيف الاكبر الخواوى وهو شرح مؤلفا
 قاضى لرح المحض محمد الجعفر بنى على الهيتة وشرح
 التسيده لشرع الجوابي للحض ايضا وشرح التذكرة لثايد

64b

وشرحها الاصلح الشريف وكتاب اخر الهيتة لولى علاء الدين
 القوشى وشرح حكمة الاشراف للعلماء وشرح
 الدهاج وكتاب محرق الجحشى للصير الطوى وبن بنت
 ابن البطارى الطب والكشاف للبحر بنى على الصغرة على
 مدرسة الواقعة في قصبة كيونز والطلبة للشعاعين
 بالعلم فيها تمزقده على طاعة تلك الكتب ووقف
 ويعتد عليه ووقف شرعيا وسكها الى المتوق
 اوقاف المزبور يرى جيلون يعقوب افر لثايد
 شرعيا مصدقانه وجاها فحك بعضه لول نف المرب
 ولرفه على مزبور العبداء المجهدين والتمهيد
 رضوانه عليهم لبعضه بعد عاينة شرطي الحكم بالوقف

65a

هو الهار
رسم بغير فتح وبعون في قوله ووقفنا مصطفي بن علي بن ابي طالب
ومولانا محمد بن مصطفي ومحمد بن سنان بن ابي طالب

من ذكرها اقرا واعترف فخر الامام والاعيان
منظور الصدور والاعتراف من وجهك بن عبد الله بن ابي طالب
وكالذبا بالانوار والوقف والتكبير وعوى الزبور بنهاية
مصطفي بن يعقوب وسليمان بن عبد الله بن ابي طالب
والدستور المنقح من شيد كرا والذوق الفاعل موسى
بن ابي طالب والناهي من مذهب صالح الامور والسير المحفوظ
بصوف حول طغ الملك المعين حضرت مصطفي بن ابي طالب

دامت عاليه بانوك الشراييه قد وقف بنيه خالصة
وطوبى صافية منزلة الكاين في محله بالوقوف سلك سلايك
الحورسة الحماوي على ثلثة بيوت سفلية وبنت واحد على
وفرن وبرقا وجينته ومحوطه المحمد بن محمد بن عبد الله
وبملك قن حنين وبالطرف العامر ومنزل الاخر للوقوف في
ديوانه فورد خزانة المربور المشتمل على تيسر سفلي وعرفه
وبيراه وكيف ومحوطه المحمد بن ملك لوزن لموكل المزبور
وبوقف مصطفي بك والطريق العامر ومنزل الاخر المتصل بالمنزل
الذكو زلفا الحماوي على ثلث محلات ومصطفي بك بيراه الحور
بذلك المنزل وبملك يوسف بن عبد الله وبالطرف العامر ومنزل
الاخر الكاين في محله مسجد من بلك بالبلدة المذكورة الحماوي على

62a

61b

بيوت سفلية وظلال وفروا وبرقا ومحوطه المحمد بن ابي طالب
سليمان بن ابي طالب وبوقف مصطفي بك وبالطرف العامر
والنصف الثاني منزل الكاين والوقف المزبور وقف بنيه الامام
سابقا للوقوف في محله لا يابى في ذلك المزبور المحمد بن ابي طالب
يا صوفيه وبملك تيمور بن عبد الله وبالطرف العامر بالها
فر المحمد بن يعقوب والذوق والذوق والذوق والذوق
الحماوي باوقاف الهدية على المنصاري التي عينها سابقا وسلمها في
متولى وقا في بيري بعلين يعقوب في ذلك الموضع شيئا وصفا
فانما جلي بامر الكاين لطلب الثابت لو كالتا بشها في حشر
شهره وسبق محمد بن علي المزبور مصدايقا من كذا
معيان فكذا بصحة الواقف المزبور وزود على بيري في

الذوق والعلما والجهتدين والائمة المهديين بعد الله عليهم
اليعين بعد عادة شريط الحكم بالوقف من استجالي الكاين المزبور
غز الوقف المذكور واستدراياته الملك المذكور
والمنزل للمولى غز ذلك والفاصل والذوق حكما صحتا شيئا
نصار وقفا لغيره ليجوز بعد ذلك تغييره وتبديله بوجه
وسبب الغائب فرذلك بعد ما سمعنا فانما اتم على
الذوق بكونه والله سميع عليم وكجوالوقف على الجواد
الكاين بحري ذلك وعرف في الزيج والغير من رعايتك
لعمارة لرجعة وتلخيصه
هو الهار
مولانا محمد بن سنان ومولانا علي بن ابي طالب ومولانا يوسف بن ابي طالب
ومولانا محمد بن مصطفي ومولانا محمد بن سنان بن ابي طالب

63a

62b

كل نيز منها في بيت واحد • لانا الشناز منها في حفر فيها الفصح •
 وانا الاخر بايهنا بطيخ الليكد ومعروفنا نيكه كل مني عندنا
 جودها نضدنا بطريفي العاقر من الطير فيز • ويطا حوت ^{يعتوي}
 ويطا حوت الكونز عبد الله • بجلة ما للعتايرت المبروت من
 الحدود والحقوق • والبوايح والولوح والراسر والاروق والادن
 والطيور الطيخ • والسباها ولادها على مصالح عمارة تبيد البيد
 ائديه ما في قصبة ككوز المبروت • والاعوي بقصبة ككوز
 وسما ائري چلبيز يعقوب بعد اولا واده عليها • فتسليها ^{منه}
 چيكا • افر لرحيكا شرعيًا • واعز لفا صر ككوز عينا • ومد
 ائمتوي المبروت يضا مقبر ككوز عينا • وجاها وشفاها •
 تحك بصحة الوقف المبروت ورومه على ائري في ائري لئروم ^{العلاء}

59b

الجهدتير • حمد الله عليه • بعد تحقير شرط ابيك بالوقف
 من شر جاح الوكيل المبروت عا لوقف المذكور • بعد قول الوكيل
 والنت كليم على النمط المذكور • والنتج الميطور • وستر اده
 اياه الى ملك موكده المذكور • وائتنيح الموقر عنك • والنتقا
 والنتا ربح والتاكم والنترا ربح والنجاح بالوقول المتخالفين في ذلك
 وضد • حكما صحيحا شرعيًا • فضا جميع ما ذكره في افر واجبا
 ائري المبروت بعد ذلك تغييره وتبديله • واقتضاه وعظياله
 بوجوه الوجوه وسبب الاثبات • فزيدا بعد ما عا ائري لئري
 يذلونه واده ربح عليهم • لير لوقف على المبروت الكبري • جري
 ذلك وجري الربح والعشير من صغر اعمار الوكيل وائتنيح ^{بها}

60a

مولانا فاضل اده چلبيز لاجه امام المدرس • وعز چلبيز مصطفى
 ومصطفى كندر عبد اده • وجكو كندر عبد اده • وعلى كندر اده
 ونصيح كندر عبد اده الكافين • ويزو كندر عبد اده العباير ومصطفى عبد اده
 وسناه چلبيز سده • وضر لئري عبد اده • ويعتوي ^{بها}
 وستر چلبيز جهر • ومولانا محي الدين زعيبي

لما ذكرنا افر كندر عبد اده • الوكيل
 بالوقول بالوقف والنت كليم لثابت لوكاله • بشهادة مصطفى
 يعقوب • وخبير مصطفى عز الدين المعظم • والمشير المخذ من بعد
 لركاب الشيف والفلك • مستخو ربحا للطير والعل
 مصلي مصالح العالم • المحفوظ وعضو عواطف الملك ائري

60b

حرة مصطفى باشا عبد الكبري دامت مجاليه • ما يوكول ائري
 اليه قد وقف وجس بنيتة خالصة ما مولد وملكه • ويد لئري صدقا
 هذا الوقف منه • واول كتاب لها حاج • لئري لئري لئري
 من اولها لئري كمال الدين لئري لئري لئري لئري لئري لئري
 ويستفيد منه من المدرسة لئري بناها بقصبة ككوزين •
 والطلبة لئري لئري لئري لئري لئري • وسما لئري چلبيز
 الموقر على عا اده • افر لرحيكا شرعيًا • مصداق منه وجاه
 تحك بصحة الوقف المبروت على ائري في ائري وقف الموقر في العلاء
 الجهدتير رضو لئري لئري لئري لئري • بعد عا اده لئري لئري لئري
 المتعارف • حكما صحيحا شرعيًا • جري ذلك وجري
 في ائري لئري لئري لئري • سبب ربح وائتنيح ^{بها}

61a

خاصة وطوبى صائتاً • لبغوا لوجه الله الكريم • وطباً
 لخصاة النبي الحكيم • يوم لا ينفع مال ولا بنون الا من
 بقلب سليم • ماهولة وتلك • وبك ذلك يومه وقضته وتخصه
 وحوزته • انى صدور هذا الوقفة • وذلك جميع ليلة
 الاربعة المتلازمة في الاخرة لافراقها للفقير • خارج سورة
 البقرة • الجدار ورسوم القاعة • وبالطريق العام والظفر
 والارض والحالية • وجميع الفري الخنازير ذكراً وانثى الكاينز
 في حلة كيد الخنازير بالدين البرورة • جده ومانض الطر
 العامر • وكينة ابو حنيفة الجواب الثالثة • وجميع
 في بيت واحد المشير لغيره • الكايندي في قرية فارو
 في قضاء الرند وحده لغير المتصلة بها حدودها اقل من

هذا ذكر ما عرفه في الامانك والوليز • فانه يكون
 بعد ثوبت وكالذبة في الوقفة لتسليم • ثم جوى
 عز الويز العظم • والذسور الخبير • مستعد لرب السيف
 والقتل • بده وصلح الامير • ناطة منيات العالم المصنوع
 بصون عواطف ملك الريح • حصرت مصطفي بن
 الكومر لافرقه تعالى مع اليم • وحفان عاوية يا
 واليا ليه • بشهادة محمد بن عبد الله الكاتب • وجميع
 عبد الله الجدى • باسوة كالموحى ليه • قد وقف جبنة

باعتها لكل الوليعان في معربة المزبوت • محمد وعبد
 يوسف الرجل والبطرق العامر • وجميع الجدة الكاينة في تلك
 القرية بقرية الطولجين المذونة لثقا • لحدوتة بموضع يقال
 لورنا • والهج والبطرق العامر • وبالقرية المزبوت مع ما في تلك
 الطولجين المايلك والخرقاء المدعومين الكومر عبد الله وشيخ
 بن عبد الله وانما حيزه عبد الله • ولبان عبد الله • لذي حيزه
 الكاينات معهم • وجميع الكاينز الرضى والكاينز اللوزلى والكاينز
 القباخي • وسبعة وتسعين كانا • بانها انوا لغير المزبوت
 كيون • مع الامير الحالدة لواقعة ورها • المستحق كلها
 عن الحد يد والتقريب لشرها ثم ما • بانها انوا لغير المزبوت
 الطولجين لشره الكاينة في قضاء قلبه • ولذا يقال لذكر حيزه

الحالية في الجانب الواحد • وبارض عيسى الجواب الثالثة الباقية
 والعامر المدعو بلان عبد الله لوسوى المروج • وزوجته
 ليلة الحاي ناسخ • وجميع العروة الواقعة قد مره الطلحين
 المزبوت لثقا • لحدوتة باجر كمر الله وبك مصطفى بن
 والتمه للمذكور • وجميع الطولجين الريح الكاينة في قرية صنع
 والقضاء المزبوت • لانا لاطا حيزنا لوقعتنا في اعلى الو
 منها اللذينة في بيت واحد • فحدوتنا بارض فارس الرجل
 وبارض عيسى الرجل والارض الحالدة • وانا لطلحين الثلث
 الذابرة في بيت واحد الواقعة باسفل منها فترك الطولجين
 المذونة مقدماً • فحدوتة ايضاً بارض فارس الرجل بارض عيسى
 الرجل • والارض الحالدة • وانا لاطا حيزنا لواقعة الكاينة

عديّة • المحذرة نك الأوقاف والصدقات • وتصرف فيها
كما هو المراد • نظراً فيما يرى غرض النبي عليه السلام ^{الصدقة} الرزق
أجر لا يتصدق وإن صحح • وتفكر في الزوال الوقف خير لك من
يقع في يد الخسيس الشيخ فالرصد منها بأسرها في محضه • يعظم
فقره المسلم في حياته • فطلب التزويج عهده الوقف
وأكثره الوفاقين كما تمت كما بعد زوال الوقف وعدم
خروج ما وقفه من مالك ملكه الفقد على مذهب مالك ما لا
وأما ما يعظمه في حقيقته الكوفي • عامله الله تعالى بلطفه
الأولى الكافي • فبالله المولى المسلم ليه بالامتثال عزه
مختار بل هو على قول الأمامين لا خير فيهما الله تعالى
فإننا عاوتنا • حتى عرض هذا الأمر إلى المولى الفاضل

55b

الكامل لنا في الحكمة والفضا • العاقر على التفتيد والامضا
لنوقع أعلى هذا الصك الذي • والفظ اليفيق الذي
بين الحان العقد في الأحكام من الزمان • لفاضل الله تعالى عليه
سجال الفضل والأفهام • وفتح الله تعالى لربك الحقوق
مفاتيح الفلاحة • ولحككم المورث بوث الحكمه فظفر
لنولي المولى اليه • لك الله تعالى عليك • في هذا الأمر لنا
عند ولدك • نكرك لجليلا • وتأنق تأنقا جيلا • فإنا
صاحب الوقف لوفو وأحسن خايب ملك في لا يفسر حكم
بوقفة الوقف لربك ولزوم • على قول زيري لزوم من الزمان
لما فيه التمهيد من رسول الله تعالى عليهم لعجز عالمبالا
الجاري بينهم في مسألة الوقف كما صحح كما شرعنا

56a

صريحاً عياً • فصار وقاله كما مستحقاً عليه لا يملك
وإيمالك بعد ذلك وجه من الوجوه • وسبب الزمان
أحد من يومنا لله وسد في يومنا الآخر • من ملك ووزير
لنؤمير لن يفتنه لويجوله لويجتر شرطه ويعطله • فرجى في
البطال ويندبله • وصدق في نسخة وسجوله بنا ويلفاند •
وتوجه كاند • فقد لزم من المحجة • ^{المناظر} ولتكن لك
للمعاشي فيجزي يومه فخذ بالتواخي • وكيف يجزي لذلك المور
لو يتصدى له خاتما ل الله التمهيد • فقد سمع قول رب العالمين
ولا عند الله جوا لظالمين • وأجر الوقف بعد ذلك على وجه
الزحيم • فأن لا يفتخ لجر العالمين • ولمحمد الله على حاله والصلوة
والسلام على محمد وصحبه وآله خير آل • ما صاب الغلو في الغلو

56b

وانقل الصبا إلى القبول • جرى ذلك وقع تحريمه بعينه من العتبات
الزمانية • وهذا من هذا باب التجانية • في لوليل شهر
المخطوط في سلك شهر سنة التميز وتليش وت خانة من التيق
شهاد

57a

للامور المشايخ • وتقسيم طعامهم على التسوق الذي مضى منه • الا انه
 يفرز في هذه العارة في كل سنة المصلحة • الى الجاهل وغيره
 الذي هو من المصروف • وتقسيم طعامه السابق في كل اثني عشر سنة
 وهو لا يشرب الا من غير المعتبرة ايضا الشريفة وهو لا يوجد على
 وانفسه في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 في الجاهل في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 بعينه • واما اللواتي لا تحق في حق من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 كماله في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 جقا لتوليدته • وللنظام التي شرطها كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 للمصروف في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من

عوما • ويكتب الجواز للعلماء لكي يكون خصوصاً • كل يوم في كل سنة
 وكل واحد من العارضة في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 كل واحد من العارضة في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 في مواضع الموقوفات • كل يوم في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 الذي يوضع في موعين ويحج المصروف الكائنة منه • ويوزع المصروف
 كل سنة عند انقضاءها الى بلاطه • ويكلمه مع صورته بحسبته
 ذلك ان الله في الجاهل في المواضع في بلاطه عند جاهلها وقاينها
 والجاهل في العارضة التي يوضع في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 دراهم • ومعلم ذلك التقدير في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 كماله في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 والحيرة وحطبها وكوزها وغيرها كل يوم في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من

واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 التي تدعى في كل يوم في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 فيها كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 في الحطب في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 ولا يترك في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 التي تختلف في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 صحيح الكون والعدل • وغيره في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 التي ليس هي بسطوت في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 التي تختلف في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 وتختلف في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 وغيرها في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 وغيرها في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من

من كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 على الأوقاف الكائنة منه • ويصنفها ويحج مصروفها ويفضه
 ويحفظه ويوزعها عند الحاجة • ويضع في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 ووظيفته الخليفة في كل سنة عند انقضاءها ويوزعها في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 سنة صورة خاصة هذه السنة • ثم يوزعها باقتضاء الفقهاء
 التي في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 والجدل في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 على الله تعالى شانه • وفاض على ابن احسانه • بعد ما وقف
 تلك الأوقاف • جعل الله تعالى حسنات كل حبة منها مثل
 احد الأوقاف • وسكن في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من
 وقوم في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من العارضة التي في كل سنة في كل واحد من

2
 والخصائص المعروفة في وقتها نصف ما يدعيه الاستعداد في
 جميع الأوقات • وفرش لطيف المعتدلة لا يجمع الجواهر الكثيرة
 منها في شخص واحد • لئلا يكون مستحقا بالجمع بالتحقق
 لتطاهر • ويكون طيفه ما فوق الواحد مما لا يتحقق بالجمع
 لزوم الدفع اليه بسبب الحظر ويعتبر الحجة الواحدة فقط في
 الجمع في خصوص الأعمار • ولزوم تقليد طعام المسافر في كثير
 بحسب كثرة وقته لا أكثر من غيره • معوقا الجوارح في
 والتأخر في شيخ العماره واجتهادهم • ويطلع الطعام قدر ما
 يناسب الأوقات والصوره لغير ستمه وعفاى هم • ويؤخذ ما
 في الطعام لطيفه لئلا يكون له في الفجر • ونزولها
 والضغفاء • ولن يفرق في كل سنة عشرة الا في درهم المصنوع

اجل الزجالات والحموم والعدوك الحيز لمصلحة المسافر ولا يجل
 الحبوب تبيض الزواقي الحاميه للمخاضة الى التوتية • ولا يجل
 التوتية والذوق والالحاج الحيزية للتقوية ويؤخذ في اليها بالذوق
 والحبار ليرفع في بها فيها • والامليضه في اليها • ونزولها في
 الفاضل الواحد ولن يحضر في المسافر حيزه وروحه وكل واحد
 منهم يرد درهمين حيز واحد ونحو درهمين العسل المصنوع حيز
 درهمين الحيز ليعتدوا بها الصفا • ثم يغير طعامه بينه في وقتها
 اذ ست عشر مفرقة في كل سنة منها خمسة وروهم • ويعتبر هذا المسافر
 بينهم • واما اللؤلؤ في تحضرها في ذلك الوقت في اشكى شهر في وقتها
 قد غير في كل يوم في الايام من ذلك المصنوع اذ عند مساعدتها على
 شيخ الحافاه خمسة عشر درهما • ولطيف الحالج خمسة دراهم واما

52a

51b

3
 ستة دراهم وكذا واحد من الموزة ثلثة دراهم • ودرهم الحفظه
 في الحفظه ثلثة دراهم وكذا واحد من الحفظه ثلثة دراهم •
 والمغزى من تمر وكذا من الاجزاء الثلثة المربوبه من يفرق
 درهما واحدا • وكل واحد من القيمة درهمين • والمسر على اوقات
 درهمين واشيخ العماره خمسة دراهم • والوكيل بالجزء ليعتدوا
 ولكلا في ثلثة دراهم وكل واحد من الطباخير والبخار في
 درهمين وارجل يجمع خدقها بالجزء ونفاها لطعامه في كل
 وكل واحد من غشال القصاب والظروف ومنتقى الاثر في وقتها
 الحفظه وحال اللحم وعاشر الحطب والكماس درهمين واحدا ايضا
 ولا يصطلي حيزه من • ولناظر الحوض بها عشرة دراهم وكابها
 ليعتدوا في درهمين • ثم يغير بطعم الطعام والعمار في هذه الوباء كل

يوم لكل وقت من وقت الصبح والمساء تليثه لوقيته في الحفظه
 ما عدا من الحفظه في العماره السابقة للمربوبه وكذا لاسان الحيا
 فان هذه العماره مثل العماره السابقة في ايام الطبخ ومحاويجها
 الا ان كل واحد من ايام الطبخ ومحاويجها فيها نصف كل واحد
 من اعين في العماره السابقة للمربوبه حذوا بحذو • وفرش لطيف
 المعينه ليعتدوا في هذه العماره ما اعتبر في العماره السابقة للمربوبه
 فرش لطيفه في الطعام وتقسيمه في المسافر • ونزولها في
 في وظائف ومجربيه ونزولها في العماره في الحافاه وعده
 جمع الحما والعبارة المحمدة لوجده فقط في الطعام • ونحوه
 التكتير والتقليد في الطعام • ونزولها في الفاضل من الفجر
 والضغفاء • وقصبة الاثر في كل سنة واحدا من الحوض

53a

52b

وثالث اوراق من الصلح كما ذكرنا • وربع كل من الدقيق الخالص من
 ماء مرق العنز • واما حياض يد من ثمن نوس هذا • وعشر لوقية
 من القزق واثني عشر لوقية من القمح لراق في موضعها • وحق في ليالي
 البسح او تاير العاصور • والعيد • والباقي شعر مضطرب والبرق والرقا
 والو ليد في كل حصة لحواليج الطعام والمو سوبدانه فلا يخرج
 اكل • ومن الدهن الساوي كل كير ثلث اوراق • ومن الخبز لوقية
 ومن الفلفل ما يحاوي يد من • وحقاويج الطعام المنهون من
 فلا يخرج كير • ومن العسل لوقية • ومن الدهن الساوي لوقية
 اوراق • ومن الزعفران عشره جزءا • وحقاويج الطعام المعروف
 من اوراق بعد الاحذ من هذا القمح قدر الحمايه من اثني عشر لوقية
 من العسل عشره جزءا • ومن الزعفران عشره جزءا • ومن اوراق من ثمنه وربع

لوراق من كل واحد من التين والجمام والبريق والشمس وثلاث اوراق
 من اللوز وحقاويج الطعام المعروف ما كثر في اشرا من كير واحد
 ومن الزبد لوقية • ومن عشرين لوقية • ومن ثمنه لوقية • وحقاويج
 واحد من البسح والجمام والشمس ثلث اوراق • ويطبخ الطعام
 لثوبه يدانه فيها في كل واحد من الليالي لربوبه والوايل لمطبخ
 بالسنه لروا لا تستقر • واما الاطعمه الثلثه الباقية فبا
 واما بقية حيث يضاف اليه في ليالي البسح الاوراق طعام
 فيها ويصير اليه في ثمانية ايام ويطبخ مع هذا الثلثه ما كثر
 اش • ثم يعيد ويبدل في الاوراق ويدور على هذا الاثر في جميع
 الاوقات • وكذلك في ليالي رمضان وسائر الليالي والاقامه المذكوره
 سوى العيد والاشرف فانها يضاف اليها الاطعمه الثلثه الباقية

باجمعها • وعشر لطبخ الطعام الخاص بالما في نقط فيها في
 جميع الليالي والاقامه لحواليج الطعام المستعمله من فلا يخرج
 ونصف كير • ومن الدهن الساوي كل كير ثلث اوراق • ومن الخبز نصف
 لوقية • ومن الفلفل ما يحاوي يد من • وحقاويج الطعام المعروف من
 فلا يخرج كير واحد • ومن العسل سبع اوراق • ومن الدهن الساوي
 لحواليج لوقية • ومن الزعفران عشره جزءا • وحقاويج الطعام المعروف من
 من العسل لوقية • ومن الزعفران عشره جزءا • ومن ثمنه لوقية • وكل
 واحد من التين والجمام والبريق والشمس لوقية • ومن اللوز لوقية
 واحد • وحقاويج الطعام المنهون ما كثر في اشرا من كير واحد
 ومن الزبد لوقية • ومن عشرين لوقية • ومن ثمنه لوقية • وحقاويج
 واحد من البسح والجمام والشمس ثلث اوراق • ويطبخ الطعام
 لثوبه يدانه فيها في كل واحد من الليالي لربوبه والوايل لمطبخ
 بالسنه لروا لا تستقر • واما الاطعمه الثلثه الباقية فبا

اليه بالذوق والما وبن على الوجوه المرقه المشركه • فيعيد لطبخ يدوي
 في كل ثلث ليالي من • ثم يوزع هذه الاطعمه لطبخها في كل
 واحد من الليالي والاقامه لحواليج الطعام المستعمله من فلا يخرج
 نصف كير • ومن الدهن الساوي كل كير ثلث اوراق • ومن الخبز نصف
 لوقية • ومن الفلفل ما يحاوي يد من • وحقاويج الطعام المعروف من
 فلا يخرج كير واحد • ومن العسل سبع اوراق • ومن الدهن الساوي
 لحواليج لوقية • ومن الزعفران عشره جزءا • وحقاويج الطعام المعروف من
 من العسل لوقية • ومن الزعفران عشره جزءا • ومن ثمنه لوقية • وكل
 واحد من التين والجمام والبريق والشمس لوقية • ومن اللوز لوقية
 واحد • وحقاويج الطعام المنهون ما كثر في اشرا من كير واحد
 ومن الزبد لوقية • ومن عشرين لوقية • ومن ثمنه لوقية • وحقاويج
 واحد من البسح والجمام والشمس ثلث اوراق • ويطبخ الطعام
 لثوبه يدانه فيها في كل واحد من الليالي لربوبه والوايل لمطبخ
 بالسنه لروا لا تستقر • واما الاطعمه الثلثه الباقية فبا

والعند ما عيبت ثانية والثالثة والرابعة معها الاكبر ومنه في كل نصيب
جميع ما يحصاه في الوقف الى العقر، والساكن في كفة الشرف
والمدنية الشرفية شرق ما اذنته تعالى. ثم عزز الوقف في الخير
الله تعالى باصانته التي في التمدير بهاء على تمهيد قول السيد
وتحليله وقد كفاية للمهمات لرابر الجاهن لاصفا الوضائف
وكافة الامور الجاهن على ما ياتي في غير التفضل مرغى بحرف وتبدل
انما التالى في شخص بعامته لواقعة في كيون ^{المرحوم} في ذلك
في كل يوم من الايام خصوصاً تلك الامور ما عدا ما عداها على التمام
للمدبر في جميعها. وكل واحد من طلبه المدبر من الساكن في
مخارجهما الاستفلال ^{درهم} وكل واحد من قبل المدبر من مفرقتها
درهمين ولما نظرا لثلاثة ^{درهم} ولخطيب الجاهن عشرة ^{درهم}

والعامة عشرة ^{درهم} ايضا. وكل واحد من العاقبة ليرجع الى التمام
خمس ^{درهم} وكل واحد من القيمة ثلثه ^{درهم} والشرطي اوفى ثلثه
درهمين وليس له في الحفاط في الحفاط ^{درهم} وكل واحد من الحفاط
الاربعون الباقية ثلثة ^{درهم} ومنه في نحو نحو ^{درهم} ومنه في المعروف ثلثة
درهمين. ومنه في الموقوف في الجاهن ^{درهم} وكل ^{درهم}
المعينة المعدودة للزبوت من غير احوالها ^{درهم} وكل ^{درهم}
عشر ^{درهم} وكل واحد من الصغير والصغير على البني عليه السلام
وقرارة الاصل ^{درهم} وكل واحد من في الكسور ^{درهم}
ايضا. ويشيخ العاقبة عشرة ^{درهم} والوكيل ^{درهم}
والكل ^{درهم} ومنه في لثبات خمسة ^{درهم} وكل واحد
من الطباخير ^{درهم} وكل واحد من الخبز ^{درهم}

وكل واحد من في العاقبة ثلثة ^{درهم} ايضا. وكل واحد من نصيب
الجزء والقطار ^{درهم} ونور الطبخ ^{درهم} ونعت الاقطار
والظروف ^{درهم} ونسفي ^{درهم} ولداق الحظرة ^{درهم} ووضي
درهمين لجمال الخضر ^{درهم} واحد ^{درهم} ولا تضطكي ^{درهم} والخازن
الخطيب ^{درهم} واحد ^{درهم} والكاثر ^{درهم} وكل واحد من ^{درهم}
ولناظرها عشرة ^{درهم} وعين الطبخ ^{درهم} هذه العاقبة
كل يوم من روقية من الخبز وقف عرق الصباغ والسا على
لرعيه كل روقية منه لمرثية لافار ومغرة كمال كمال قطعية
الضحية من اللدوق الحظي الجاهل ^{درهم} وشرط الجمع ^{درهم}
من الطول ^{درهم} والواحدة في جانب ^{درهم} ثم روقية جميعه
بعينه القيمة الى تلك العاقبة ليرفعها الى الخبز ^{درهم} هذا

على تقليد ظهوره بقدره ومجمله في حق الوقف والاقلام. وينقطع
جميعه كل جزاء ^{درهم} نفس بعد الطبخ ^{درهم} ويكاد نصف كل
بكيل قسطه في الميزان في الصلح. وشرط الجمع ^{درهم}
الاربعون الحاضر المدقات لواقعة في قضاء قلبه واجابح حقه منه
ويؤتي جميعها بالجمرة الى حرجه ثم روقية منها بالقيمة الى تلك العاقبة
ثم يصر في فيها. ويكون من الخبز من في عمدة من كوز خايب في بلق قلبه
على المدقات المسطوة ويكاد نصف كيل ذلك ليكل ايضا الحظرة
القيمة لمرق عسكر ^{درهم} وسوى لياي ^{درهم} واللبالي الشرفية ^{درهم}
لواق من اللدوق الخبز والرق لوق في ما فيها. والاقفقد لركانية في لوق
والاوقية المعتبة في لوق موضع تذكر هذا الصلح هو ليرجع ما ^{درهم}
بالدهر الشرحي لوقية واحدة من الحصر لوق والطعام لوق ^{درهم}

الثقبان في بحار المياه وسائر العقارات وعمر آخر زيد في عمارة
 يكون يعرف بحول اللدوات ويصلح لوضع الاضراس قبل ان يرسف
 في الخليل ويكون للدراسة عند هافا في شتات ليعتاد بها كمن
 وتمتتها ويظهر كما يفهم • ويجوز هذه العمارة ثلثة روض الخبز
 وثلثة روض الطابخر لحد من شرب ريفيه والخباز المذكيين
 ويجوز لعمارة السكي شجر الخليل نظيفاً وطباخاً عفيفاً لحد ما
 سبيل ريفيه والخباز المذكيين • وشرط ايضا ان يرفع لكل
 واحد حرقا ط الجايح جرف واحد من الاجزاء المعدودة المذكورة
 تزيد على هذه الحافضية • ويدفع ايضا ومنها الى كل واحد
 من الصوفية الفاظ في حجر الحافضه لتركها فاكيز ^{العزاة}
 والا فليدفع اليهم من الشيوخ والاصحاب من زلات فليدفع

ان يدع الشيوخ والاصحاب الاجزاء التي المستحقين من سائر الفقهاء
 الاصطلاء ولن يقره الاجزاء المزبونة بالعام ولا تكفي في اثناء القراءة
 والقوة في الحضور والغلب خاطر الخبز • ويجوز ان يترك في اثناءها
 موجبا لجهة الوظيفة للشكر • وكذلك حال سائر المذكرة للذي يتجاوز
 غلظ دور • في الشرح وطول القبول • ولن يكون المنقول في يوم الظهور
 اتيان الصبيان بحسب رجوهم والتمكان والاقامة لطفال سائر المسلمين •
 وان كانوا اعرابا واعيانا المؤمنين • ويشترط ان لا يتغير تعليم في بيوتهم
 المزبونة كل سنة عند فصل الربيع قيصن مدرسة لاسق وانزل
 ويشترط ان لا يترك تعليمها في اثناء الاصابة المزبونة ^{صدا}
 قبا • يحظر الحوق مع البطانة والفظ • ويشترط ايضا ان لا ^ح
 من بيوت التعليم المزبونة في كل يوم من سائر الاماير المعيرة • عند

ظهور هاترة بحياة عشرة دهرم ويتميز بالانعام ونسبنا لطفنا
 التمسك للتعليم ويطلب منهم لدمعا • الوافق • وشرط ايضا ان
 يطبخ الطعام في كل واحد من المايز كل يوم بعد الصبح والبصر
 مرتين في نفس طعام الصبح وقت الصبح الكري وطعام العضم
 في وقت القرية من المغرب • ولا يطبخ المسافر من منزله في اثناءها ^{كل}
 من الاكابر والصلوات والعلماء والاصطلاح والاشرف الساكنين ^{الاصناف}
 والاعيان • ويجوز ان لا يقطع طعامه حار من ثمانية ما
 على اتمام المعاقبة المشافرة في سائر العمار • وشرط ايضا ان لا يترك
 ربح هذه الموقوفات ومحمول ذلك المسبلان على ما يعير ويتبر
 من الصلوات والاعمال فان فليشته هذا الذي يداهلنا السقف
 من العفا والمنقول • ويضبط علة البساج مع سائر الحضور • ولن يزد

نزاية فاجحة فليصرف الموقرة الى عمارة الاجزاء والشيوخ وغيرها
 من عمارة الفساطر واصلاح المباح وتعمير البنايع والبيوت وتبالمخانات
 في المواضع الاخرى • وسد باب البيوت الهامة • ثم ان يترك في
 الفناء والفقره والمسالك ويجعلها لاصحاب الجناح شرب الماء
 الا اذا وازاحة الفقراء المحتاج بعد العلم الاحياء • ثم لو اد
 ديون المديون المستقر • واستحقاق سائر المسلمين من سائر الخبز
 لتركها او غيرها من على تخليص انفسهم ثم لو نزاية الطعام في العمار
 المزبونة لترك كانت مناسبة • وبالمسألة فلما وقعت الزوايد لطف
 منها الحد • خارج عن كتاب الوقف ولو كان يدع واحد الخبز
 بل يرضي جميعها الى النوع وجوه الخبز • وانما وظيف الدليل
 وشرط ايضا ان لا يطرأ على الاوقاف بسبب حول من لا ينام هذا

الجماع أيضا عشرة رجال تنوعت بهم كل يوم وفيه بعد صلوة الظهر
وتستحق عشرة الاخرة • ويصلون على النبي عشرة الاخرة ايضا
ويكون في يومنا عشرة رجال من الخواص والخصاص يستحقون فيه
كل يوم بعد صلوة العصر ويقرأ كل واحد منهم مائة مرة سورة الاخلاص
بشرط ان يقرأه في صلاة الاخلاص ويستحقون في كل يوم بعد الصلوة بالجماع
وبالجماع مائة الاخرة ثلاث مرات • وكل واحد من العوذتين في كل
المتأخرة واحدة • وبصلاة ليل البقرة على ما هو العادة ثم يدعو
محمدا في قول التسمية وقوله اللهم ارحم الراحمين وله والصحابه اهل بيته
والواطف • ويقرأ في هذا الجماع كل يوم سورة نوح في كل يوم من العظم
والغفران الكريم بقراءة ثلثين مرة بعد صلوة الظهر والباقي منها
بعد صلوة الظهر • وفي جماع الكشي شرف في كل يوم مرة فقط بعد

43b

الجماع الاظهر ثلثون من اهل القلعة العظم • بشرط ان يختار لهم بعق
الادنى على ويدل من القوم لفضلا وكذا الباقي الا ان على ما هو عادتهم
في دعاء الجمعة ثم يدعو جميعهم بمحمدية قرابة منهم اربع النجوم
ولهم روح الله والصابر والاعتماد والوفاء والاشرف في كثير من النجوم
في عارة يكونون رجلين ينقطعن • ويكون هذا جمعا مستقيما على
امساك الا يكون من الخواص • لينفقوا لاجل الرب الفواظ والعباد
من يوم في خدمته بنفسه وبنائه على الموت شخصه يستحق ان يدعى بالحق
الذي في ذلك الشخص وظيفته هذا اليوم • ويكون لكل واحد من الثماني
التميزون بمعدا على الصالح ناس من اهل المسجد الذي • ويكون في كل
واحدة منها خليفة بهذه الصفة ليكون خلقا للعمل • بشرط ايضا
ان يكون في كل واحدة من العامة من يومين من اهل بيته من اهل بيته

44a

ناظر في احوال العامة وحداها • والرب الفواظ وسائر الخدا
المتكفلة بالنظار • بشرط ان يقرأ في كل شهر الحمد لله في كل
بنقطة جليلية • ويصطب حصول الفواظ في كل سنة في كل يوم
ويقرأ في العامة ثمة في كل يوم بها والتمليك لكل النصارى
المحصولان • ويكتب الذخائر الخرج بالفردون في كل شهر في كل
سنة جليلة لذلك في كل يوم من الفواظ والوقف ويكون في كل
واحدة منهما رجلين من اهل بيته • بشرط ان يكونا الكاتب في العامة
الواقعة يكون من احوال العامة للزوجة خصوصا • والموكل في العامة
والموكل في العامة عند الموت عموما • بخلاف الكاتب في العامة الكاتبة
في الكشي فانها يكتب في احوال المخصوصة بتلك العامة • والفواظ
الواقعة في احوالها التي يصطب خصوصا لها انظر ثمة • ويكون في كل

44b

الواقعة عشرة من اهل بيته من اهل بيته • والرب الفواظ وسائر الخدا
يشترط في كل واقعة من العامة من يومين • ويكون العامة يكونون في بيته
احدهم الخبز والآخر الطعام والعمارة الكشي شهر فقيده • وكل واحد
من الجماع من يومين في كل شهر • وكل منهما من الحج والوقف ويصطب في كل
رجل حسن الصون يقرأ التوشيح للصوت في كل شهر جمعهم من العامة
لمطعمها او اكلها او اربها ويصطب مدسها او اربها وكل واحد منها
العامة في كل شهر ولها ما كلابي والوقف لجانها • وكل يوم
واحدة منها غسان الفصل وسقى الامر وحمل اللحم ودقائق
واصطبل على بصطبل اصطبلها ايضا في اللباب في التلك ويصطب في الخدا
ويقتد عن من الصلح الى آخر التمام • ويكون في كل منها ما من
الخطير ورجل كيش يوت المناقير والحفاة والكنائف • ويكون

45a

العقوى • وينصح المرحوم الفاضل بكامله في خدائه هو جليل الشرف في
 ذلك فعنه الأهل ويستند ويعاتب في الثانية ويعزل التمتع في الثالثة
 وشرط أيضا الركوع في التعجيل والركوع في مقدمه ما على كل الأجر لطائف
 ثم يصرف في العاقبة • في كل الأجر في ذلك الوفاة ثم في الأجر
 ولا يخرج من الأجر في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 يكون التمسك فيه بغيره • وبغضبه لله وبخلافه في ذلك الوفاة
 الخلافة العظيمة بحاشية ولا يخرج من ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 على الكل كما هو جليل الشرف في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في جميع الأوقات • وشرا أيضا في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 إلى الخاتمة من العاقبة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 خذتها التولية إلى التولية في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة

41b

رجلا يملكه عاملا • وفي جميع العلوم كماله • ويواظب على الذكر
 والأوقاف في جميع الأوقات ويعود في العاقبة • وينقل الحديث من
 قبل الذكر ويكون المحصول في ذلك المدة ثمانية عشر نفرا ويستعمل
 بالذكر ولا يستعملوا بالعلم ولا يواظبوا في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 ويدعو للوفاة عقب الذكر من الأصول • وفي الوفاة في ذلك الوفاة
 المدة في فيها الذكر في ذلك المدة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 الأمر في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في الأوقات • ويصح للمدة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 ثم تنافس في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 للحق في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 العينية • وروى الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة

42a

العظمة • فاطمة من كبرها ما يحالف لشعبية وإيمانها بطريق
 منها • وشرط أيضا في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 شيخ من روادها وسكرانها في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 ويصح معها في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 ويصح معها في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 على تيمم بعض الكتب بعضها • يحفظها إذا ما كان يظنها • ويكون في
 وأحد من الجاهل في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 وبقيها على نصح الأئمة • ويكون في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 عاقبة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة

42b

ويؤخر في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 ويكون في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 لذلك من خطيب عالمه على جميع نسله في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 وفي ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة
 في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة في ذلك الوفاة

43a

وتغيير الوصف للشيء بعد إبطاله والاحتجاج الجوهري بجدواحد لشيء
 الأخر في جلد واحد وكتاب كيميا السحابة للأخر في جلد واحد أيضا
 وقد اشترى بجلد واحد وخصص الأثنية بجلد واحد أيضا على ما يحفظ هذان
 الكتب الستة في جماعة واحدة في ثلثي شهر ينفق بها الصوفي في
 إصافه ثمة ومنها جمل المبلغ الذي وقفه المولى الفاضل في ذكره
 والقابل له في الله سبحانه والحق بتبع العقال للشروط المستطوع
 لثلاث مرتبة ويجوز • مقداره عشر زبانية الفجر من الشهر
 للفتية الحرة بعد ذلك العثمانية بالخير لئلا يتحرك
 التسليم بالقيام الكمال في المقدار لبدنه تعالى وإنه مريكا
 باسمه الثاني وهو مراد به بعد المولى الثاني ^{لاحصل} نصفه يأكده
 وتوصيا لكل خمسة الفجر من ذلك المعهود الميرور ^{والله}

لنعرض الوصف • ثم شرط الوصف الوصف على أنه في النفاضة الخوفا
 مطاعا على اختلاف المطالع الطويل والديوني • ثم يكون في أيدى وقدره
 ونظارته وتصرفه لنفسه القليلة • كما هو وحده أيدى بحيث يقض
 في كافة الوفاة كيف يشاء ويختار بعموم المشيئة والاختيار على
 يراه وبجمل التغيير والتبدل • والكتب والتقليد • وغير ذلك من
 التصرفات الشرعية • ثم شرط التولية للمحبة فقط لا بشرط لئلا
 تخرق لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه
 ثم لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه
 ثم لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه
 ثم لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه
 ثم لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه لئلا يأنف من رياءه

ثم لا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 بشرط لا يشترط لأصله والقدره على خدمة التولية بالأسفانة من
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 ثم لئلا يخلع لربا عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه

ويشرف العادة إلى ما يتبين من العجز والأخر لجان • بشرط أيضا أنه
 كما هو وجد من غير عفتاه ثم عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه عفتاه
 على الترتيب المذكور في أوقات التولية بشرط لا يخلع لربا عفتاه
 يقدم على الغائب فيجب الوفاة والمناسب • بشرط أيضا أن يكون
 كما يكون قاصدا العكس المنصوف في روادى الجاهل على كافة الأوقات
 المبرور • وفيها واليهان في جواب كل من يتولىها وكانها شيا
 وغيره من ذلك الميسر في ذكره عالم • ويتجسس الحق في جميع الأعمار
 ويظهر الحذر والاعتذار والسعي الأهتمام وغيره من ذلك في جميع
 الأعمار عالمه بعرف المولى • وفيه من ذلك في جميع الأعمار • لا ينفذ
 دقيقه لصلته وبره • بشرط أيضا أن يكون في كل حال من روقه
 خذ من الشرط لئلا يتفك لئلا يتفك لئلا يتفك لئلا يتفك لئلا يتفك

مجلد واحد أيضاً • والصحیح البخاری لأربع مجلدات والصحیح المسلم التتبع
 ثلثة مجلدات والصحیح البیهقي الأربعة مجلدات • فتح الباری فی
 شرح البخاری لبرمج مجلد واحد • وشرح البخاری لبرمج أيضاً
 ثمانية مجلدات • وكاتب السنن لبرمج مجلدان وكاتب السنن لبرمج
 مجلدان • والتهایة لبرمج مجلدان • وفتح البخاری لبرمج مجلد
 واحد • جامع الأصول لمجلد واحد • والصابح لمجلد واحد • والشفاء
 الفاضل عیاش لمجلد واحد • وحواشی الأثری علی شرح التمهید لبرمج
 مجلد واحد • واهل الذیة فی الفقه لمجلد واحد • المبسوط للأمام الأثری
 ومجیط الفناوی للأمام الأثری أيضاً ستة مجلدات • وشرح
 الفناوی ستة مجلدات • وفناوی لنا اخریة لبرمج مجلدات •
 وسنة المنجی لمجلد واحد • وشرح الأکثر للبرمج لبرمج مجلدات •

37b

وشرح الجمع لابن مالك لمجلد واحد وشرح الجمع له أيضاً لمجلد واحد
 في شرح الخضا لمجلد واحد • ومختصر الفوائد لمجلد واحد • وشرح
 الوفاية لابن مالك لمجلد واحد وشرح الوفاية لصمد الشريعة لمجلد واحد
 والعناية في شرح الهداية للولي كمال الدين لمجلدان • وغاية البيان
 في شرح الهداية سنة مجلدان • والجلد الاقوال في الكفاية في شرح الهداية
 ونازل الوقت في شرح الهداية لمجلد واحد • وفتح العيني لمجلد واحد
 وروضة الناظر في التواريخ العربية لمجلد واحد • ومختصر السائل في
 اجوبة السائل لمجلد واحد • ونازل ذوي القامات في شرح الهداية
 لمجلد واحد • ونازل الطبري الفارسي لمجلد واحد • وشرح الملوك
 لمجلد واحد • ونازل العلماء والعلوم لمجلد واحد • وشرح الحقائق في مرتبة
 الكرم في المغاورة بين السنن العظمى • وشرح الطبري والمحدث الأغرير

38a

للفتوح والظفر الفاضل والفقيه الشافعي • وراثة محمد بن محمد لمجلد واحد
 البخاري • وشرح البيهقي على كرام الله وجهه في الجريد • وكاتب
 وحواشی الفهرست والحجوة الجلالية • ومفتاح البرزخية لبرمج الفهرست
 في الطب والفتوحات لبرمج مجلد واحد • وشرح الفروع في الفقه
 وشرح الفصول لبرمج واحد • وشرح الفقه في مجلد واحد • وشرح الفصول
 لتيسر الشرف وشرح الفواقد لبرمج وشرح الفاضل وحواشی لبرمج
 مؤلفا حواشي على شرح المواهب وكاتب الشفاء لبرمج مجلد واحد
 وحاشی المطالع لتيسر الشرف وحواشی المطول لحسبويه المفضل
 في الفقه لمجلد واحد • وكما في شرح الفضا لمجلد واحد • ومختصر
 وشرح المغامات البحرية للشيخ لمجلد واحد • وفتح الجيوش لبرمج
 ونازل المدينة المنورة لمجلد واحد • وشرح المشارق للولي كمال الدين

38b

لمجلد واحد • وشرح التمهيد للشيخ عبد الغفار لمجلد واحد
 وروضته لمجلد واحد • وشرح الجوهري لمجلد واحد • وشرح الفصول لمجلد واحد
 والفتوح للولي كمال الدين لبرمج مجلد واحد • وشرح الحقائق لبرمج
 على الفضاة لبرمج مجلد واحد • وكميلاء السعادي لمجلد واحد • وكليات
 الشيخ زيد الدين العطار في شرح الفروع والفظح لبرمج • وفصول الفقه
 في جلد والعلوم المختص في جلد والفاسم والحجط والفاصول لبرمج
 لمجلد واحد • والمشارق في الحديث ومرة الأناول لبرمج عطا
 ومفتاح العيب للشيخ صمد الدين القزويني لمجلد واحد • وشرح مسائل
 التناوير لمجلد واحد • ومجموعه فيها ما زاد في الفوائد للشيخ محمد بن
 العربي في جلد واحد • على حفظ هذه الكتب المتعددة والفتوح
 في عمارة الواقعة بقصبة كمين المحرمية المذكورة لينفع بها

39a

اذ فطره تعرف بقوه جديا كوبري شاملا • بجملة الخرد ورجع ما في اثر
 وستنه ورسر من لركنك الشايه في المزرع المربوق والمرح الزبور •
 وحق ثلثه نغول لا مندبا لها • وجملة الحار وجملة الجاه • قد كان تلك الواقتا
 المبرور • المزرع المربوق والمرح المنصور بالعتيك السطافو على ما
 يكون في الكرك الحافاني • ومنها جيج غير نفه لعين ومانا ليد الشا
 شير من المبرك ورجنه كبلهار وبناف المبرك ورجنه نوبهار •
 ولبيا المبرك ورجنه دوت وول المبرك ورجنه نغوشه ورجنه
 المبرك ورجنه متور ورجنه كوي ورجنه نغوشه ورجنه
 ورجنه دوت ورجنه ابارك ورجنه كبلهار ورجنه ابارك
 ورجنه قدر ورجنه ابارك ورجنه كبلهار ورجنه ابارك
 واعقابهم في الكفر من زمانه فاعلى عنه على نزع المبرك ورجنه

في الموضع المعروف بانك يكونه وانك حصار في قضاء • يكونه المبرك
 بالمشركه والناسفة على الوجوه في السابق • وكذا حال المبرك
 ويعتبر هذا الشرط على الوجوه في السابق • وكذا حال المبرك
 البعض من الوجوه وانك حصار • المقتدرين ليعتبر في المبرك
 من الصور ورجنه في كل واحد من عين الموضع في المبرك ورجنه
 في جميع الوجوه • سواء كان في هذه المزرع او في غيرها كالتدبير في
 جوفه • ويعتبر ايضا في عينه ومانا الموقر من عينه ورجنه
 بالاجنية ونحوه من الوجوه وانك حصار هذا الشرط المبرك •
 ومنها جيج حديفة والجنية التي غيرها الواف ورجنه الصور
 عد عامه الميغذ الواف في كيون المبرك ورجنه المبرك • ويجوز
 الاخرى التي غيرها قد لا يطاع منه • مع عين ومانا الموقر

ورجنه نغوشه المبرك ورجنه كوي ورجنه قدر المبرك ورجنه
 في الجنية المبرك ورجنه كوي ورجنه قدر المبرك ورجنه
 ورجنه ابارك ورجنه كبلهار ورجنه ابارك ورجنه
 فليحق المبرك ورجنه كوي ورجنه قدر المبرك ورجنه
 والفرضوا او المصطوف ورجنه كوي ورجنه قدر المبرك
 قدر الكفاية • ومنها جيج المبرك ورجنه كوي ورجنه قدر
 نغوشه ورجنه كوي ورجنه قدر المبرك ورجنه
 المستغنية عن التجديده لثباتها الامانة واليه • ومنها النصف الثاني
 من الجمل المنزله لثباتها في قاي في قسته بلا اوجية منسفة
 عن التجديده لثباتها في قاي في قسته بلا اوجية منسفة
 بالذي هو مقبول على ما يظن به صكده الشري • ومنها جيج

التي وقفها الواف العارف لمعا صلا الصدقات والعلل الواف الواف
 الميثاق فن لانه تعالى منسك في سلك الابرار • ما قرعوا المبرك
 ومعا صلا الاظهار • ونقص الكتب الواف المبرك هذا تفسير
 بجملة واحد • والتفسير الكبير ثلثه عشر مجلدا • والتفسير القسيط للامام
 ابو ابي محمد عشر مجلدا • والقران لثباته في الجاني
 البصائر في مجلد واحد • والنور لثباته في الجاني
 التفسير في مجلد واحد وقطعة كريمة في جلد تفسير القران
 حيا نخبة مجلدات • شرح الكفاية لثباته في الجاني
 وشرح الكفاية في الجاني • والتفسير القسيط للامام
 على الكفاية في الجاني • والتفسير القسيط للامام
 مجلد واحد في الجاني • والتفسير القسيط للامام

ومنها جمع الحماير المتلاصقة بالزور والحقير والحقير فيكون
المعروف عند العرب **المستغنى عن الحد** وهو ما جعله ابنه **الواثق**
ومشاهد **صانعة** على الخبر **ومحسانة** ومنها جمع **الاصحى** المتصلة
بالعلمة **ومندي الحماير** التي مرت ذكرها **بحدودها** في **الذوق** **وملك**
بها **الواقف** **الفيلك السطافي** على ما يبيد **لحمك الحافاني** ومنها
جمع **لحم** **الزور** **المعير** **البحري** في **المراعي** **الاربعية** **الداخلية** **المتصرف**
الواقف **بجبل** **الذوق** **المعير** **المعير** **الواقف** **في** **موت** **موت**
ما **يكون** **في** **البحر** **والبحر** **من** **البحر** **بمخالف** **المتلاصقة** **المتلاصقة**
موضا **ان** **يكون** **و** **ان** **في** **مها** **جمع** **البحر** **بما** **يكون** **في** **البحر** **بما** **يكون**
معرفة **من** **البحر** **والواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
معرفة **من** **البحر** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**

31b

ما هو مشهور **بما** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
كل **وزن** **الزور** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
بالشبه **عالمه** **ومنه** **عالمه** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
في **البحر** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
ومشاهد **البشر** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
يبا **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
وكو **جمع** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
جمع **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
بالصواب **ومنها** **جمع** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
صنع **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**

32a

في **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**

32b

الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**
الواقف **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف** **الواقف**

33a

من مصعد يقال الى درة وقوي ومنه الى موضع يسمى البروق
 ومنه الى قلعة تعرف بمعرفة بقصر من حصاري ومنها الجاهلي
 للظنون العام الى غير قري ومنها الجاهلي كما جعله لسيند الى مري
 مشهور كرسنه جاري ومنه الى جبل ويل ومنه الى جبل يزرع
 فيه الاشجار واليدل هرقية معروفة بلفور وله هرقية مشهورة
 يقبلت تابعة بقضاء القجر حصار فاشحدودها مخالطة
 متاخرة • ويشترط جركا وايقنة منها مارية ومنه الى نزل
 ومنه الى المزرع المشتركة ايضا بقري سفان وسولين
 من قرايج قضاء القجر حصار فاشحدودها ايضا مخالطة
 ومنها الى المزرع المشتركة بين قري بان وموليس قرايج القجر
 حصار ايضا • ومنها الى جرد يعين بين قري بارود وكون قرايج

29b

قضاء القجر حصار البروق منه والى جرد يعين من قري اسفان
 ومركبة • ومنه الى قرية بدسفال وكان هلق الفرية من جبلنا ارضية التي
 يمكن استخراج الياك من الجبلين • ومنها الى جرد من قري قرايج
 وبدسفال ومنه الى جرد من قري بلشدة من الناخدا المزرعون
 من وجه قرايج القجر حصار • ومنه الى نهر من وجه محلي بابا
 الى مزرعة واقعة بمقابلته كيند كيند في جانب سكدتير •
 فانه كانت في السابق من ارض الناخدا المزرعون • كثر المزرعون
 لما جرى الى جانب كندتير قطعها وجعلها في جانب سكدتير • فلذلك
 ياخذ عشرة هكتار من ارض الناخدا المزرعون • ومنها الى مقابلته قري تال
 بجاهنا بالهكرد • ومنها محلي بابا الهكرد الى مزرعة تعرف بدسفال
 حصاري ومنها محلي بابا الهكرد ايضا الى قرية قري تال ونحوه في

30a

كان عاكس الوان فاحتمل الفري الكهوية المروية بتلك المروية
 والتملك والتملك في التملك • باطله لظن لوفوا في التملك اعني
 السلطان السلطان احمد بنوع الامانة سلطنة المروية
 اعني قرايج المروية في بعض قرية المون • وارجع الى قلوب
 المروية في قصبته محسنة • على ما يظهر من التملك الى المروية
 نافذ بعون الله تعالى • ومنها جرد المروية المروية والمروية
 المستغنية عن القدر والقدرا الى انشاها الوان في المروية في ظن
 الفرية المروية من الوان في قضاء دوة كبر المروية • ومنها جرد
 المروية الوان قريه اعني قريه قرايج • ومنها جرد المروية
 الذي كان يعرفه ما انشا الوان في المروية المروية تعالى عليه • ومنها
 جميع قرايج المروية في حال الجرد المروية المروية المروية

30b

الذي كان يعرفه المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 ومنها جرد المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية
 المروية المروية المروية المروية المروية المروية

31a

بناصو والى ارض مملوكة له مستغينة عن الخراب واليقظ ^{وما}
جميع اعمار الفرس الاخر الكاين في بلاد ارض الحرة والذى نشأه ^{بجهد}
منه على عرصة مملوكة له مستغينة عن التغيير ^{جميع} ومنها
الذى الحمر الواقعة في لواتة خال بقبا ^{جميع} ومنها
الواقفة بالتمليك التلطاني ^{جميع} ومنها
التي في ارض مائة بلنجر ^{سط} ومنها
قرية بوقلنا ^{جميع} ومنها
منصوبة في ارض سناو ^{جميع} ومنها
الاولى ^{جميع} ومنها
مسي ^{جميع} ومنها
مقبور ^{جميع}

25b

ومنها فاطمة الغدير التي في ارض حرة منصوبة في ارض ^{جميع}
منوع ^{جميع} ومنها
ومنها ^{جميع} ومنها
نوزور ^{جميع} ومنها
ومنها ^{جميع} ومنها
ما ^{جميع} ومنها
بالك ^{جميع} ومنها
والها ^{جميع} ومنها
مجد ^{جميع} ومنها
الوح ^{جميع} ومنها
اروي ^{جميع}

26a

طريف في ارض ارض الصغيرة لوزون ^{شوبوق} ومنها
ومنها فاطمة الصغيرة ^{جميع} ومنها
ما ^{جميع} ومنها
الوح ^{جميع} ومنها
بي ^{جميع} ومنها
يا ^{جميع} ومنها
پ ^{جميع} ومنها
ح ^{جميع} ومنها
ي ^{جميع} ومنها
ل ^{جميع} ومنها

26b

منصوبة تحت شجر ^{جميع} ومنها
ارض ^{جميع} ومنها
واقعة ^{جميع} ومنها
ومنها ^{جميع} ومنها
طريف ^{جميع} ومنها
شوبوق ^{جميع} ومنها
حاكي ^{جميع} ومنها
ومنها ^{جميع} ومنها
الوح ^{جميع} ومنها
حرة ^{جميع} ومنها
الوزور ^{جميع}

27a

في البيوت المنوعة • المحذورة بالطريق العام من لاطراف الثلثة بملك
 ليطاق للبودى المنشرة من غير محله غير عبد الحي • لابرعة في غير الف
 مقبوض • ومنها جميع ذلك لولا قنينة محلة ليا بلاه للمدكون بلدا
 قنينة في كل العكس • ليعتق عليه يوت متعددة وتلك المحذورة
 المحذورة بتيقن لواقف من الطريق العام • المنشرة في الود
 وتودون ولداني وولدوا في كلهم بالانوار وتودون وبتصفقا
 بان عيشة الفرد من وجهه ما ندرهم مقبوض • ومنها جميع المنزلة التي
 في سلايك المنزلة من يوت ايضا • التي لحدتها واقعة في محلة
 صور من مري • محظوظة على لبعة وعشيرة باكر البيوت العلوية
 والسفلية • وعلى سبعة نحو زين ويزما • محذورة بالطريق
 العام وملك للعددي وملك عنون البيوت • ثانية ما كان بجلة

23b

ليا بلاه • ماوية على التي عيشة باكر البيوت الخناينة والوقاينة • وما يوت
 محذورة بالطريق العام وملك من غيري وملك باكي وملك ما قوت ليعا
 والنصف للشيخ من غير شريكه في المباح الا في ذكره • من غيري في
 مشمل على خمسة عشر ثوبا على محظوظة وخذ ويدني صبا بون خا • كانية
 محلة ليا بلاه للمربون • كالشركي لواقف جميعها لمدعو حجابي
 مراد بصفقة محذورة • بتلك الموضع من مقبوض • ومنها جميع ذلك لولا
 في محلة قياتي منه • الجارية على ثلثة عشر باكر البيوت العلوية والسفلية
 وعلى يزيما • وفزر المحذورة بملك ديون كبرو وخالين شعور في محلة
 الذنير • والطريق العام المنشرة في لاهوت وهاوت في شرب الف من مقبوض
 ومنها جميع ذلك لواقف محلة ليا بلاه للمربون • بملك ليلوا
 يوت متعددة ومحظوظة شريكة • بملك شريك • المحذورة واقف لواقف

24a

ووقف لمحمود مولانا الصفي جلي • وملك حنية الكاين بملك ديون
 المنشرة من شعور في غير الود من مقبوض • ومنها جميع ذلك لولا
 محلة ليا بلاه من غير محله في لاهوت وهاوت ايضا • الجارية على يوت متعددة
 علوية وسفلية • المحذورة بملك ديون والوقاينة غير كانية
 لياقودون وملك الطريق العام • المنشرة من غيري في كل المبلغ
 ومنها جميع ذلك لكاينة في محلة ليا بلاه للمربون بلدا ايضا • الثلثة
 على بيت تخافي فوف عرفة فوفاغ في غيري وعلى بيت لاهوت في محلة
 وعلى فزويري • ودينف وصحوظة • المحذورة بالطريق العام ووقف
 لمحمود كعبون بلدا • وملك وثلة المحمود في جلي • المنشرة من
 في سلايك نور الذي • بانين وعشيرة لاهوت من مقبوض • ومنها جميع
 المحذورة لولا في غيري من يوت ايضا بالذخايات • المحذورة

24b

بملك كندة من اول الذي ووقف لمحمود مولانا الصفي جلي • ومنها
 التي في ملك محله بملك في غيري ويوضع في غيري لاهوت في سلايك
 في سلايك في لاهوت في لاهوت • بالبيعة في لاهوت من غيري
 ومنها جميع ذلك لكاينة في سلايك للمربون ايضا • محلة ليا
 ثمة • المشتمل على سبعة شوية • وبيت كبير في الميزان • المحذورة واقف
 في الجليل للثلثة • والطريق العام من الجليل لاهوت • الذي شرا
 من اولين لاهوت الذي لواقف في الميزان الذي في الميزان لاهوت
 المنفصلة • التي في الصغيرة للمدعوة قلب • بعد الاستفاد للمربون
 في لاهوت بالبيت الشرعي غير لاهوت في الميزان المذكور • وبيع الوصفي
 لاهوت منه ببيت شرعي بسنة الذي من غيري من مقبوض • منها
 جميع الجمار المنفردة لواقف في حصة الاصونيين • الذي ناه لواقف

25a

بالفرد من عمره • وبعضه الآخر لم يوفق في حقه • حاول على أن يرضى
 ويحسدوا ووقفوا لوقف وجد المحسد المربوب عليك حينئذ بعد الله
 للقول من الطريق العام من ذكر في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 وبعضه الآخر لاخر منه ما على بين يديك في قوله • وبين معروف سبط
 خانه • وعلى يوت على تارة وسبقية وقدمه في محوطة • ويحسدوا
 بالطريق العام في الاطراف ملك حينئذ للقول من المربوب وملك تودور
 فالي في الحاج على من الحاج مصطفى • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 وغنما غير الانية المنطوق وجعلها كما سطر • ومنها جميع النشا
 الوافق لوجه اليك • بقية المربوب في قوله من غير من المربوب في
 وبين معروف في خانه اسمير • في ما يفرق بها ولو اختلفا • ومنها
 جميع المذكور في قوله المذكور في قوله • الواقعة في محلة اياها

21b

من محسن يملك المحرقة والوفية الطاوية على يوت متعددة متنوعة على حلقية ذلك
 انما الربا • وعلى لبعده بالحدود في الطريق العام من كل الجواب كما انزلها
 الوافق من محسن على يوت في قوله في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 ومنها جميع المذكور في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 على ستة عشر بنا على او غلبا وعلى من المحرقة بالطريق العام وملك الحاج مصطفى
 المربوب وملك على من المحرقة الوين انما الوافق ما ذكره في قوله في قوله في قوله
 المذكور في مقبوض • ومنها جميع المذكور في قوله في قوله • بالعبارة التي
 المذكور في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • ومنها جميع المذكور في قوله في قوله
 المذكور في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • ومنها جميع المذكور في قوله في قوله

22a

للمربوب ايضا محسدة باوفاء الوافق التي هي بغيره على منه • وملك
 في قوله الذي بالطريق العام كما انما على الوافق مقبوض من الاطراف المقبوض
 في متعلقات الكينونة في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 المذكور في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 وبينها في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 مركز في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 في محلة اياها من محسدة تلك المحرقة من الاطراف على ستة عشر
 بينا في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 وملك على كل من المحرقة في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 مقبوض • ومنها جميع المذكور في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 على ستة عشر بنا على او غلبا وعلى من المحرقة بالطريق العام وملك الحاج مصطفى

22b

ايباع • وملك على كل من المحرقة في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 المذكور في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 البيوت المتعددة القوية في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 وقرا يوسف في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 سير في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 ايضا • الجاوية على ثمانية عشر كما في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 ومفلا صغرا وكبر على في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 المصنوع من قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 من سبيل في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض
 المذكور في قوله في قوله • بالعبارة التي ذكره مقبوض • بالعبارة التي ذكره مقبوض

23a

المستعياك من الصديد • بحمدك الجود ورج ما فيها من
 الفتح والذيق • كما نزلها الوافق من ابيك الفاضل
 بسره والجوده • بتبركك من مقبوض كما يحكي كتابك
 ومنها جميع المنز الوافق وقبضه من الجود منه فضاء ^{المشاكل} جوفى •
 على حمر حمران فوايق • وثالث حجر من بحاينة واصطباك في غايته
 مع انضخايل متصله بها • لتحدود بالظرفي العام من الظرف ويحد
 الفلعه وحاوت سائر الكفا • قد كما نزلها الوافق على
 ثمانية اوجه مقبوض • ومنها جميع الجمار الفري الكا في فضة
 وور الزبور • لتشرى مضاف وبعدي على كل اى اوزن
 عبد الله العاقل للباغات • بعبء الاين جمانه درم و
 درم مقبوضا • لتحدود شرفك شرفك بينه وبين اللبايع

وغرابيا جلا طونه وقبله بخندق الفلعه وشمالك كملك محي يوسف
 بحمدك الجود ورج ما يتصل من الجود بين الحمة لئلا تمها التي كان
 بناها الوافق كذا • ومنها جميع الجمانين الصفة لرحم الشرا والاهن
 الوافق في فركا كريك الجود منه • بحمدك • شه الذين
 الوافق كذا • غت شرا وعصها بالذبح الجود شرا • من اللذيق
 بعبك الله للمو على الوافق على الشا • وهو اى تلك الوافق الموقرة
 باشا مشرقة منة بشر الف درهم مقبوض • ويحدود بملك عبك الله
 الزعيم عرا وبالظرف العاقل وشرا وملك فبا شرا • بحمدك
 والحقوق كما انشاه الوافق فثله الجود قبة بينهما معرفة بالانها
 الوافق • ويحدود الوافق الجارى اليهما من جود شرا • عشت
 انابك كذا وسكدها الفضة الحمة لئلا تمها • لئلا لا انشاه • منها

انونيا وهم بالمولانا ووش على من لحي الفاضل الجود منه الزبور
 على ما يظن رصدا لذي دفعه بالانصاه • وانجودنا بيبك من لحي
 فانه بالانصاه ويحدود من الجود • الوافق في الجود الزبور
 صامرا قلوبك كذا • وانجودنا بيبك من لحي الجود منه
 خيل من سكرى • تحقق حقيقة الاما بالانصاه الزبور الوافق باخذ
 بزعد الله الثبات وكالذبح الشرا في جود من الجود الجود
 لتنور على الوافق بيبك الزبور • بعد انفع اليه الجود لئلا تمها
 ماني درهم مقبوض • على ما يظن به الجود الشرا في جود من الجود
 درم ووش على الفاضل لحي • وغت الفاضل الشرا في جود
 لتنال السيلمانى • باخذ جودنا بيبك من لحي الزبور وفاهه لئلا
 الشرا في الجود الجود منه • والحاقه اية في موضع مناسب

ثم افر من رة وخرج من الفضة بلا زياره وانصاه في الجود الملك الجود
 وانا انصاه اليها قوا • لئلا لا تمها الجود الجود • الوافق
 الجود منه الفاضل • من الوافق الجود على الشا • لئلا لا تمها
 منسوية يونس عبد الله الزبور • بيبك من لحي درهم مقبوض
 الفاضل بيبك من لحي الجود الشرا • بيبك من لحي درهم مقبوض
 الكا في جود الجود درهم بيبك من لحي سلايك الجود منه الزبور •
 الجود على الجود والشرا من لحي درهم • والفاصل من لحي درهم
 غت الشرا في الجود • لئلا لا تمها الوافق وشرا الجود الشرا
 بعضتها ما على الجود • ولئلا لا تمها الجود لحي درهم • والفاصل
 ويحدود كما بيبك من لحي درهم من لحي درهم الفاضل الجود
 مضارب حير • ثلثه درهم مقبوض لئلا تمها • وبقاها مقبوض

وجميع مدققي الامنر المبتدئين على ان يوزنوا في اخذ اذكري في فضا
فيلد الحور وسد المزبور • مع الطاجونين المثلثين المبتدئين
عند المدققي المزبورين مع انبارهما الشديدي طبايرها الاخر
الذي راحها مابنى الجمار • وجميع مدققي الامنر الاخرين
المعروفين بحيلهم كديكي • لكما يتبر في القضاء للمزبور
المستغنى جميعها عن التعريف لشهرتها بالانما الى علاو
الذي لا يبر على الانهار الذي على كلام الوالف للمولى الذي
يكن معقبه قد • سبعة وثلثون الف درهم ومنها
جمع الطاجونين الاخرين المواقين في قضاء فلبه الحور وسد
المزبور ايضا • الدائير على ان الوادي المعروف بالجر
درهبي • بقره غفره يارقان • المستغني عن التعريف

المشترين من ان الموقرة المدعوة مسلة بنت سمير بلدي
مزيد وكما الشرعي فاسم كل من عليك بتم مقوض • قدر ثمانية
الاخر درهم • ومنها جميع الخا الذي بناه الوالف في الخاير
وغيرها في فخره وادى كخص ماكد • في حيا مملوك لما شتر لانه
بما الصوكا • ومنها جميع ليحمار المنفرد الواف في فخره سبعة
المبتاع فرقوة الافاجد والكار • عبد السلام الذي الذي
سابقا • بعشرة الف درهم مقبوض • ومنها ثمانية قطع من
المملوك • لكما في قضاء يروى في موضع ميرو وكبجي
بوغاري • المجدودة بانحد هاليدند • فطامونه خوا شتر
شرقا وثمانيا لاجلها ياكبجي بوغاري المزبور حتى يصل الى
موضع يعرف بالفلاغي طالياني • ومنها ثمانية ايام الفرض

موضع بيتي كرويه حلال المي ومنه الى الحار البيض • ومنه
الى جهة القبلة يميز من الحار الى ان لثالث حتى يصل
الى راس ذلك لثالث منه في جدول الطاجونه • ومنه الى
راس تونول الاك ومنه الى طوق قناري • ومنه يدور حتى
لا يجر الى جانب لغز حتى يصل الى راسه في فخره في جنب
فولوز درهي • ومنه الى هذا الوادي • ومنه غربا الى طوق
ومنه يزل به صك منه الحور في الى الغدير • ومنها حيا يكا
للغدير الى موضع كذبي بوغاري المزبور ومنها ثانيا الى طاليان
حاي في راس جدول الطاجونه • ومنها الى هذه الطاجونه
فهي لثاني • بحمد الجدد مع ما فيها من الطاجونين اللذين
على آباء مستحق بالجدول فخره • ومع الانهار الوادي

وقد كانت لك الوالف بها وبها فيها بالاجناب من ولاي سند
مصطفى الفاضي بطون • بحمد الوالف المزبور مقبوض
على ما ينطق به صك الشرعي • ومنها جميع الطاجونين
الواقين في خندق يروى في قضاء يروى تحت طاجونه
منتهية الى دمشق • الدائير في بيت وجد على شط انما لثالثا
بيونه • مع ما يتعلق بهما من الانبار والبيوت السفلى الذي
فيه الطحان الحك ود كلهما بطاجونه دمشق وبالارض
لثالثية والغدير والمقصية • كل شتر لهما الوالف في ستر
جلي بزر لهرم • بالف وثانته وباريه في فخره مقبوض
على ما يحكي به صك الشرعي • ومنها جميع الطاجونين اللذين
الواقين في قضاء يروى • الدائير على انه المزبور

ولقد يقف المذنب الصغير في قربة خاضع كل يوم قضاء
 جرم من المشتمل على البيوت الصغيرة والشقبة والحجر ^{المطبخ}
 والخبز والمحطبات الكينة بالجار الداخلي والخارجي وعيل الماوي ^{المواضع}
 والكرور وغيرها • لمستغني عن الصديد لشهتها • بعض
 ما فيها من شيا من الواف • والبعض مما انحط في سلك ملكة
 بسبب ملك صحيح شرعي • ومنها جميع القرية لسماء بقر على
 بقره فضية جرم الزبوت • المحك دوة باق صدها يندأ
 بزنج كافر كورده هي ما تزود لمز التبر المعروف بسور قواف
 المؤذيل لئلا التبر يوزد • ومنها صياحدا الحوي للذرة في
 الجبان لا يخرج التبر • ومنها ليل صغير يطرف جبال فور ومنها
 لوم مقبرة عند هاشم ناز • ومنها أبو بكر حان ومنها إلى حيا

للمذبح بقرته بولدي • ومنها بحدانها إلى خريف الجرابية
 ومنها إلى حمرة واقعة على الراس المقصنة • ومنها ما لم يروى
 المقصنة والأخترا إلى حمرة منصوبة للحد • ومنها إلى جدو لطيف
 هناك • ومنها بجوارك جدو على الأبقانة إلى تمر كرج • ومنها
 بجمة جريانه إلى موضع معروف بطنون جي خليل حنينكي •
 ومنها لوروضة قدام طليحة سماء بجري كرمي ومنها لوطر
 ليعرلة الذهب لور كزينة • ثم لوروز حية لمرورة بجمة جريان
 نهر كافر حية بجمة لحدود الحقوق وكافة ما يلحقها
 بالخالدة والقوق • ومنها جميع المزرعة لسماء بالذرة في
 الواقعة في قضا • جرم الزبوت • المحك دوة شرفا مطاوي
 جينر إلى الرحيم • ومنها إلى ولحي قري • ومنها إلى خمر

مزك ومنها إلى قويلج • ومنها بجاري باللف رول لوطر في الثانية
 ومنها لور شجر كيجر قواف • ومنها إلى موضع يقال له فور • ومنها
 شمالي كير فوق قرية جمالي محاي بايطرف قرية قيرن حضرو لوق
 إلى الوادي • ومنها يدور وينتهي إلى أطا حونة لسمند منها
 بجمة لحدود الحقوق بالخالدة والقوق • ومنها
 وفيما قبلها لحد يقف القرية لمرورة من العبيد والآما •
 الذي هو من مرة الأرف • ومع ما فيها وفيها • مزاليت الجرابية
 وغيرها • فذا كانت تلك الواف القرية لسماعة لمرورة لمرورة
 اللاحقة المسطوة • بالتمليك إلى لطا في على ما يشهد •
 مثاله الذي هو على لسمال • وجبته الذي هو على لسمال
 ومنها جميع أطا حونية الكينيتية في بيت واحد • اللاتير

على ما نهر في قرية يقال لها كافر في قواف ملبة الجرابية
 وجميع لورج مدقات الخز في بيتين والجدي في القرية لمرورة
 وجميع الأراضي والدار على المرعى المتصلة بها المقطرة بالذرة
 المستغني حج هذه المذكور لك بولج كديد والتعريف
 والتبني لوصيف • لشهرتها الأسماء إلى يارنك بعبادة
 الذي هو الذي كان الواف لسماعة لمرورة بصفه واحد
 شمعير مقبوض • قدن جمة ولورفور الفرد هم • ومنها
 جميع أطا حونية الجرابية لسماعة لمرورة لمرورة
 في بيت واحد • اللاتير على نهر كرمي في قضا فلة
 الجور سماع الأسماء أو سبابها • ومع يتبع لهما الأراضي
 المشهورة بالرضي ملك زده • ومع اشجار الجوز والفرد

من سكنة بن عبد الله ثقات وكان شجاعاً غزيراً في كرب
 الألويز • عمارة كحباب التعلية • عبيد بن الحر بن عبيد
 دامر • وعمل بن رجب البالي • مصطفي بن علي بن الحر
 سليمان بن علي بن رجب البالي المذكور • وعقل بن محمود
 خاف بن زيد بن علي بن رجب البالي المذكور • وعمل بن علي
 روي بن علي بن محمود بن علي بن رجب البالي المذكور
 سليمان بن علي بن رجب البالي المذكور • لعون بن علي بن رجب البالي
 خضر بن علي بن رجب البالي • بن علي بن رجب البالي
 صكة الضيغ الشري • وغت بن علي بن رجب البالي
 في سلك ملكة بالاشترى الشري في الاشخاص المذكورين
 بالاسماء موقفتين في الكيفية على التفصيل ما تمان مختلفه

13b

مبيدتهما في كثير الفليل • ومنها جميع لفرج الحد الذي
 بناه لولوفط الكا • في محلة كزق باشا ومحلان قسطنطينية
 المحينة • فمحلها الحد الذي الجاهنة عند المحينة الكيفية
 لغير وفدي بن علي بن رجب البالي المذكور • وعقل بن محمود
 الجاهل بن رجب • وعقل بن محمود بن علي بن رجب البالي
 وثانيها الوكي • وثالثها الوكي • وكلها من النسيب المذكور
 ومنها جميع المذكورين لولوفط الكا • ومنها جميع المذكورين
 الجاهل بن علي بن رجب البالي • وسفاد وصبر وكر • الجاهل
 ملك مصطفي المذكورين لولوفط الكا • ومنها جميع المذكورين
 جاجي بن رجب البالي • ومنها جميع المذكورين • ومنها جميع
 بالاسماء الشري • فمحلها بن عبد الله الوصي • فمحلها الشري

14a

لضباط الرجومية باشا بن عبد الله الشري المتوفى في المدينة المذكورة
 بمسكنه بن علي بن رجب البالي • على ما يروي به صكة الشري
 ومنها جميع الحان الكيفية المذكورين في الواصف الكا في المذكورين
 المذكورين انفا • بمقابلته بالبرز تيممة • بعد ذلك مكان
 في مناط حقوق بطرف شري مشوع • مشوع على الجحرات
 الفوقانية والقنانية والحان والصف والخطاطب الكايف
 وغيرها • مع الجوانب المبنية في جولى • والكايف التي بناها
 في جولى • ومنها جميع الجاهل المذكورين في المذكورين
 في المدينة المذكورة ايضا بوضع قريب من خانة • ومنها
 متساوية الجوانب المتعددة • ومنها جميع المذكورين
 الوافي في محلة طامر وجاشا • فمحلها المذكورين

14b

انفا • الذي كان في قاف الرجومية باشا انفا • لمتغى
 غياض الاشمان الجاهل • لشرية بالانفا • لولوفط الكا في
 محمود • الذي كان ملك هذا الوافف الاشترى • على طرفة
 يصرح الشرعية صحتها متوليه مصطفي بن علي • بمسكنه
 درهم مقبوض يد هذا المتولي • ومنها جميع الجاهل المذكورين
 انصباغ الكايف في مدينة ادرنة الجاهل • ومنها جميع المذكورين
 بقرب من البرز تيممة • مع عرصة الجاهل الكايف المذكورين
 المتغى جميعها عن الحد الذي ليعريف • الذي كان في الجاهل
 في الكايف والى عمارة الرجومية الجاهل • لولوفط الكا
 ميلا من الجاهل • ثم كان ملك الوافف • ومنها جميع المذكورين
 الشري • على ما يروي به صكة المذكورين الشري • ومنها جميع المذكورين

15a

حصير منبذ قسطنطينية الحمينية • الجاوي على يمين متعادلة
 علوا وسفلا • وعلى زرع جوار بيت جب الطوبى • نصف
 تابع من المانوت الصالحي وعلى يمينه مشرفة ومنه وكيف
 الجحدود هناك ليا اليهودي وبالطرف العام من الطريق هناك
 لستر اليهودية وهناك موسى ان صان لستر في احمد بك
 عبد الجي الامير لولع الماشية • بنجته وسبعين الف درهم مقبوض
 ومنها جمع سبعين الف درهم لستر مع يري يوق جوطه في
 لوتخانه من محلات قسطنطينية الحمينية كلها الجحدود هناك الجاوي
 اسكندر وهناك لولعها ويوسف اليهودي وهناك موسى
 وهناك محمود كاشترى لولعك صلفا الجحدود لولع يري
 الذي ايضا بنجته وسبعين الف درهم مقبوض • ومنها

11b

جميع المنزل الكايز في محلة خويلد في محلة قسطنطينية الحمينية
 بقرب فرخان في لانا كور في منه • الجاوي على بيت سفلى فوقه
 وتحت ما تلتها عماد القمام • وعلى يمينه مائة بنجته يوش
 وعلى يمينه وكيف ويحيطه • الجحدود يوقه لولعها
 وهناك شيناي اليهودي • وبالطرف العام الخاص المنسلح
 من احياء بيت عدل اليهودية • بالربعة وعشرين الف درهم
 مقبوض • ومنها جميع المنزل الاخر • الواقع بقرب فرخان
 مولانا كور في الغرود • المثل على بيت سفلى فوقه عرفت
 فرخان في اخرى وعلى سربك يري يوقه وكيف ويحيطه الجحدود
 بالطرف العام الخاص • وهناك مينا ليا اليهودي وهناك
 شعبان وابان احيى ليو يري لولعها بنجته بالاسكندر

12a

من احياء يري ليو يري • بمائة وعشرين الف درهم مقبوض
 ومنها جميع المنزل الكايز في محلة خويلد في لولع
 الجاوي على ثلثة بيوت سفلية فوقها ثلث غرف • وعلى يمينه
 ومنه وكيف ويحيطه • الجحدود يوقه لولع لولعها
 من الطريق العام الخاص • لولعها في بيتك ملكه الكايز
 من احياء يري يري يري يري يري يري يري يري يري يري
 وعشرين الف درهم مقبوض • ومنها جميع المنزل لولعها
 قوري جند من محلات قسطنطينية الحمينية • لستر على شينير
 سفلية ومنه وكيف • الجحدود يوقه لولعها
 وهناك يهودا اليهودي • وهناك يري يري يري يري يري
 الخاص • لستر يري يري يري يري يري يري يري يري يري

12b

الاثني عشر مقبوض • ومنها جميع انشاء لولعها لولعها
 فولير وذرلة البنية • ودعا لولعها لولعها لولعها
 لولعها بالوصيف • والجندة لا ينفذ باليعريف لولعها
 في القرية لولعها باقا لولعها لولعها لولعها لولعها
 لولعها على البيوت لولعها لولعها لولعها لولعها لولعها
 والخبز والعرف الكايف • والجمام والشاوي والجمام
 والكرناض • والفسا في والسواقي • والخصبات لكروم
 واللسانيز والاشجار للقمام وغيره لولعها لولعها لولعها
 وغيرها المسبب تعينة غير التحديد لولعها لولعها لولعها
 اهلها تلك القرية ويحيطها • بعد دخول بعض من لولعها
 في جوة تحقيق لولعها لولعها لولعها • بالبيع بالستر عجب

13a

ومر الجبال والجواريت والطول اجنود لليونان والمناسيل
وما يعينون ويعضون على كبر الناس • فمعهلة التفرود والجماع
وعز ذلك من الاكراه والاضمار والافكار • وما يرضى من التفرود
والعفار • الواقع بعضها في جانب وميرلي • وكيفية في جانب
اناطولي • مما كاسح الوافف ولقد ورفيق وقصته • ويحتم
تصرفه وحوزته • للجر صرد وهذا الوقف من حسب ما يفي
ذكرها بالتفصيل • على نسو تنسق التبيين والتعريف والتفصيل
فانما التوقي وقفة في جانب وميرلي • لئلا يحفظوا التفرود
الذي • فمهما اجمع الدلائل الكريمة الكافية في حكمة التبيين
يقرب من الحق في قوله في الرتبة المنة العلية • قسطية
المحتمية • جفت بالاعمال الدينية • المشتملة على بون

بتعدن داخلية وخارجية • وعيها من التفرود والخيول والاصناف
والكفاية العرف • والجحرك والخانزور والخز والفناء والبطيخ والذئب
والجوط والرايين التوقي والاصناف الخايط والجوليط •
المخدودة بالطرق العام من الاطراف التفتة • والارض الجالية
موقوف عند جمار المرحمة سحي اشا • وبالمنزل الوافف
الذي وقفه • ويروي من بناء الجمار لمنزور • بكافة
ما يتعلق بها من الجودون والحقوق • وعامة ما يبين لها الاموال
والحقوق • مع جود التفرود والبخاري فيما يامر من الامور
التسليطية العظام • على ما ينطق به الحكماء • وهو بنو كاذبة
منها فوق حكمة ما بنو التفرود في بيان الامور • ومعها ما يراه القوم
التي هي اليه مضاعفا اليها من اليونان والخانزور والحجرات • وخمس عشرة

بما لم يزلوا انت المتصافات المتصافات بظاهر ذلك الدائر
بعد ان سلك بها اكثر الشريعة فقلدق الامر والو انو تكبر
بالى كبر المرحوم سحي اشا • ببلغ باقى الف درهم مقبوض
ومنها اجمع الهدية الكبيرة • الشهيرة بجديدة وينزل اشا
الواقعة في الموضع المعروف بدويو سكر بقا لدمشقه حصة
ابو يوب الاضاري • فومرة الملك الباري في جانب
خالطة الجروسية • الخاوية على بون وقصر بطيخ وصنفه
وفتحة وعين المارة وشجار التمار • التستغنية عن التفرود
والتعريف • والتفتيد والتوصيف • للدخال تحت ملكه
بالاشتهاب • فوهها نطل الله الملك الوهاب على ما ينطق
نظمه بطيخ • لئلا يطاع في الاضمار والاصناف

ومنها اجمع اللسان الخبير في محلة التفرود من تقرب ككسبية
صولو مناشن • في مدينة قسطية المحتمية • جانب التفرود
بحدود ملك كمال وبهاك مجمل وبهاك فيا • مقدار بمائة
ذراع وخمسة اذرع تحيينا • وجانبه لشرقي بحدود ملك
دايزي ويوزعاكي ويوركي وما نولك لدمشقه مقدار ما في ذراع
وخمسة عشر ذراعاً تقريباً • وجانبه لشمالي بحدود بالطريف
العالم • مقدار بمائة ذراع وخمسة وسبعين ذراعاً التقدير
وجانبه لشرقي بحدود بالدينا لشمالي وبجدار الجص
مقدار بمائة وسبعين ذراعاً التقريب • اشتره الوافف
من مصطفى بك عبد الله الامير لولي • ولو يوبه بتلشير الف درهم
مقبوض • ومنها اجمع المنزلة الخايط والاشتمك فلو

جانبة لغيره كقولنا في جنة الطريق العالم لوجه
قوله بان • وطن يوشك فيها العزلة • وجانبه التماثل منها
أولى منها بالغبوبك • ومنها الرطوبة يكثر • وجانبه التفرقة منها
أولى أرض سماة برفلج • ومنها الرطوبة نور الدنيا في الطريق
العالم • ثم في قولنا في قوله فيها المبدأ • وإيها المنة
بعد استك بالبا في المشرق بالملك التاطي • على ما ينطق
الحكم الميف الحافي • وأيضا أنشأ في السكوتهم • صرف
الله تعالى عنها أصول الدهر • عانة لغير محبته على ما يجمع
أجاسه لغيره كجانب • وقول المبدأ التبين من المانع • على
رؤيته شاملة على عشره من محبته بالصوفية من الأمان
وعلى بيت الغاية لتكليم الرضا في الأمان • وعلى كون الأصف

وعلى نطقه وحجبه ونحوه وما كان يحاوي ويؤثر • وعلى اصطلاح
الترال من الحكيمة • وعلى غير ما لا عينا تهي سلبها • بعد
استك بعرضها الوجه للفتح الشري • على ما يكثر في كتابها
الشمي • وأيضا في بيت الحكمة في قصبة سيد غاي لتكليم
والإينام • ولا خباية يوم الأمان • وأيضا قد نشأ في محبة
بؤانه لئلا للمعروف في كيان قضاء غلطه في حبه • في شط
البحر منه • يستقيم لغير الأمان والأطفال • ليكون خيرة
يوم الأمان • بعد أن كان لها الساجدة ما شئوا بعضها
مفيا بمصطفى من كمال لغيره الأمان في المقبول • وأيضا
الأمان في الشرح المدعو لغيره من وجه واحد على من عمر
الملك في الأمان • يبلغ الف والرب مائة وهو مقبول • وأيضا

فدي بيت يعقلم لغيره • وأخبره لليوم الآخر • في الأمان
فردوس مرفوعة بضارة القديوس • غت استك بجهد
بسبب ملك صحيح شرعي • وأيضا فدي جانبا لئلا البناء
التسكيل في جالذ جرف الما للتحسين والتسكيل من
وسط كجوز المسفورة • لئلا التمجيد وسنة ويعتق
غبت بيلع عرسه من لمدعوات جلي قاسم في درهم
وغيره من جها مقبوضا • وأيضا في الوقت لتسليم
الترال سأل الأمان • فظن عظمة على فهو كود لود
مع قرش مرفوع متصلا • في الطريق التشارع الشاه الذاه
أولى كونه • صديت عرف لئلا كونه • فلما أتم في المشرق
الموسى لئلا التمسوس عاى نداءه الأشرق • وأيضا

نجوم وزلزلة بحجة على الأمان • بناء الأمان المشهور
وقف بيتها جميعها • بجهد ما لها من الجهد والحق والحق
والواجب • وكافة المنة والمرفوع والفرق • وسلكها
الحق والاه عليها بموجب التمسك بالخصوص • وأقام مقامه
في هذا الخصوص • فكلمها هوسه ولا ذرها • بالذرة
المدعوات بها • ثم وقف وجهد سبب على صالح تلك
القطرات • وبصارت نيك الميغولات • بينة على سائر
الأخلاق من كنية • وطوبى على ثبات الصدق كطوبى • في جالة
لجماله بفضيلة التصرفات الشرعية • وتوغل في كماله
التبعات لتبعه • أملا • وجصاصا انصافا وفوق
والمواضع • من الفري والصلح والمزارع والمواضع والمخالف

عز شتعاله بديناه • جوعه عذبه وتلد دله • ان الحظ انزل
 له بحر حطاه • انما صدق بولاه • وان خفي خراه لاولاه
 رحاه ورحاه مولاه • كالشعر عذبه من خبز خبز خبز البشر
 صلى الله عليه وآله وسلم اني يوم الحشر • يقول بزخمه كاليالي
 وليتربنا من بنيه • انما الكفا وانواه • ان لبسه ما يلاه • لو عفا
 فافناه • فندبر وقتك • ان خسر لا تدبر ولا تكسر • واعبر العبر
 في خاتم هذا العبر • وكن من الذين يهابوا • وهو من اظلم
 سواه • من قبل ان يها الذر • ومن لم يفرعها اقبلت • ومن اقمها
 سفنه • ومن لم يها منته • ونظره على نفسه انفسه • نمرقه
 بيتا كثيرة • ومنه من اوج عن غزيرة • وانزل من نديمه انك
 جاني جونه وممانه • اني يوم ينظرون في ظل حسنة •

5b

وحقق انزل على الحسنة • وانما عام تربة • واجمل الميراث
 وان حلا ما نزل • ان يتقوا في ما بين الكهول والاولاد • وبن شح
 على نهار الاخر من انطاك • فانه بقاه الاخر بعد فناء الجسم
 وفيه انشاء الحشر • بعد بول البذر • مقروا بالدفام • مصوعا
 الاضرام • كالكلمة عليه • ويشير اليه • مانظونه اصدوا كل ما بين
 وان خبر عنه نجر كل طرف • عليه جيلوا لثانف • بعدد
 انما انزل في • وموانه امانت انزل على انقطع عمل الاخر
 صدق جارية • وكل ينفع به • وولد صالح يدعو له • فليح
 على فصح قلبه ان شرط في يومه لغد • قبل ان يخرج الاخر من
 وينزلها في غابته • ويقدم في الدنيا الاخره • فان
 بالصلوات يحقق القران • ولله الحسنة نذر ان لا تيات

6a

انزل من انشاء الجاه • واشيا الجاه • فضيلة عظمي ومثني
 كبرى • وانما انشاء في الاخر انزل في سبب كل انسان
 فرس ايد عذاب انزل • يوم الجواز والاحسان • وانما انشاء
 السبيل • يتوجب السبيل • فسق في قصبة ككبريت
 لان انشاء الفصحاء الغيرة عزيز • بنيت خالصة صافية
 وطوية صافية والقيمة • حسب الله الحكيد • وغرته في
 قوايه الجهد • من الخصاله • ومجربنا له • عماله شرفية
 انما • انزل من انشاء في ابدان • حاوية على حاجب
 ياتك ليت المعمور • انفس فيه غاية المقدور • وارحم
 نهاية لكسور • فانه اهل الله ان وجد الحضور • وكل ذلك
 مؤنة الحشر الخبايا • وتمنه تمة على ان انفايا

6b

انزل من في عباد انزل مثل ثمانية • وفي اعداد الحشر ضعف
 الثمانية • وانما يحفظه شائلا على حشر تلك عشرة كالملة •
 ونزل من يشبهه على اثني عشرة من الحول • لان ربه والطا
 بناؤها برص • لاهك ان فقر محروس • وعلى بنان •
 وعلى بوب للضيف في الشتاء والضيف • لتان لير والزل
 مجال • وانما نزل في الوالدين من حيا والرجال • وعلى محط
 مطيع ومخبر ما كان يخافوا باروا سبيلك وتوحي • وعلى بار
 الفوضى • وعلى بار وسقاية تولد • من ذابك وات • وعلى حشر
 فو فانيت • داخلين وخارجين • وقيد على الباب لولع بين
 بيوت الصيف للطح • موضوع غير يحفظ فيها المكتبة لوقوف
 كفا على عمل سطح • ووضع مفتح • محدود بانة يبذل

7a

هذه صورة وقفية المرحوم مصطفى باشا نقلت
 عن اصلها وقولت وصحبت فرجيت موافقة
 للاصل طابق النعل بالنعل معرفة اصعب عباد الله
 محمد بن علي التتامي القاضي بالعسكر
 المنطرة المنصورة في ولاية عمالي الممطرة
 على عنهم اجمعين

انا بـ دهان سجدة بغيره • من غير الوهم لجمالها
 ومجتمعة بغيره • بلع غايته اجمالها • يشبهها هو
 البخور الفاخر بالبخور غيرها • ويخبر عنها هو الصديق الشايع
 نالاه موتها • وهو نادر الراد الله تعالى بملك سحر كثير
 وفي عينه بظلال • يحفظ ايمانها • ويحوي البلاد • يفتح البر
 ويخبر الغنى • يدفع الضيق • ويرجع الاغنى • كلون علينا

اعلى خصة مرفوع وسيد مقاليه الامور والجهود • بلا ذكر مطلق
 ومجاهد في جهود • يتوجه الاكلان في شئ غطاه وطلا • بول كنه •
 ويتطلب الكون كنه تصريفه في احوال الكنه • الذي هو انط
 الاخذ بالاعظم • والجانان الذي هو الاخضر • ظلاله يغالي في
 الرضه • وخليفته على خليفته في رضه وخفيه • الذي نام
 الاثافي في ظلاله الظليل في امره والامر الاثر العذله
 الذي لا اعاد • وهو من اجناسه • ضرب برزقه لير لير
 اعدا له في العالم • ونصره صانه عبيد عن كماله امره • هو
 فخره وهما عز الارتفاع الى جنابه • وعجزه الى ايمان
 عز الارتفاع الى الغابه • الذي اطان لانه لسا السطان
 سلطانها لهما على لسان سلطان كلمه شاه عاجل لسان لسان

4a

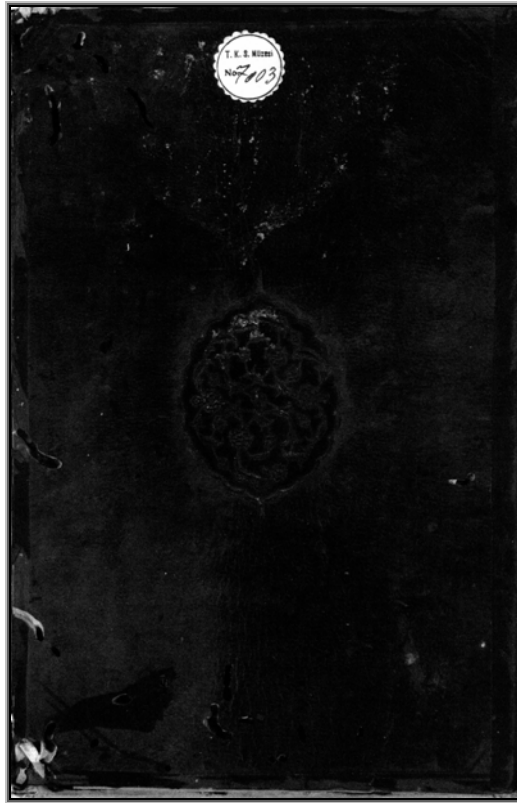
3b

لأنك جديفة حقيقة العالمين منصرفه بما يجوت وفلوانه
 وسدفة خدفة العالمين منوق بظلاله صفاته وضوءنا اجتنان
 فانه لا يزول في غير ايمان • وعنده البلاد • وما يفتق في كثير
 وجوه الشكر • وتوفيق سباب البورات • وانما النفا
 الله تعالى عن سعيه سعيه • خصمه باجسرين لجانته
 وانما • وعلمه على الفير • وغيره على الفير • انزل الدنيا
 فنادوا هلم صون الفسار • وغناؤها من الفعارة • نعمها
 لا يحا الذي نزل • ومقها لاجر ضيف لحد • وجعل
 بصرفه الى اعداء الراد • ليوم النعان والنتن • كمن
 اضطفا وبعثانه وغالي على شانه • ويحيى مكانه • فته لجاننا
 ونهه هانه • الذي هو الامور الاضمر • والذنور الاكفر

لأنه رخصات اطلبك العسكر • واعلم ان رب السيف والشمر
 حامي حوته الذي نزل في ايمانها • وهو خير من القبح والعكر
 الشاف • سمع الفواعل السطانية • ويؤمن الفواعل العمانية
 مشار الاطراف البجائية • ويستشار الامم التي ايمانها
 تصفها بعزها والوزان • ورضيف الامم والامان • صكح الله
 والذيان والدين • مصلح الامم والمسلمين • خصمنا
 لا شا عبيد الفير • كمل الله بغالي قواعده واعدوانه
 مدى الايام • ولله تقاعده عاقده فعيته التي قافرا لساقه
 ساحة الفياير • وضاعفك تاخير لانه وناشر لانه • ومجى لانه
 ويخاور عبيدانه • فان الله يفرح على كل الاثم الاغنى
 ونور الامم الاضمر • فعدله عقده فنهاه نهاه •

5a

4b

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اللَّهُمَّ يَا نَوَافِلِ الْوَقْفِ

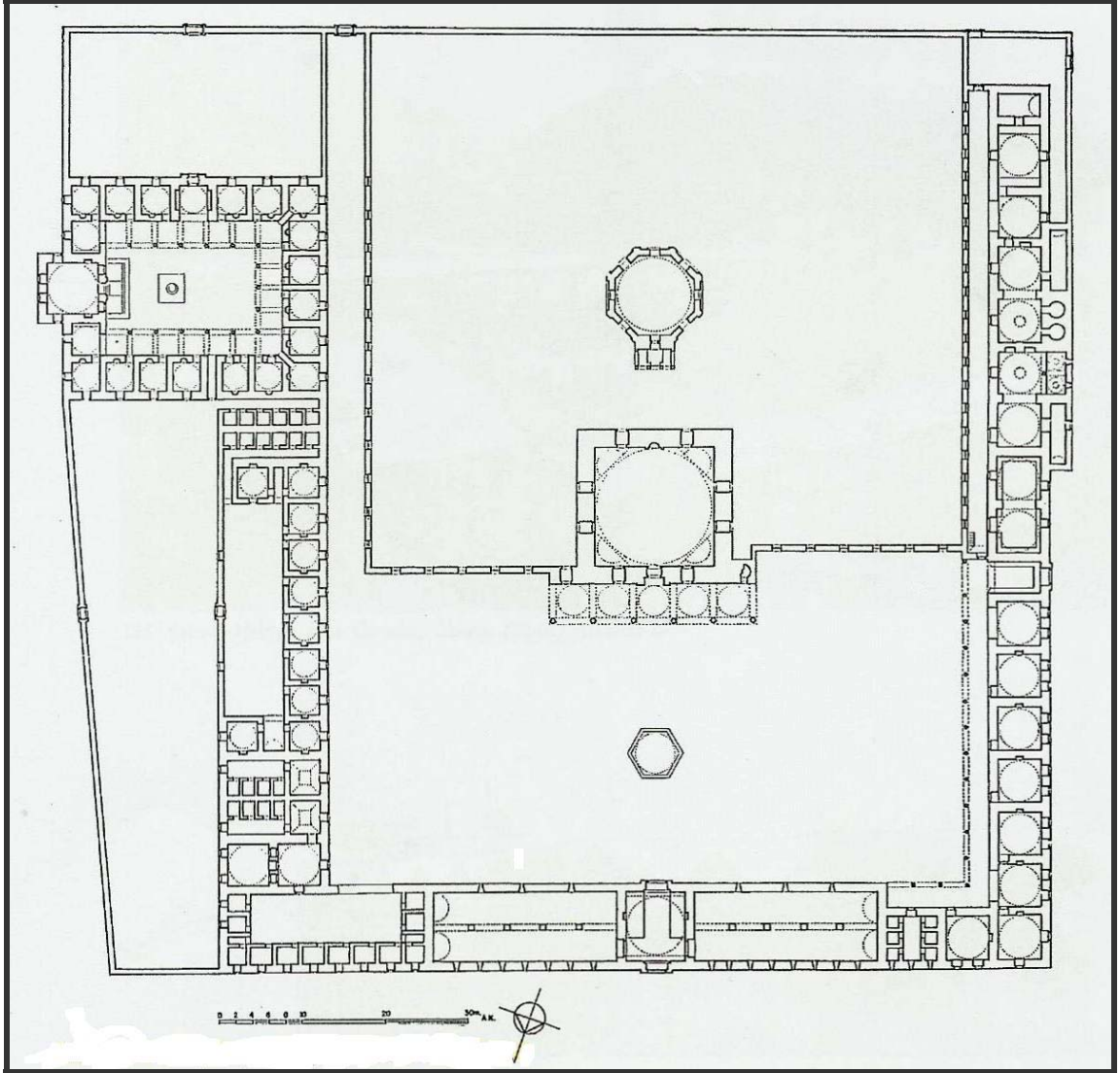
لثرفها بوشح برصدور السطور • في فبايح الصموك و
 الدفاتر • واجل ما يرشح بسور السطور • في مياويح
 والمناشير • جده وقصه علماء الذي في صفات كماله على خدائ
 السيرة لير الصهار • ووقفه من سواد حلاله جدمير الحوانير
 والبصائر • وسما السمتاء • وبسط العنبر أو تمرزها على وجهها
 لا أنسا عنق قاص • فالهبة جيون عابنا • انوع البقع والعرش
 وأنشأ اهتمام الحوانير والمفاصير • وسجل الطالقات في البويات
 والعبوات في الصوانير على المشاعر واجل المشاعر • وميز

الفرة والحفاة والخطبة في المناهج والشرح والشرح والشرح
 وشرح نداء الذير وبالشرح البين بينة البنية لطيفة القاهر
 ووضع نظام العالم ونظام نظامه في تحبير السامعين واليسين
 للذناز • وانزح ما يرتج منه واهجره الكلام • وانمويا في
 فلهذا ليد التغير في بينة جدمير الملك العت لمر • عزود الزخابة
 والأخامر • فاضدادا في صفاة النجاة والكلام • على صمد اعلا
 الاعلام • في الانباء والاعلام • وعلى الاممظام • وانجبال الكرام
 مفتاح النظام • وصباح الظلام

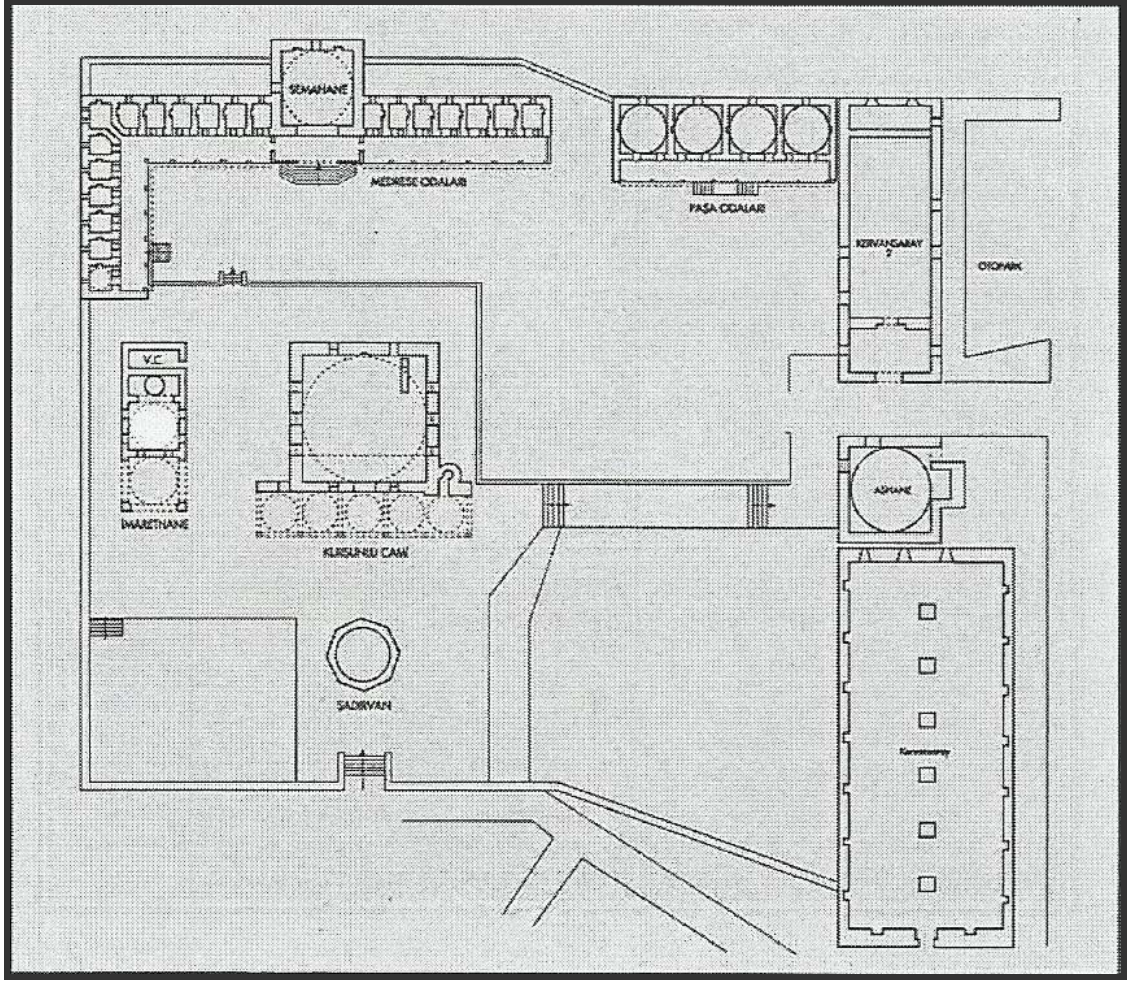
3a

2b

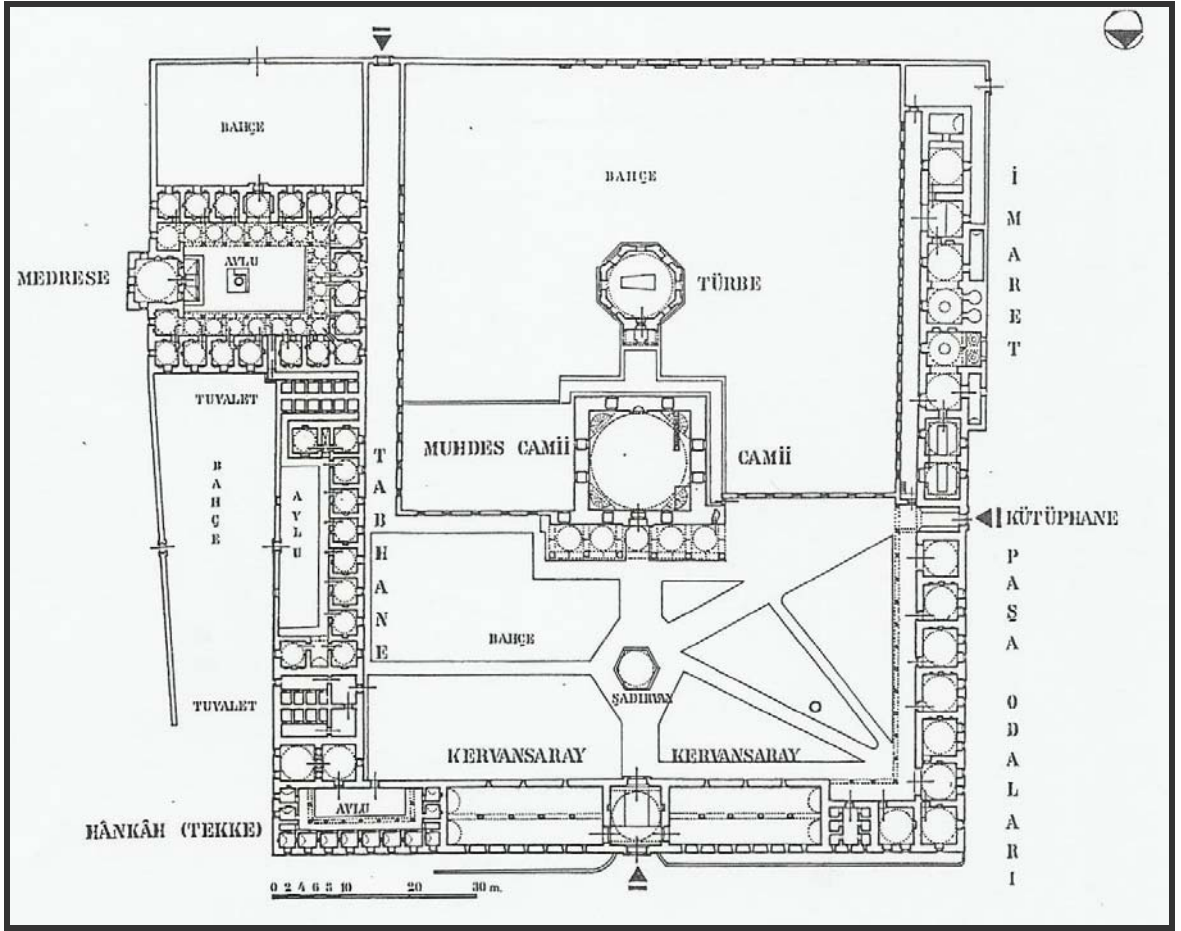
2. PLANLAR

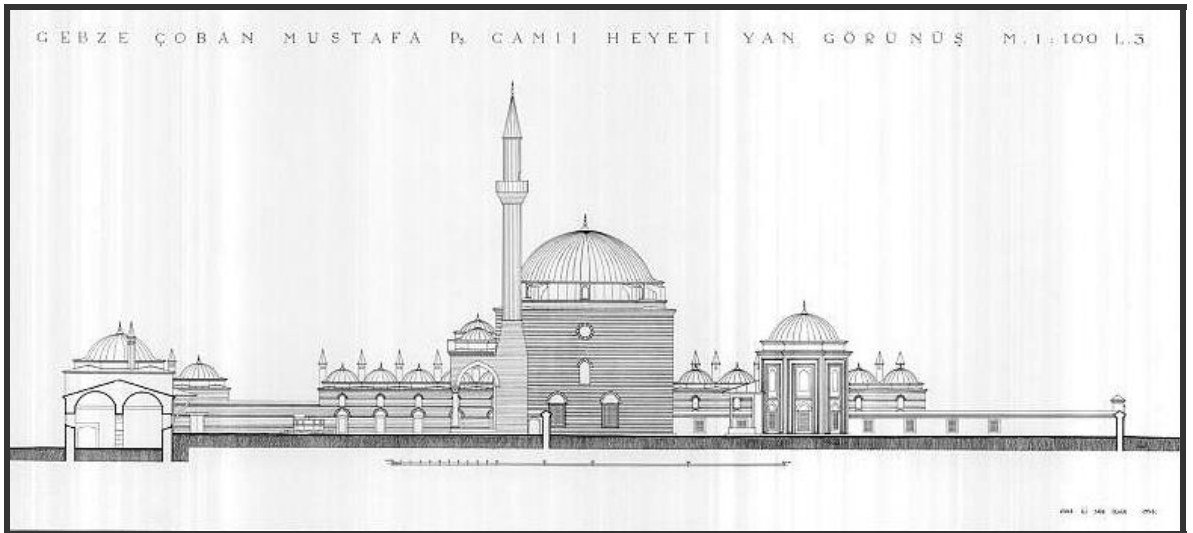
Plan 1: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliye Planı. (Aptullah Kuran)

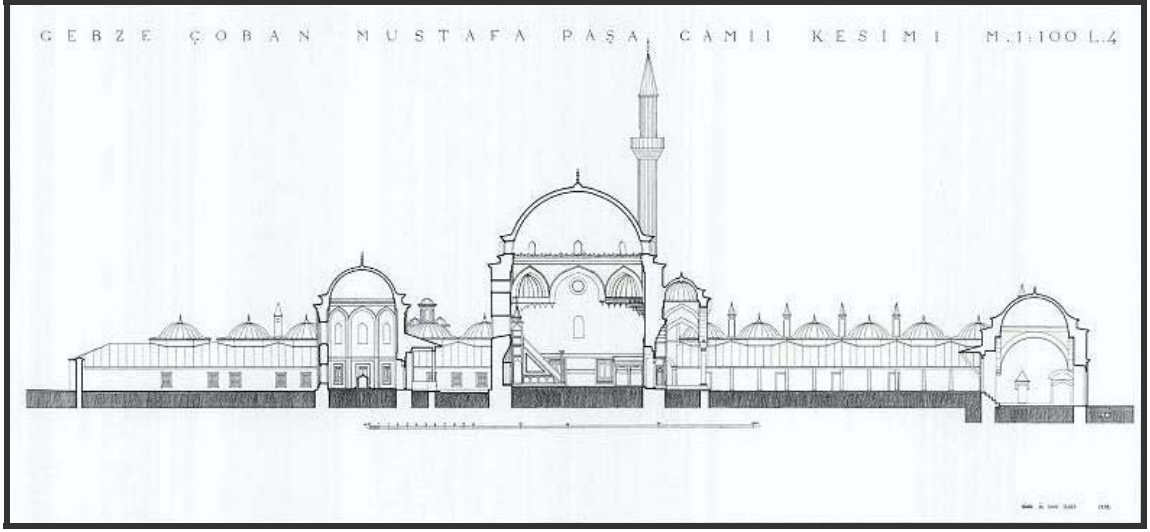
Plan 2: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi planı. (Türk Kütüphaneciliği)

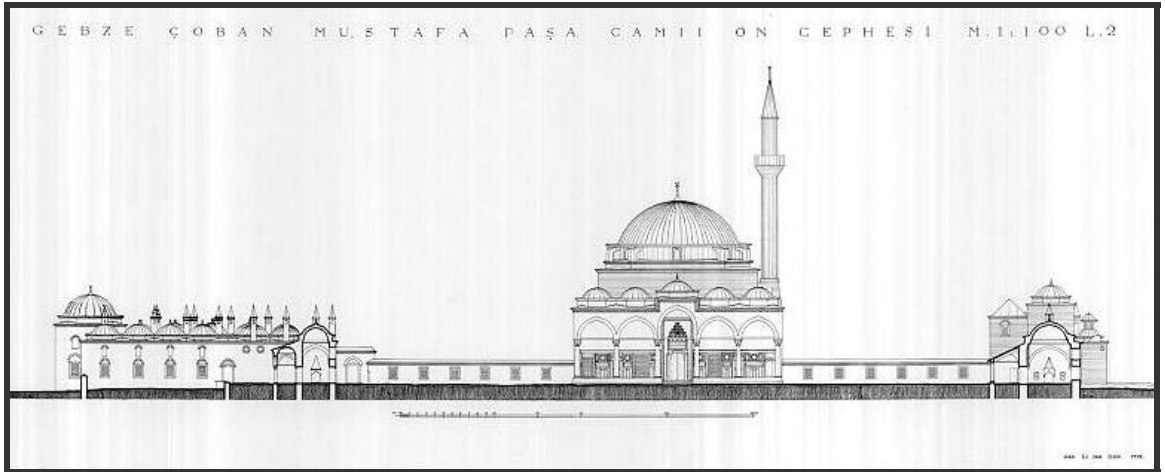
Plan 3: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, rölöve planı. (1990, Canan Parla)

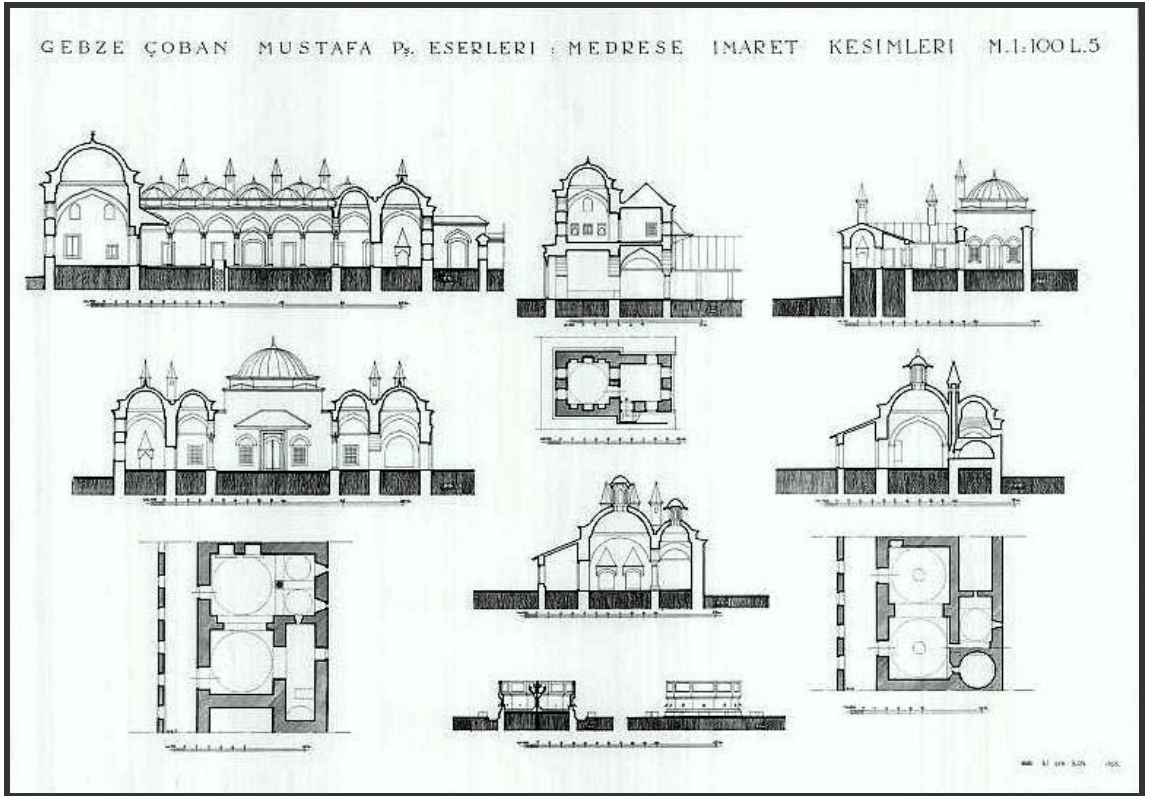
Plan 4: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, enine kesit, batı kanat. (1938, Ali Saim Ülgen)

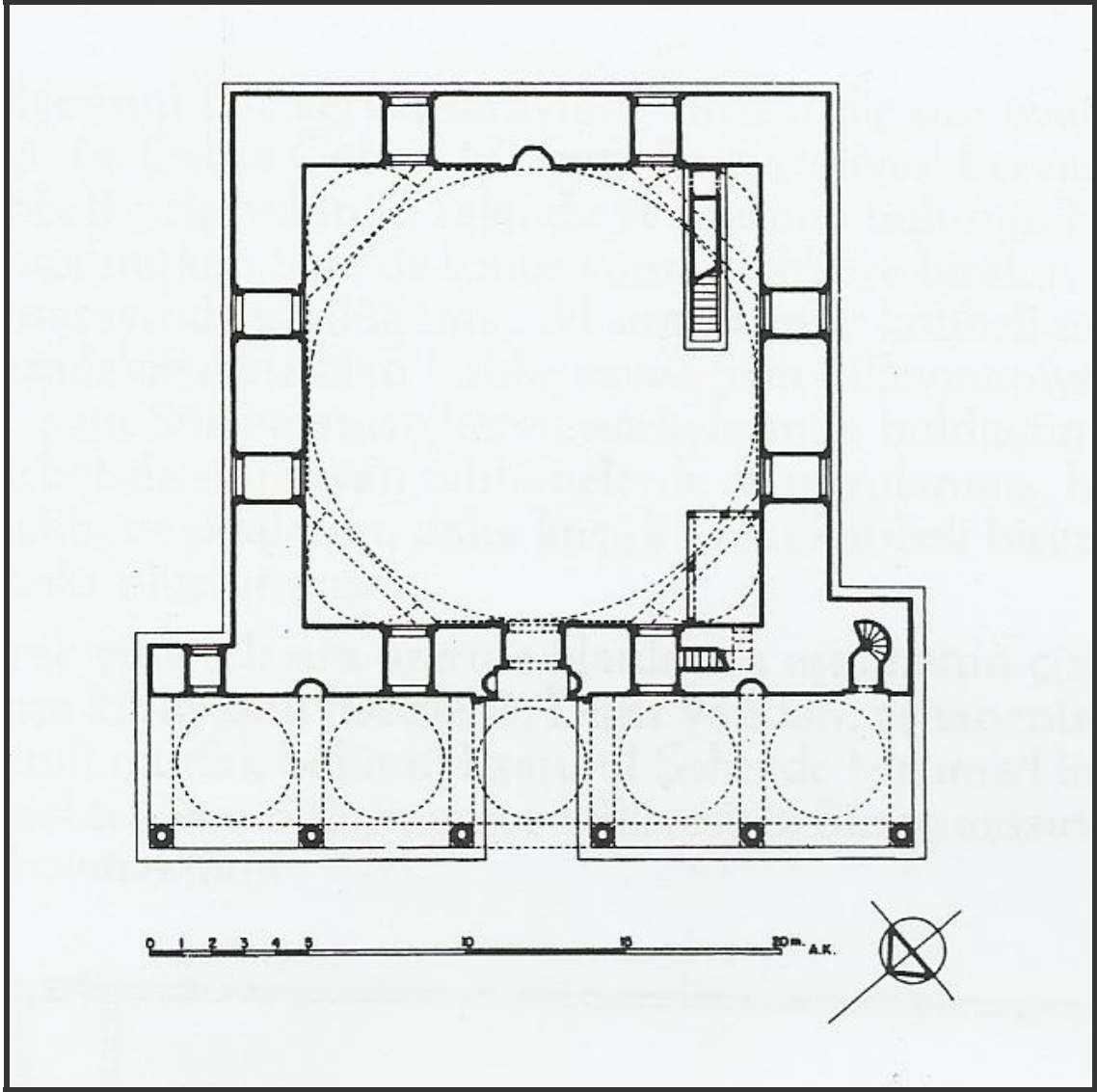
Plan 5: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, enine kesit, doğu kanat.(1938, Ali Saim Ülgen)

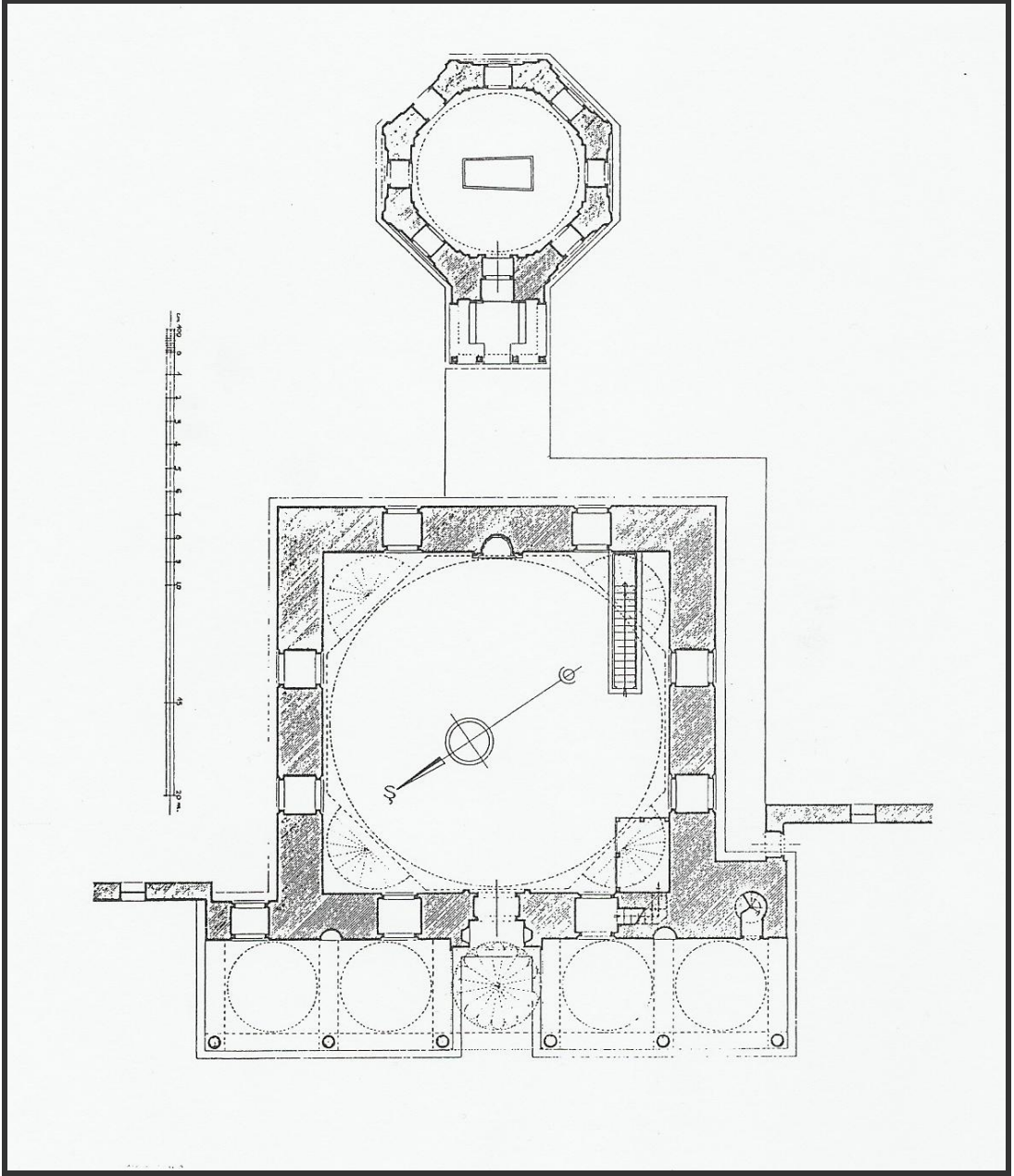
Plan 6: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, boyuna kesit, kuzey kanat.(1938, Ali Saim Ülgen)

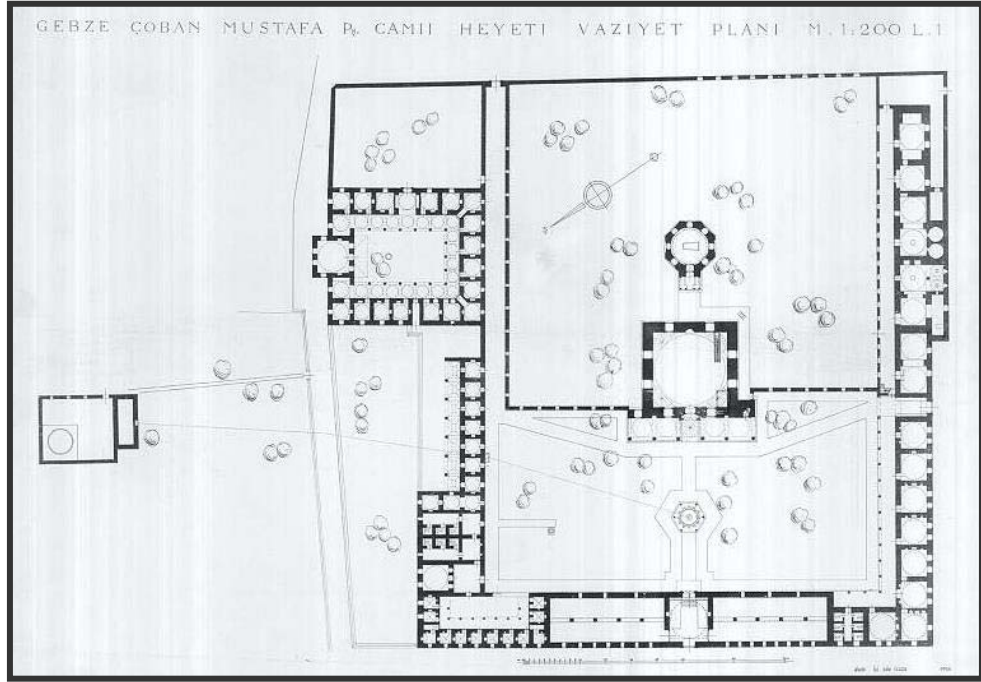
Plan 7: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, medrese, hankâh, imâret ve kütüphâne, plan ve kesit. (1938, Ali Saim Ülgen)

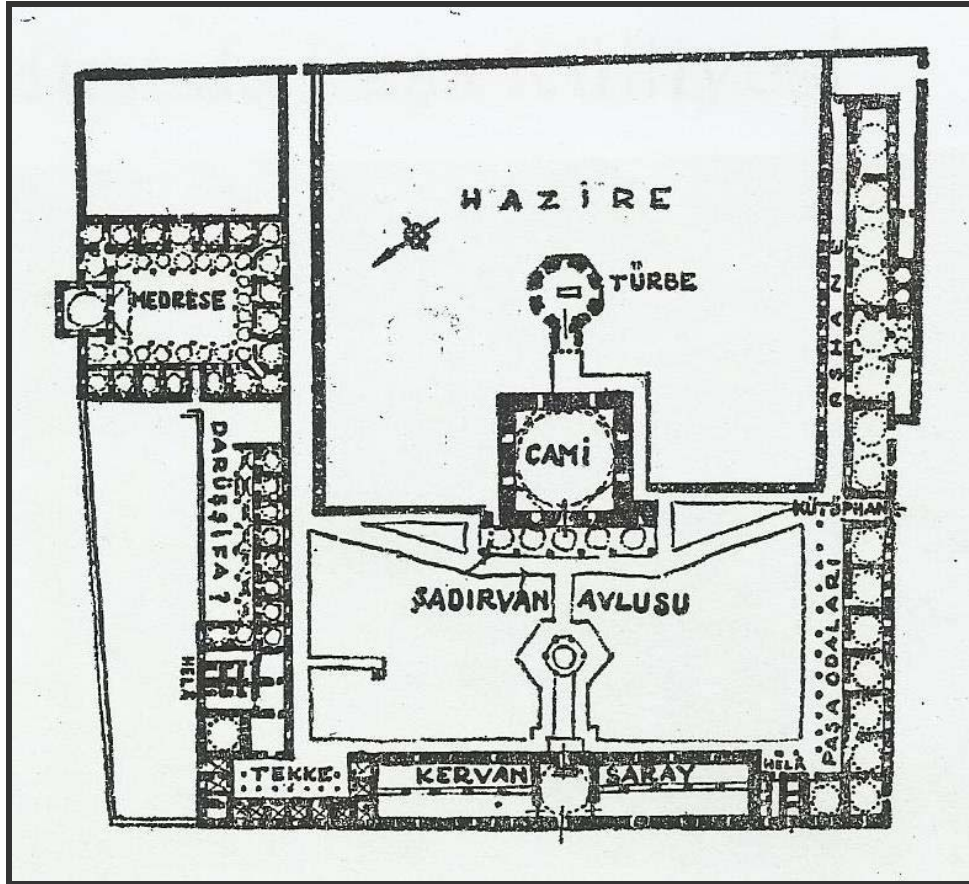
Plan 8: Mustafa Paşa Camii planı. (Aptullah Kuran)

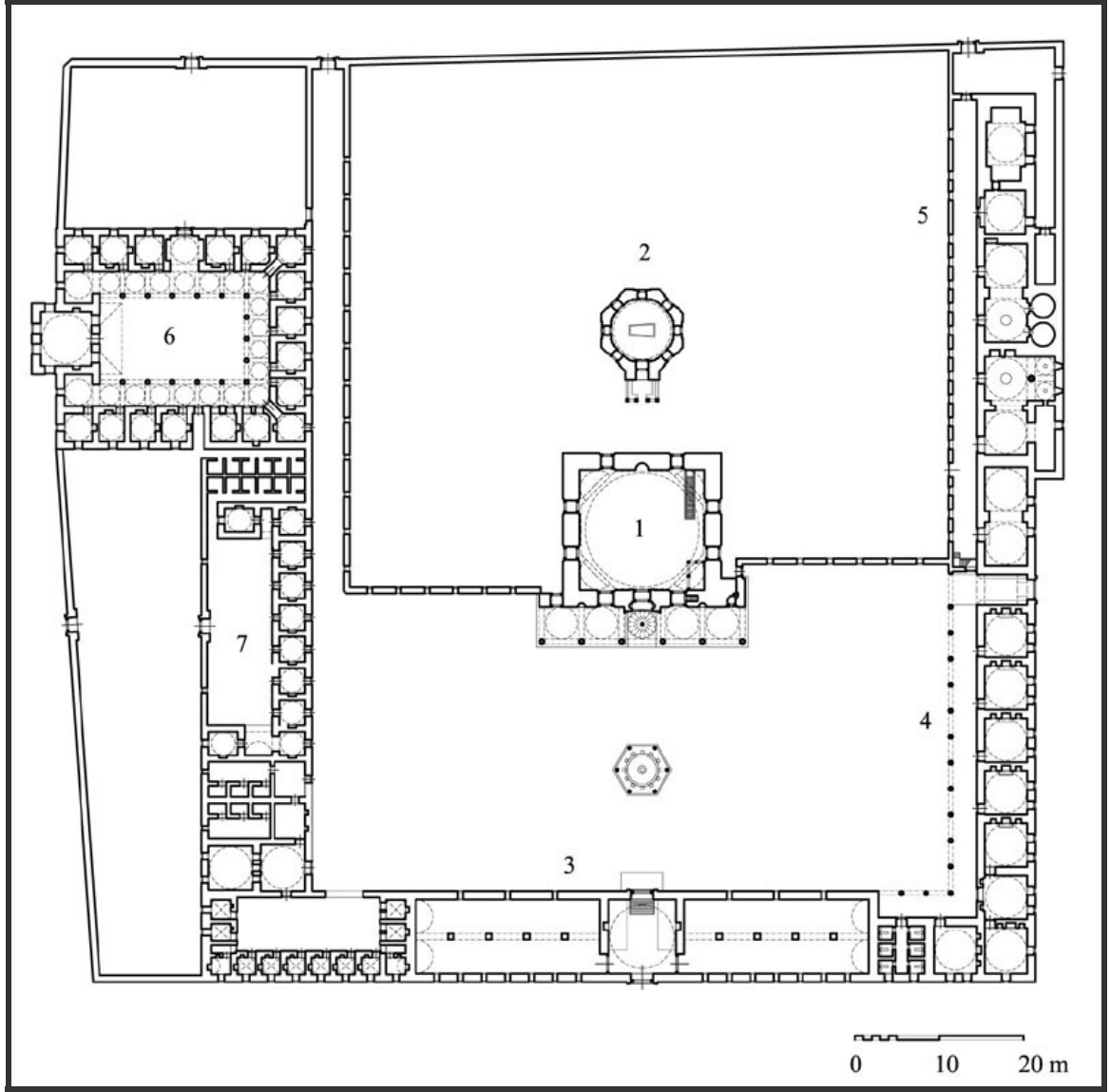
Plan 9: Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii ve Türbesi, plan. (1938, Ali Saim Ülgen)

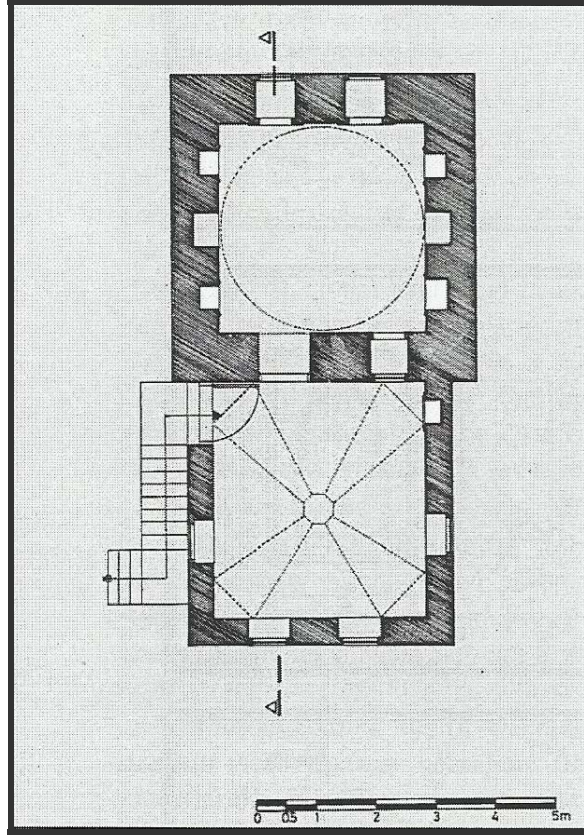
Plan 10: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, vaziyet planı. (1938, Ali Saim Ülgen)

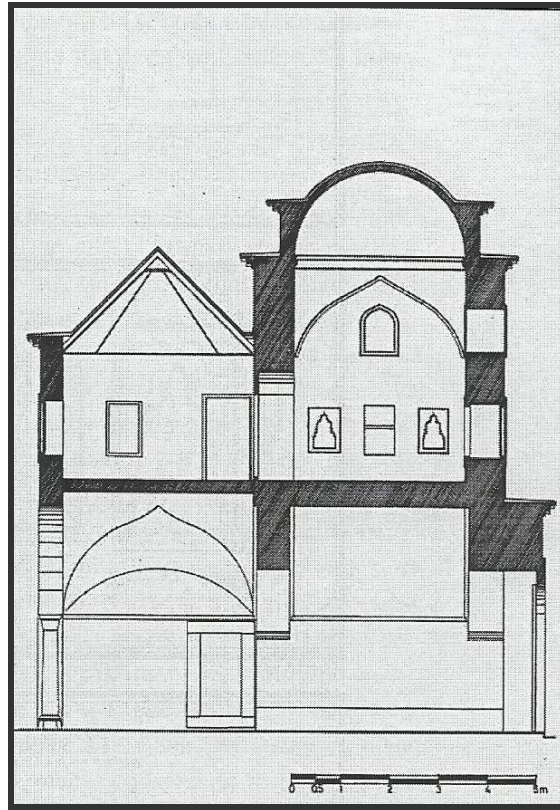
Plan 11: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, plan. (1957, Semavi Eyice)

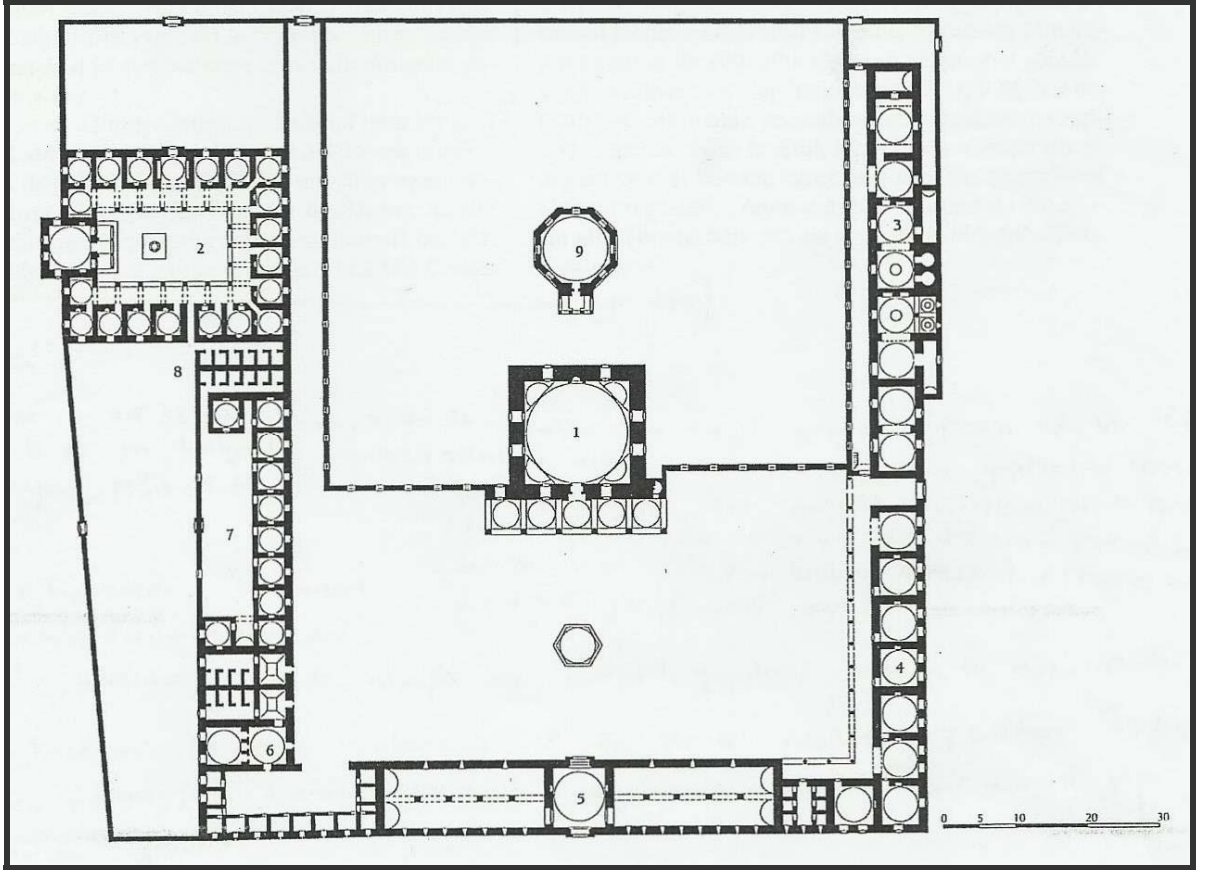
Plan 12: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliye planı. (www.archnet.com)

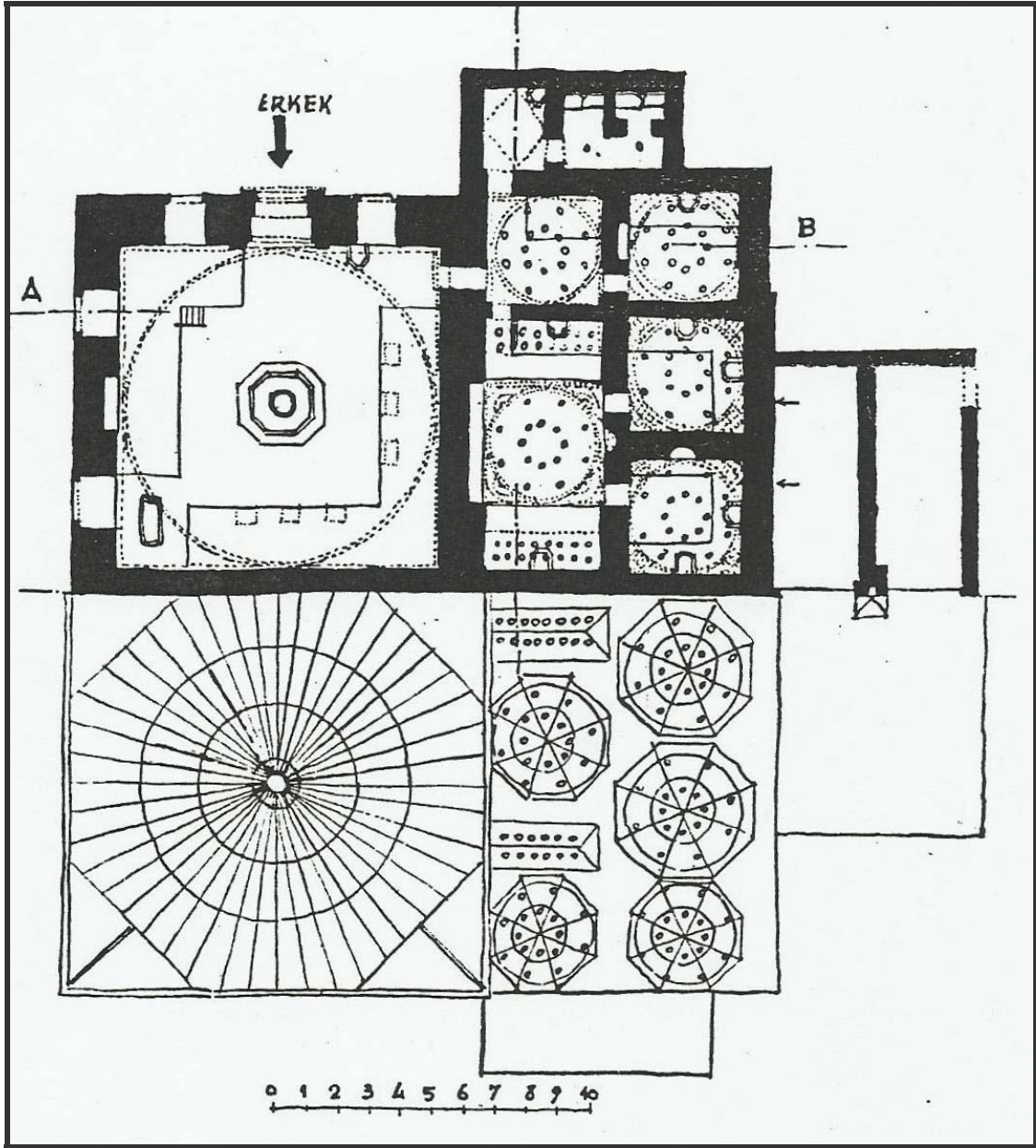
Plan 13: Çoban Mustafa Paşa Kütüphânesi, plan. (Türk Kütüphâneçiliği)

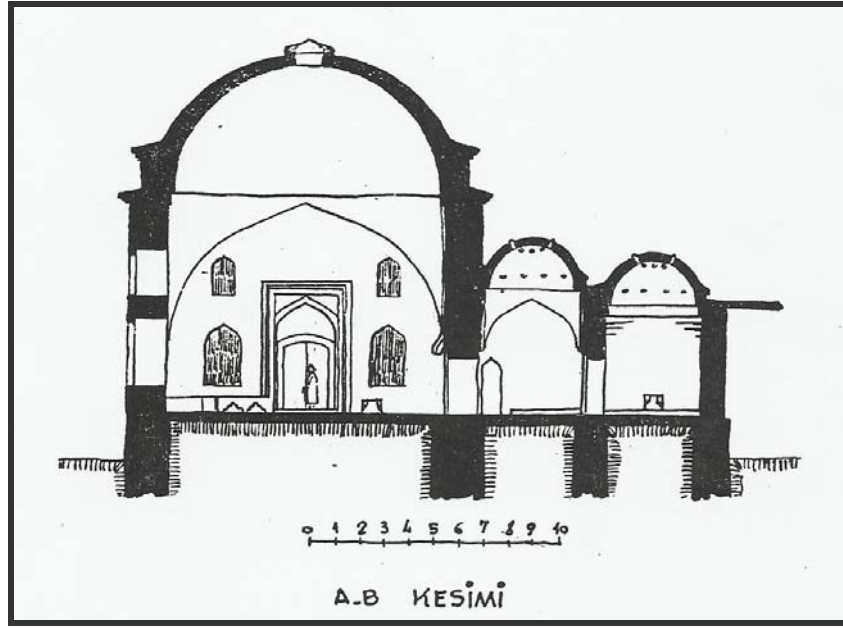
Plan 14: Çoban Mustafa Paşa Kütüphânesi, boyuna kesit. (Türk Kütüphâneçiliği)

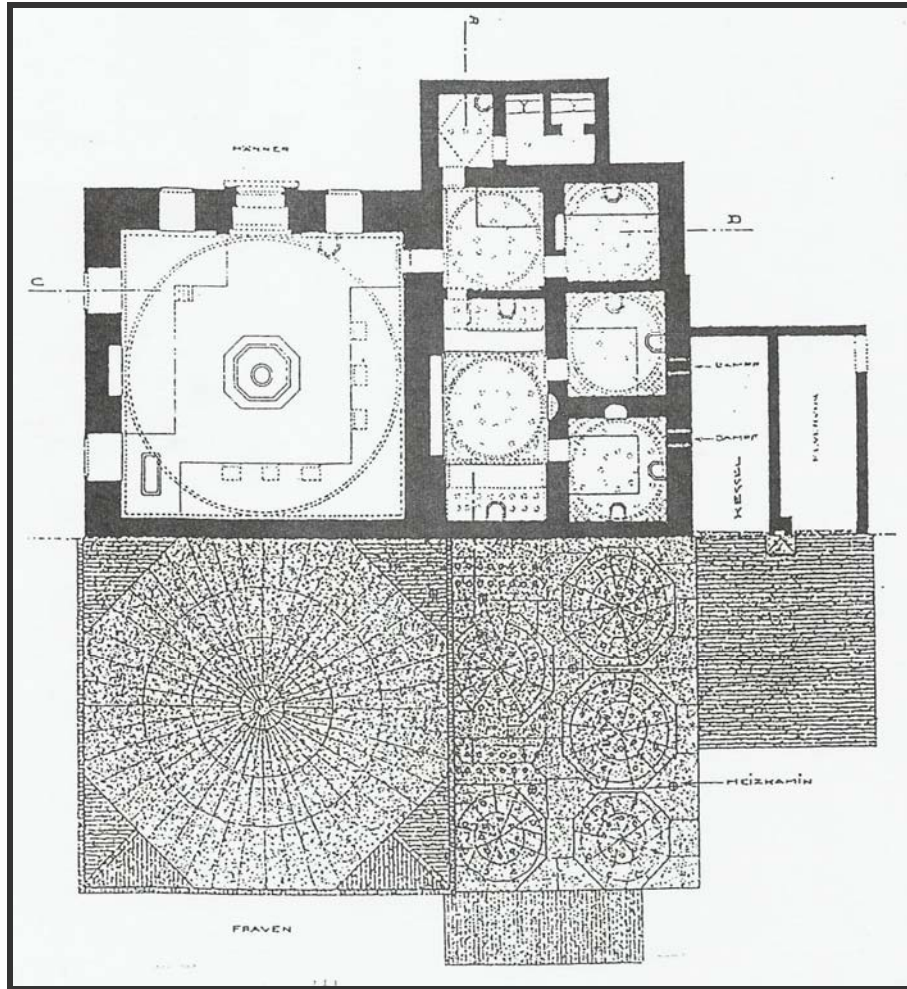
Plan 15: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi planı. (Doğan Kuban)

Plan 16: Çoban Mustafa Paşa Hamamı'nın planı. (Ahmet Aru)

Plan 17: Çoban Mustafa Paşa Hamam A-B Kesimi. (Ahmet Aru)

Plan 18: Çoban Mustafa Paşa Hamamı'nın planı. (1927, Karl Klinghardt)

3. FOTOĞRAFLAR

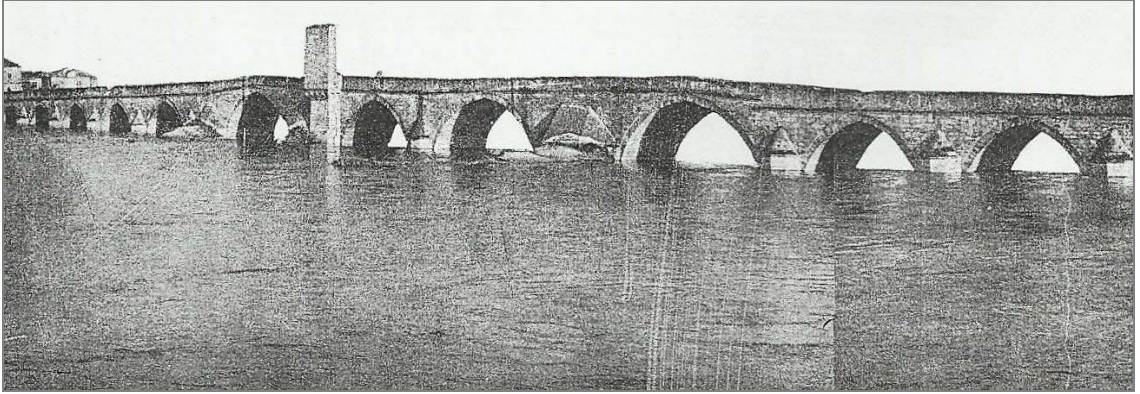
Fotoğraf 1: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi. (Kuzeydoğudan görünüm.)

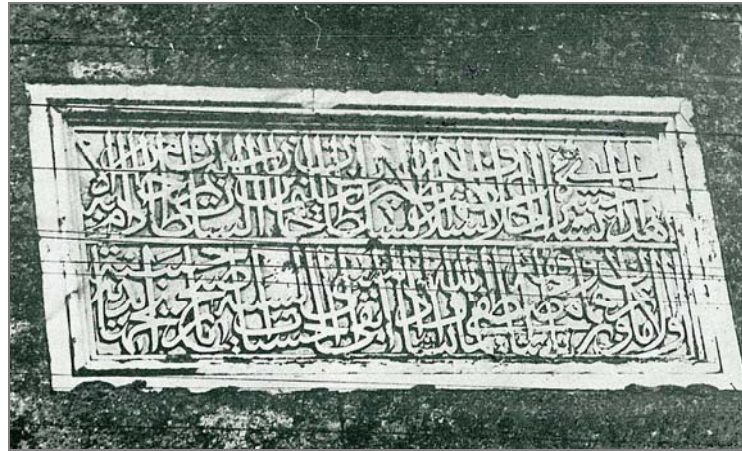
Fotoğraf 2: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi. (Türk Kütüphaneciliği'nden.)

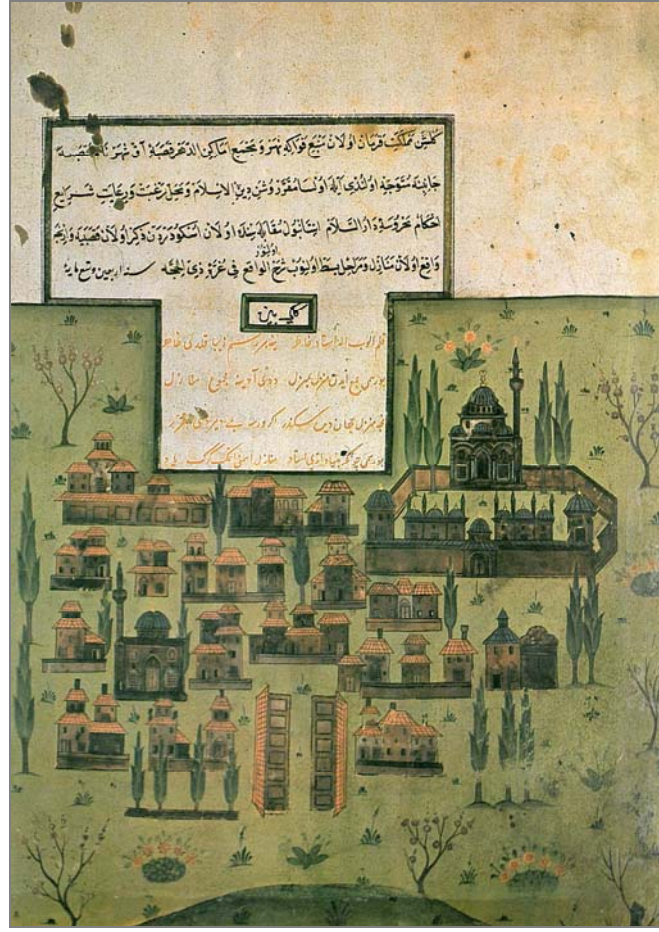
Fotoğraf 3: Eskişehir minyatürü.(Matrakçı Nasuh)

Fotoğraf 4: Svilengrad Mustafa Paşa Köprüsü. (Semavi Eyice)

Fotoğraf 5: Svilengrad Mustafa Paşa Köprü kitâbesi. (Semavi Eyice)

Fotoğraf 6: Gebze minyatürü.(Matrakçı Nasuh)

Fotoğraf 7: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi.(maps.google.com)

Fotoğraf 8: Türbe avlusu, güneş saati.

Fotoğraf 9: Zâviye'nin yanındaki tarihi ahşap ev. (1971, Cahide Tamer)

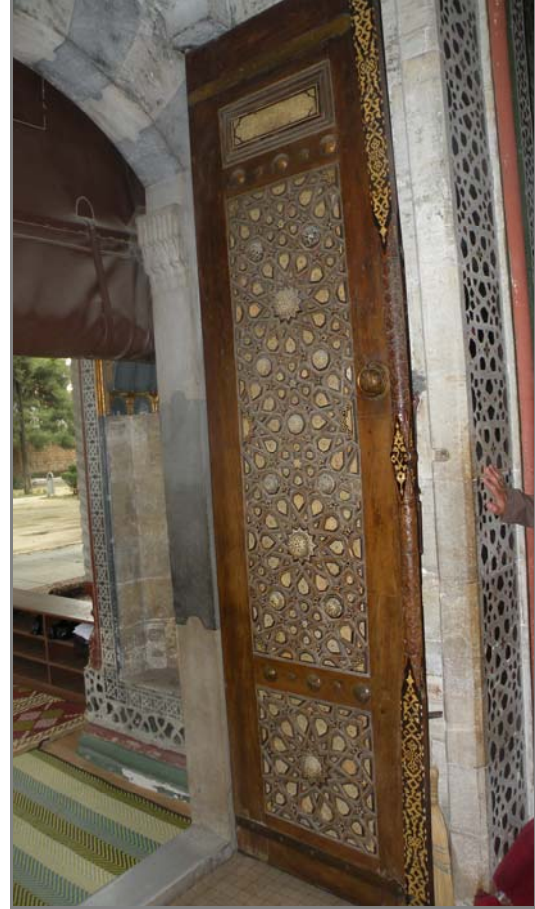
Fotoğraf 10: Cami taçkapı inşâ kitâbesi.

Fotoğraf 11: Cami taçkapı inşa kitâbesi.

Fotoğraf 12: Cami taçkapı sağ kanat.

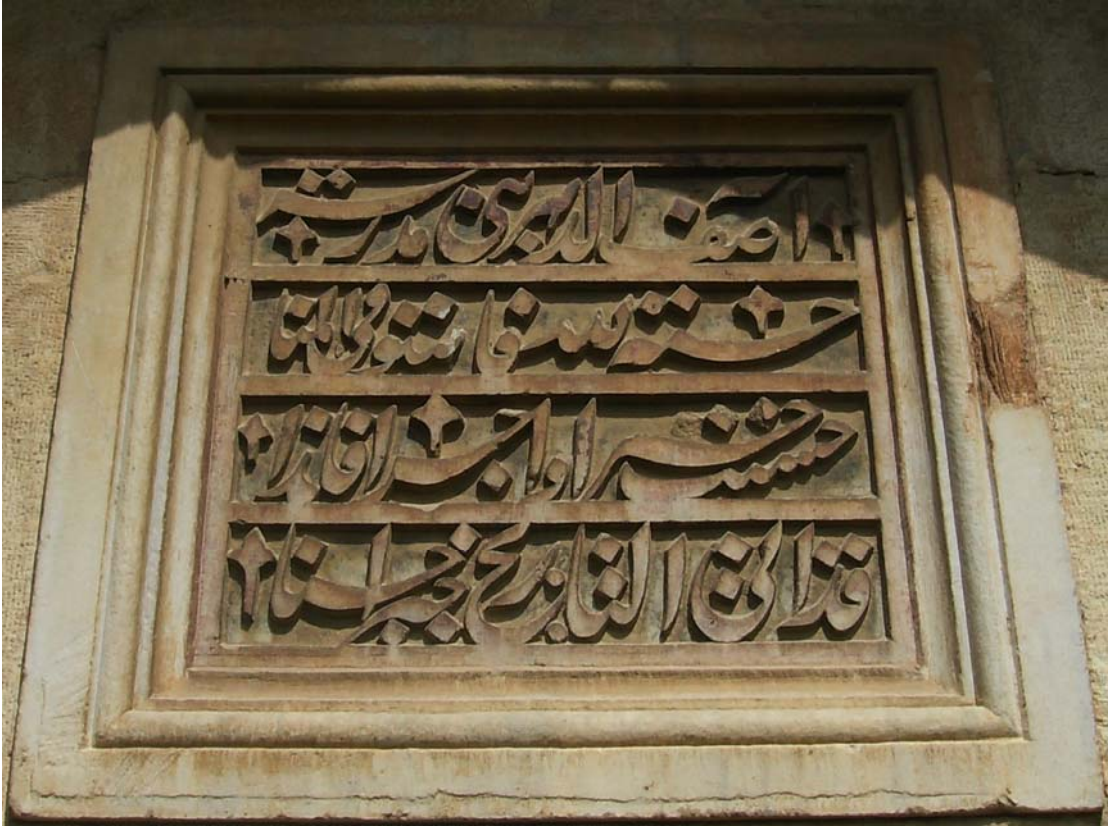
Fotoğraf 13: Cami taçkapı sol kanat.

Fotoğraf 14: Cami kapısı, sağ kanat kitâbesi.

Fotoğraf 15: Cami kapısı, sol kanat kitâbesi.

Fotoğraf 16: Medrese taçkapı inşa kitâbesi.

Fotoğraf 17: Güney giriş kapısında bulunan onarım kitâbesi.

Fotoğraf 18: Batı taçkapısı.

Fotoğraf 19: Batı taçkapısı'ndan cami avlusuna geçişteki sivri kemerli açıklık.

Fotoğraf 20: Taş sedirler ve imarete giriş kapısı.

Fotoğraf 21: Kervansaray, kuzey giriş kapısı.

Fotoğraf 22: Kervansaray cami avlusu kapısı.

Fotoğraf 23: Güney giriş kapısı ile cami avlusu arasındaki koridor.

Fotoğraf 24: Güney giriş kapısı ve cami.

Fotoğraf 25: Güney giriş kapısı, arka cephe.

Fotoğraf 26: Güney giriş kapısı; tuğra, kitâbelik ve kemer.

Fotoğraf 27: II. Abdulhamid tuğrası ve kitâbe.

Fotoğraf 28: II. Abdulhamid tuğrası.

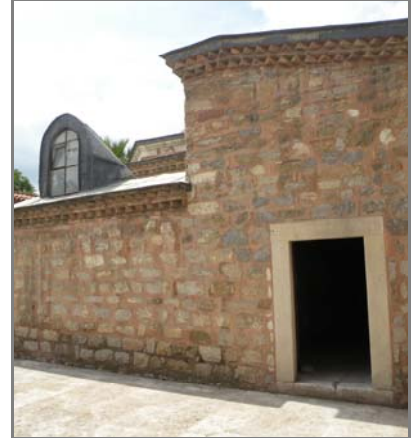
Fotoğraf 29: Güney giriş kapısı arka cephe, onarım kitâbesi. (Fatih Müderrisoğlu)

Fotoğraf 30: İmaret servis kapısı.

Fotoğraf 31: Servis kapısının açıldığı iç bahçe.

Fotoğraf 32: İmaret koridoruna giriş.

Fotoğraf 33: İmaret koridoru.

Fotoğraf 34: İmarete giriş kapısı. (2010)

Fotoğraf 35: İmarete giriş kapısı. (2009)

Fotoğraf 36: Cami avlusu, şadırvan.

Fotoğraf 37: Cami avlusunda bulunan kuyu.

Fotoğraf 38: Kuyu ağızı.

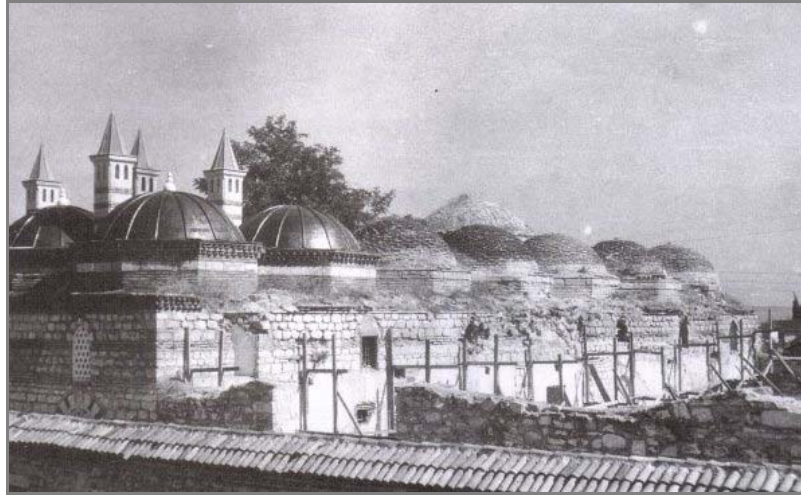
Fotoğraf 39: Türbe avlu girişi.

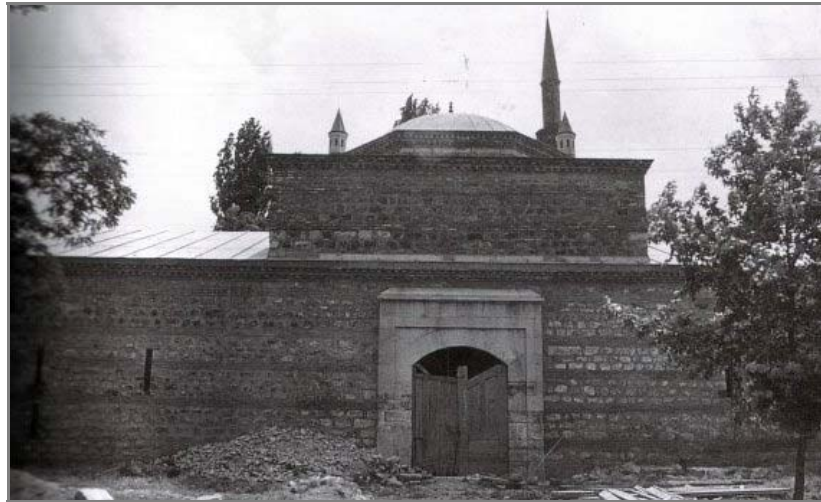
Fotoğraf 40: Türbe avluna sonradan açılan pencere girişi.

Fotoğraf 41: Medrese dış avlu güney cephe duvarı. (1964, Cahide Tamer)

Fotoğraf 42: Medrese güney cephe, restorasyon sırasında. (1964, Cahide Tamer)

Fotoğraf 43: Kervansaray girişi.(Cahide Tamer)

Fotoğraf 44: Misafirhane, kütüphane ve batı girişi. (Cahide Tamer)

Fotoğraf 45: İmaret, türbe avlu cephesi. (1953, Cahide Tamer)

Fotoğraf 46: Türbe ve avlu duvarı, cami doğu duvarı. (1962, Cahide Tamer)

Fotoğraf 47: Cami doğu dış cephede.

Fotoğraf 48: Son cemaat yeri ve taçkapı.

Fotoğraf 49: Mihrap cephesindeki süslemeler.

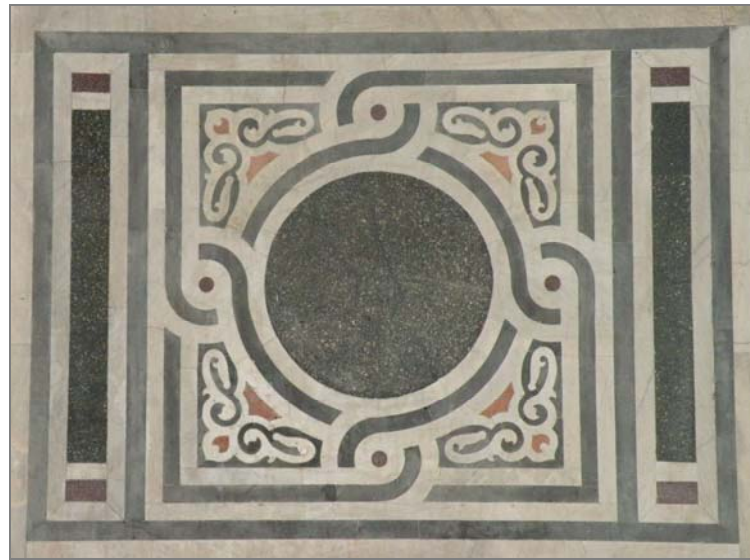
Fotoğraf 50: Cami süslemeleri.

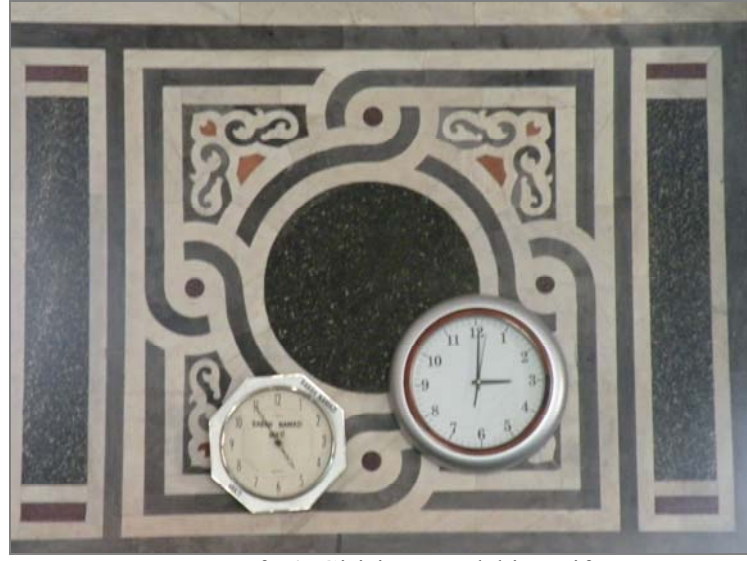
Fotoğraf 51: Mihrabın doğusundaki motif.

Fotoğraf 52: Mihrabın batısındaki motif.

Fotoğraf 53: Girişin solundaki motif.

Fotoğraf 54: Girişin sağındaki motif.

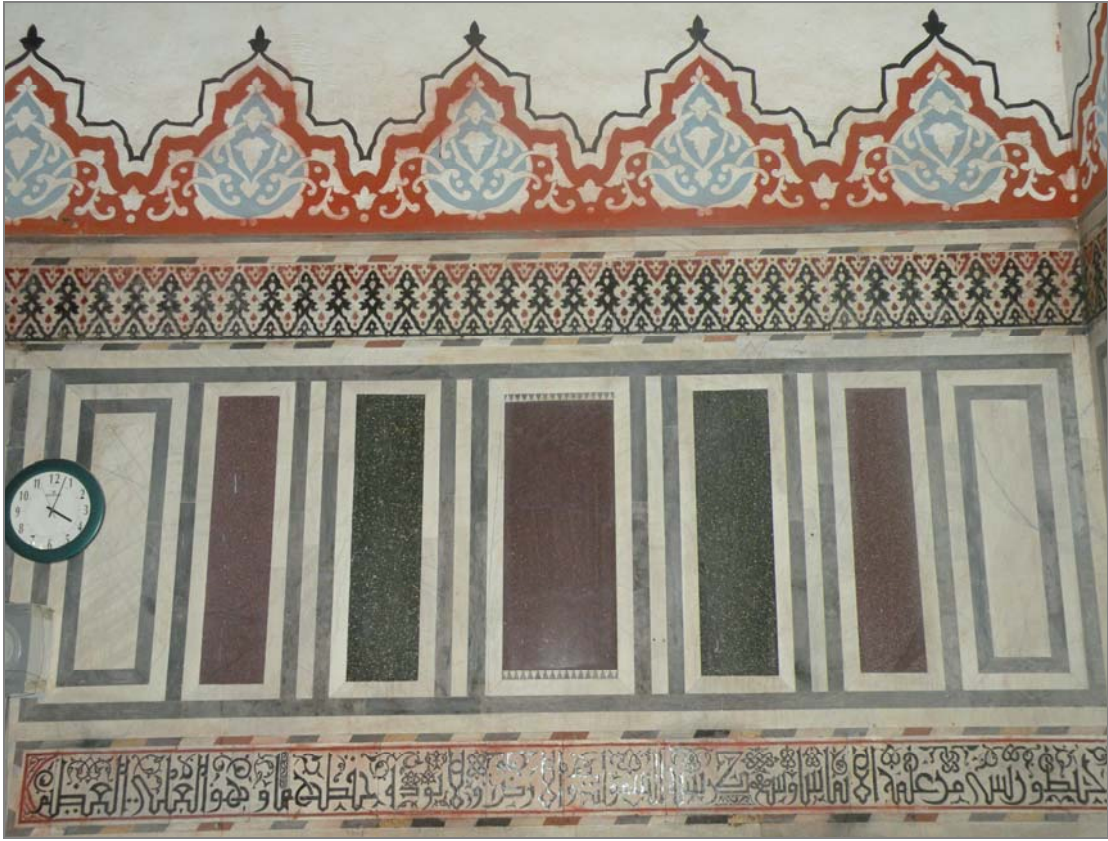
Fotoğraf 55: Kuzey cephedeki pencere nişi duvarları.

Fotoğraf 56: Doğu ve batı cephedeki pencere nişi duvarları.

Fotoğraf 57: Güney cephedeki pencere nişi duvarları.

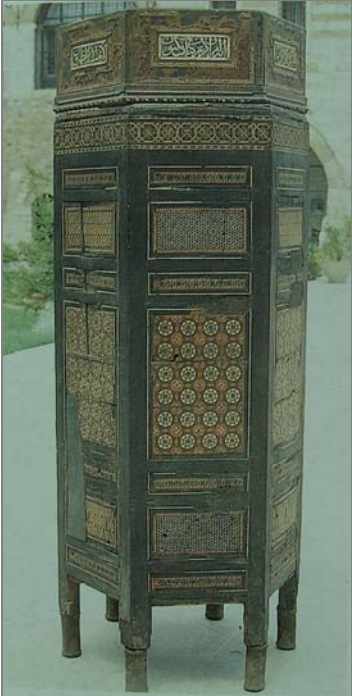
Fotoğraf 58: Cami mermer kaplamaları.

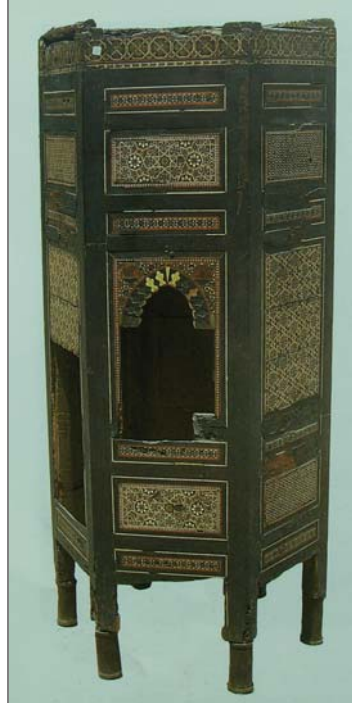
Fotoğraf 59: Cami pencere düzeni.

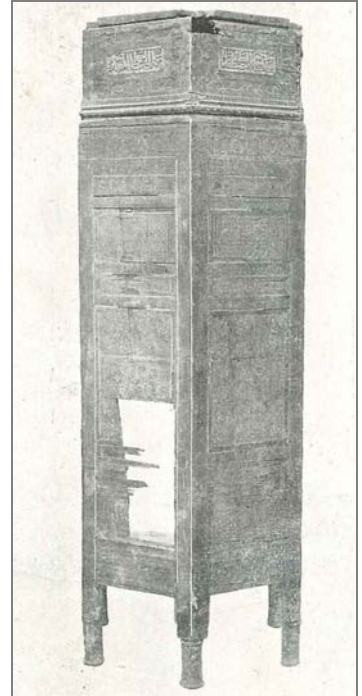
Fotoğraf 60: Ahşap pencere kapakları.

Fotoğraf 61: Kuran mahfazası
(TİEM)

Fotoğraf 62: Kuran mahfazası.
(TİEM)

Fotoğraf 63: Kuran mahfazası.
(Halil Edhem)

Fotoğraf 64: Mahfaza yüzeyleri. (TİEM)

Fotoğraf 65: Mahfaza yüzeyleri. (TİEM)

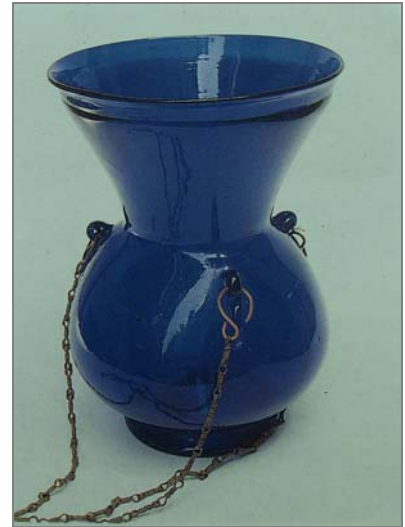
Fotoğraf 66: Tunç fener. (Halil Edhem)

Fotoğraf 67: Cam kandil. (TSM envanter numarası: 34/472)

Fotoğraf 68: Cam kandil. (TSM envanter numarası: 34/474)

Fotoğraf 69: Cam kandil. (TSM envanter numarası: 34/475)

Fotoğraf 70: Cami taçkapısı.

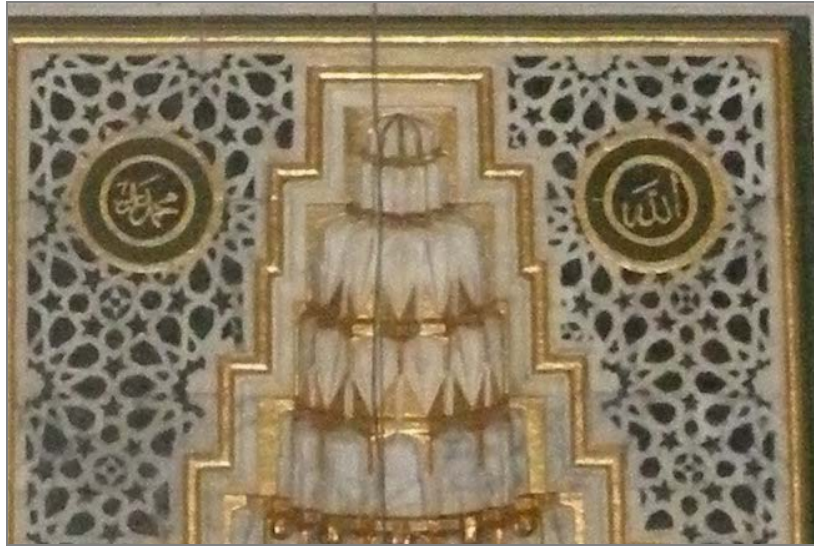
Fotoğraf 71: Girişin sağındaki satrançlı kûfi pano.

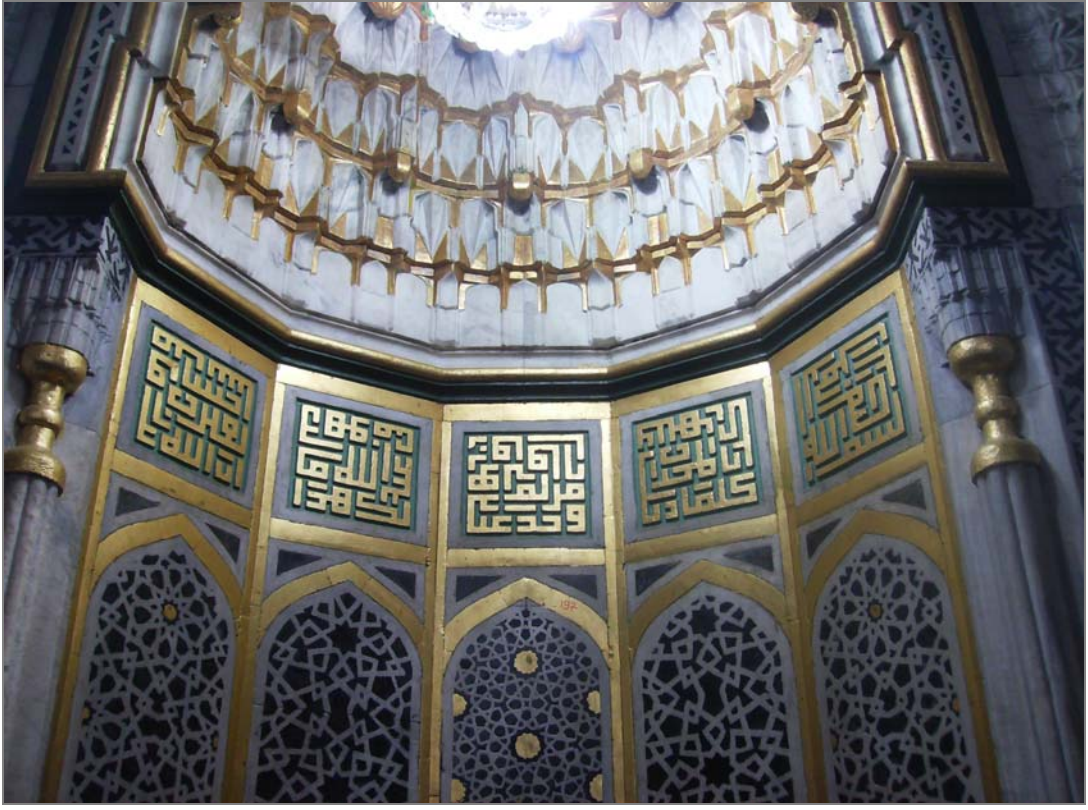
Fotoğraf 72: Girişin solundaki düzenleme.

Fotoğraf 73: Mihrap.

Fotoğraf 74: Mihrap üst yüzeyi.

Fotoğraf 75: Mihrap nişindeki süslemeler ve satrançlı kûfi panolar.

Fotoğraf 76: Mihrap nişi, kenar levhalar.

Fotoğraf 77: Mihrap nişi, orta kısmın iki yanındaki levhalar.

Fotoğraf 78: Mihrap nişi, orta kısmındaki levha.

Fotoğraf 79: Mihrap ve minber.

Fotoğraf 80: Minber, önden görünüm.

Fotoğraf 81: Minber, yandan görünüm.

Fotoğraf 82: Minber, kapı kitâbeliği.

Fotoğraf 83: Yan aynalık ve merdiven kokuluğu.

Fotoğraf 84: Minber alt kısım, bursa kemerli açıklıklar.

Fotoğraf 86: Kürsü kenar panoları.

Fotoğraf 85: Minber, kûlâh ve kemer.

Fotoğraf 87: Kürsü kenar panosunun altında yer alan pano.

Fotoğraf 88: Minber geçit tavanı.

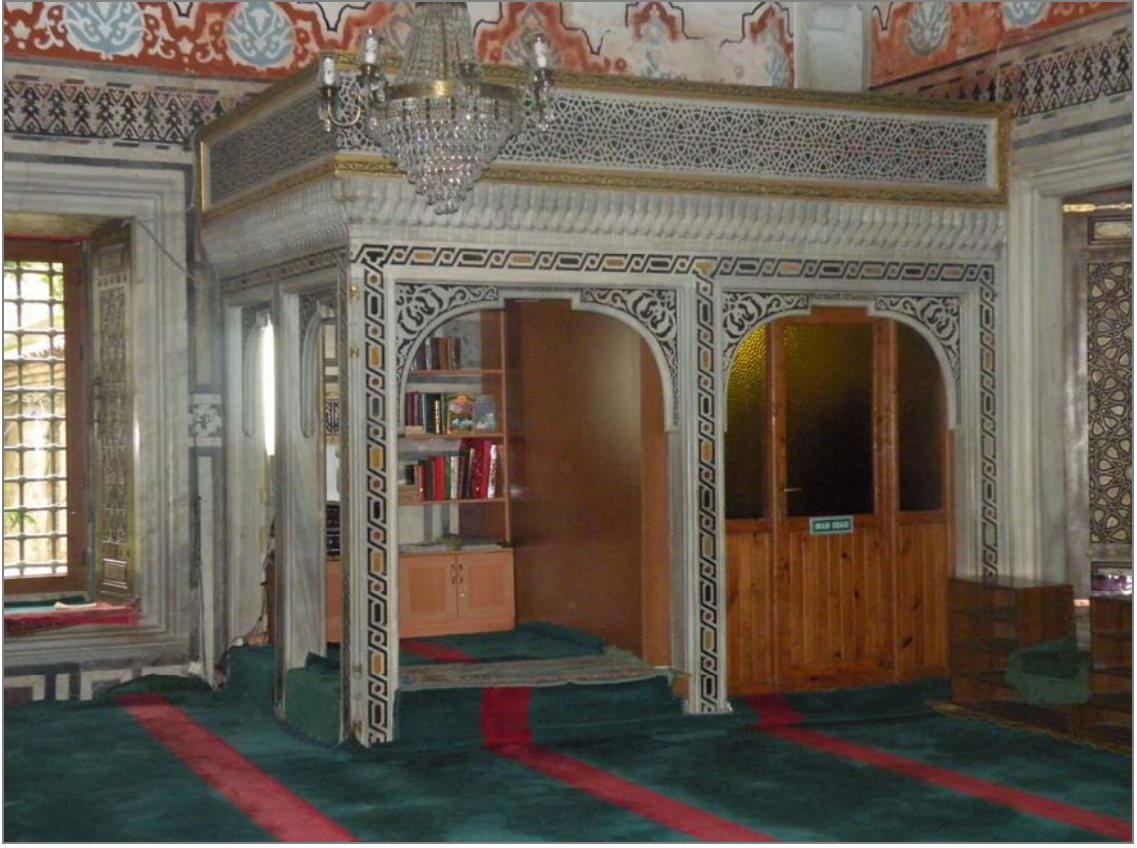
Fotoğraf 89: Vaaz kürsüsü.

Fotoğraf 90: Vaaz kürsüsü, kaide.

Fotoğraf 91: Vaaz kürsüsü, kenar korkulukları.

Fotoğraf 92: Müezzin mahfili.

Fotoğraf 93: Müezzin mahfili, payeler.

Fotoğraf 94: Mahfil duvarındaki şerit.

Fotoğraf 95: Müezzin mahfil tavanı.

Fotoğraf 97: Cami minaresi ve son cemaat yeri.

Fotoğraf 96: Usta imzası.

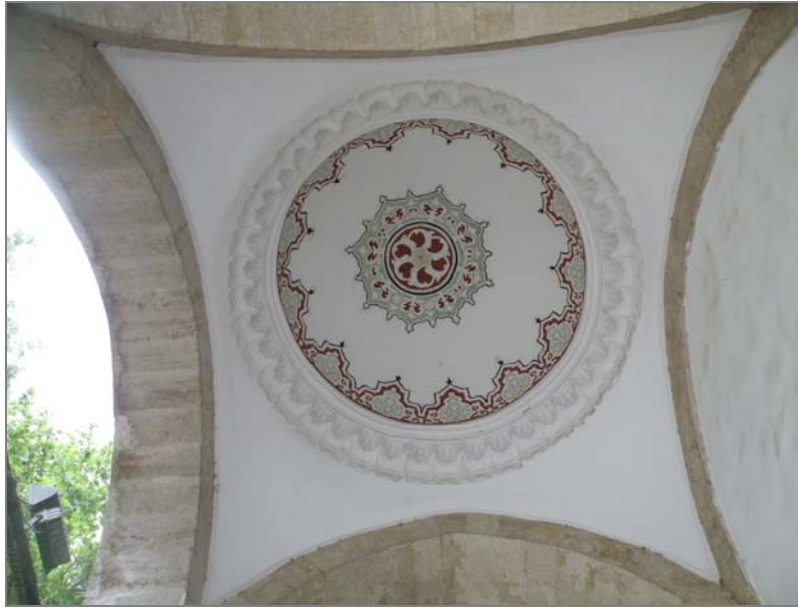
Fotoğraf 98: Minareye çıkış kapısı.

Fotoğraf 99: Son cemaat yeri ve taçkapı.

Fotoğraf 100: Son cemaat yeri orta bölümün kubbe içi.

Fotoğraf 101: Son cemaat yeri, kubbe içleri.

Fotoğraf 103: Yazı kuşağından detay.

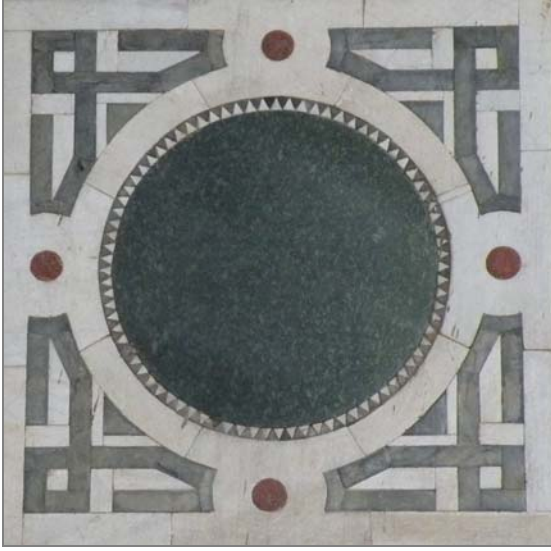
Fotoğraf 104: Son cemaat yeri üst kısım süslemesi.

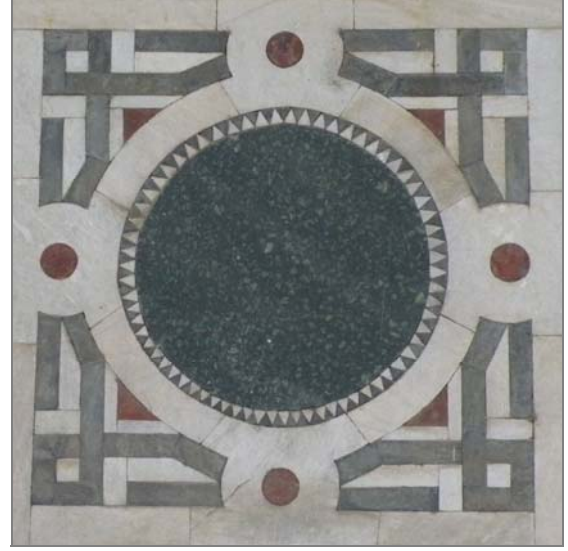
Fotoğraf 102: Son cemaat yeri, orta bölüm kemeri.

Fotoğraf 105: Son cemaat yeri batı bölüm.

Fotoğraf 106: Son cemaat yeri batı bölüm, minare kapısı-niş arasındaki motif.

Fotoğraf 107: Son cemaat yeri doğu bölüm, niş-cephe sonu arasındaki motif.

Fotoğraf 108: Son cemaat yeri batı bölüm, minare kapısı-niş arası üst kısım düzenlemesi.

Fotoğraf 109: Son cemaat yeri batı bölüm, minare kapısı-niş arası alt kısım düzenlemesi.

Fotoğraf 110: Son cemaat yeri batı bölüm, minare kapısı-niş arası alt kısımda yer alan panolar.

Fotoğraf 111: Son cemaat yeri doğu bölüm, cephe sonu-niş arası alt kısmında yer alan panolar.

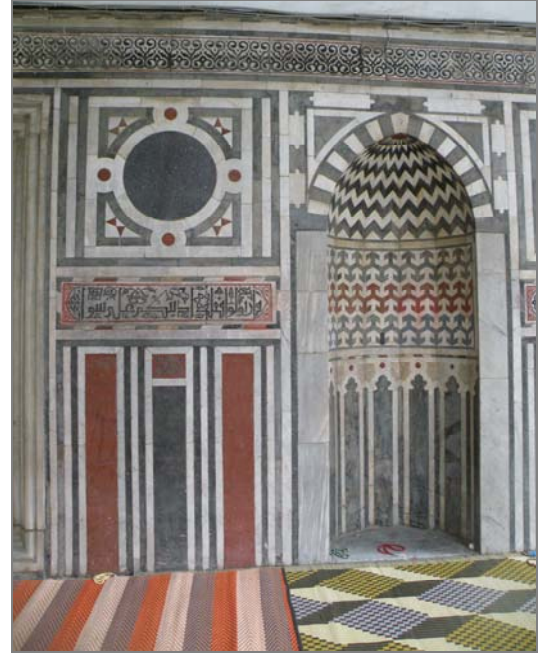
Fotoğraf 110a: Panodaki usta imzası.

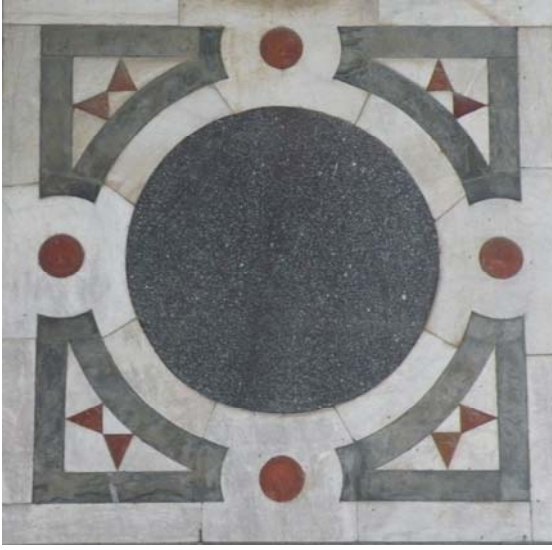
Fotoğraf 112: Son cemaat yeri batı bölüm, mihrap nişi.

Fotoğraf 113: Doğu bölüm, mihrap nişi.

Fotoğraf 114: Batı bölüm, niş-pencere arası.

Fotoğraf 115: Son cemaat yeri batı bölüm, niş-pencere arasındaki motif.

Fotoğraf 116: Son cemaat yeri doğu bölüm, niş- pencere arasındaki motif.

Fotoğraf 117: Son cemaat yeri batı bölüm, pencere niş arası alt kısmın düzenlemesi.

Fotoğraf 119: Son cemaat yeri doğu bölüm, pencere-niş arası düzenlemesi.

Fotoğraf 118: Son cemaat yeri batı bölümde pencereyle niş arasında, alt kısmında yer alan pano.

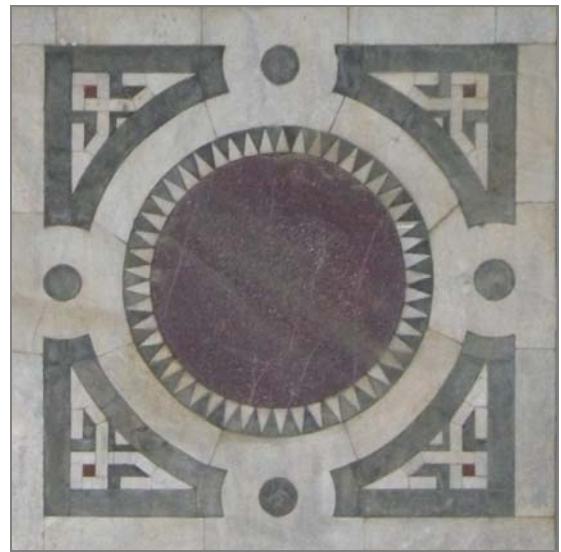
Fotoğraf 120: Son cemaat yeri doğu bölümde pencereyle niş arasında, alt kısmında yer alan pano.

Fotoğraf 121: Son cemaat yeri batı bölüm, taçkapı-pencere düzenlemesi.

Fotoğraf 122: Son cemaat yeri batı bölüm, pencere-taç kapı arasındaki motif.

Fotoğraf 123: Son cemaat yeri doğu bölüm, taçkapı-pencere arasındaki motif.

Fotoğraf 124: Batı bölüm, taçkapı-pencere arası alt kısmındaki pano.

Fotoğraf 126: Doğu bölüm, taçkapı-pencere arası alt kısmındaki pano.

Fotoğraf 127: Doğu bölüm, cephe sonundaki motif.

Fotoğraf 125: Son cemaat yeri doğu bölüm, taçkapı- pencere arasındaki düzenleme.

Fotoğraf 128: Son cemaat yeri, taçkapı ve doğu bölüm.

Fotoğraf 129: Batı bölüm, minare giriş kapısının üstü.

Fotoğraf 130: Batı bölüm, minare kapısı ile mihrap nişi arası.

Fotoğraf 131: Batı bölüm, mihrap nişi ile pencere arası.

Fotoğraf 132: Batı bölüm, pencere ile taç kapı arası.

Fotoğraf 133: Doğu bölüm, taç kapı ile pencere arası.

Fotoğraf 134: Doğu bölüm, pencere ile mihrap nişi arası.

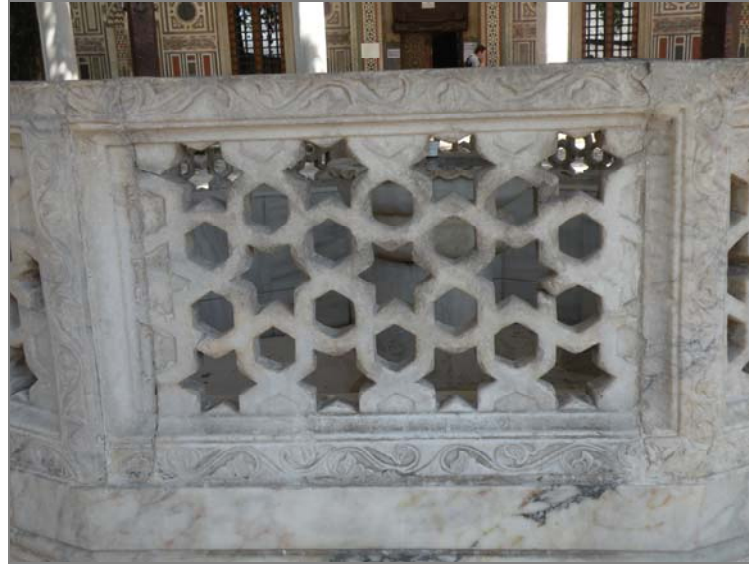
Fotoğraf 135: Doğu bölüm, mihrap nişi ile cephe sonu.

Fotoğraf 136: Doğu bölüm, cephe sonu üstü.

Fotoğraf 137: Şadırvan.

Fotoğraf 138: Şadırvanın mermer şebekeleri.

Fotoğraf 139: Şadırvan.

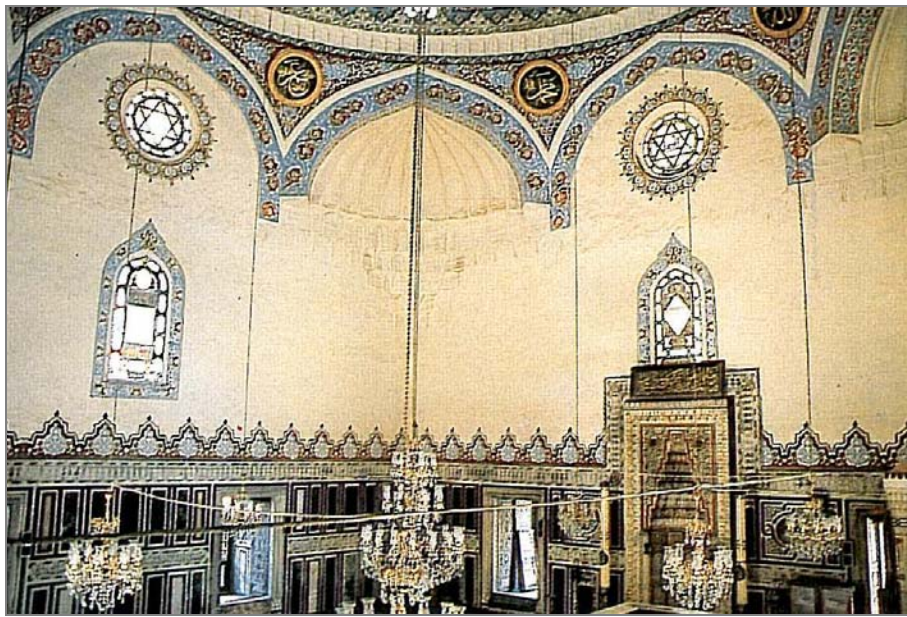
Fotoğraf 140: Şadırvan. (1987, İlknur Aktuğ)

Fotoğraf 141: Cami pencere sistemi.

Fotoğraf 142: Cami pencereleri.

Fotoğraf 143: Cami pencereleri.(Fatih Müderrisoğlu'ndan.)

Fotoğraf 144: Sivri kemerli pencere. Fotoğraf 145: Kuzey cephe, yuvarlak pencere.

Fotoğraf 146: Mihrap üstü, yuvarlak pencere.

Fotoğraf 147: Dikdörtgen pencereler.

Fotoğraf 148: Pencere kapağındaki motifler.

Fotoğraf 149: Pencere kapağı, detay.

Fotoğraf 150: Cami alt sıra dikdörtgen pencerelerinden 1. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 151: 1. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 152: 2. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 153: 2. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 154: 3. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 155: 3. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 156: 5. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 157: 5. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 158: 6. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 159: 6. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 160: 7. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 161: 7. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 162: 8. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 163: 8. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 164: Cami kubbesi, kare plandan kubbeye geçiş.

Fotoğraf 165: Kubbe payandaları.

Fotoğraf 166: Tromp ve mukarnas dolgusu.

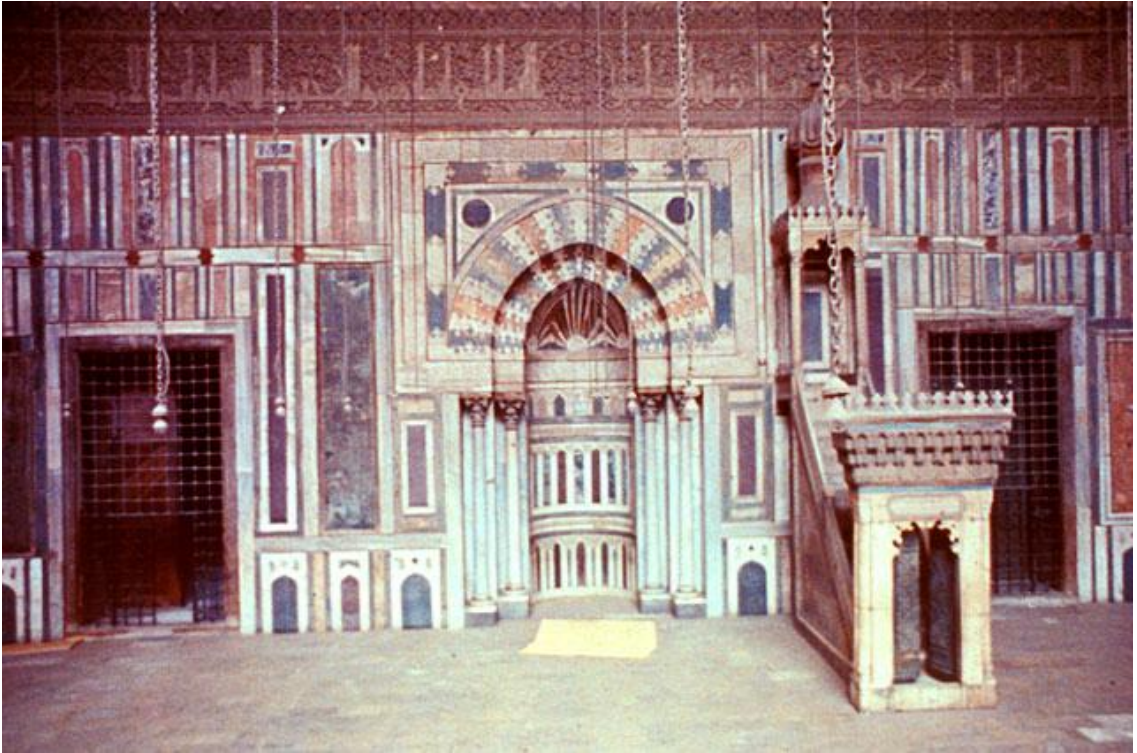
Fotoğraf 167: Kubbe eteği.

Fotoğraf 168: Kubbe içi.

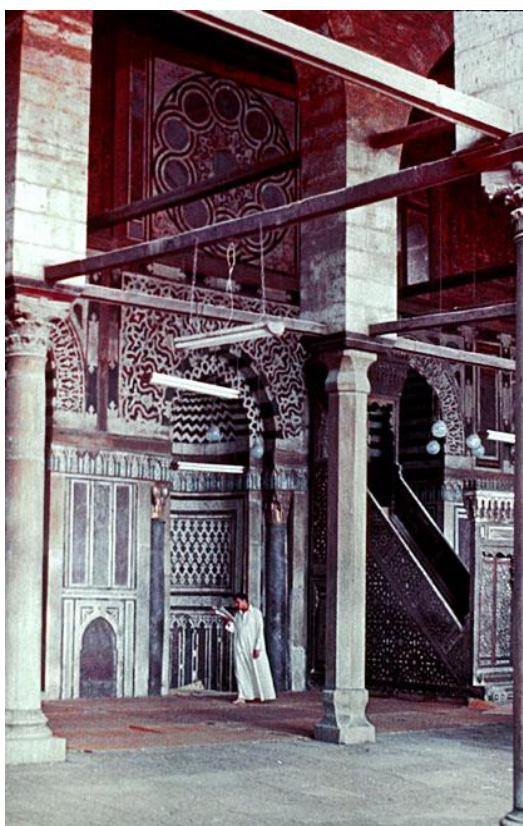
Fotoğraf 169: Cami iç duvar süslemeleri.

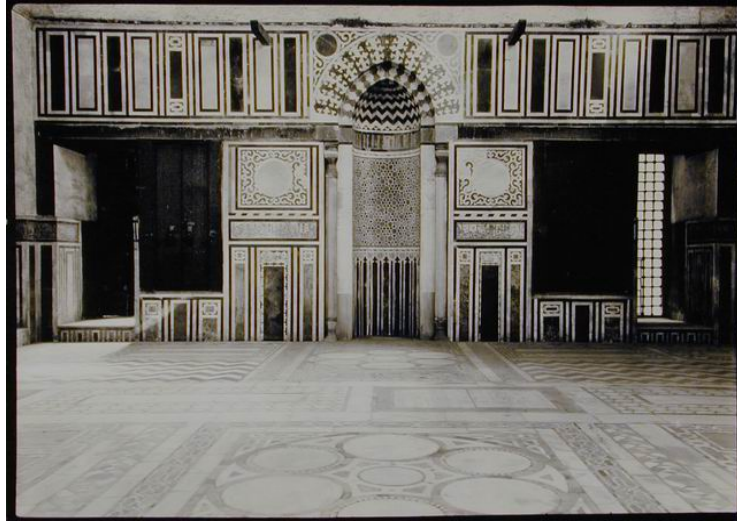
Fotoğraf 170: Kahire Sultan Hasan Camii.(1977, John A. and Caroline Williams)
(www.archnet.com)

Fotoğraf 171: Kahire Sultan Hasan Camii mihrabi. (2004, Philippe Saad)(www.archnet.com)

Fotoğraf 172: Kahire Sultan Muayyed Camii. (1977, John A. and Caroline Williams)
(www.archnet.com)

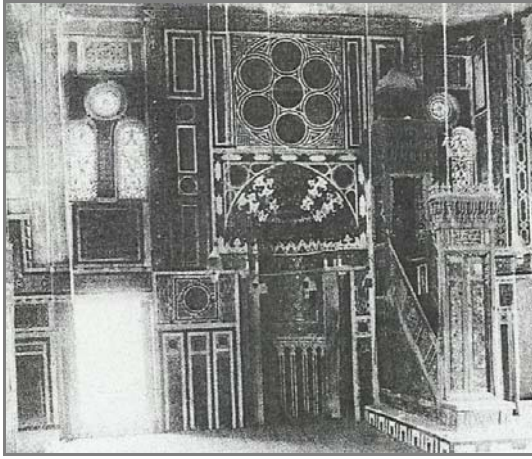
Fotoğraf 173: Kahire Sultan Kansu Camii-Medrese. (20.yy başı, K.A.C. Creswell)
(www.archnet.com)

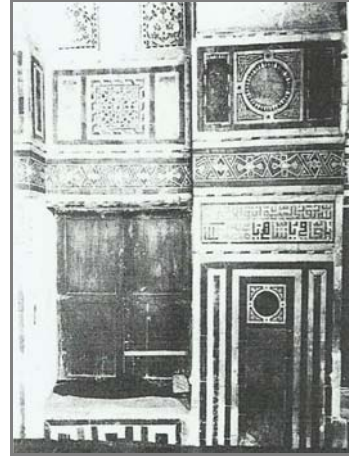
Fotoğraf 174: Kahire Sultan Kansu Camii. (2004, el-Habbak)(www.archnet.com)

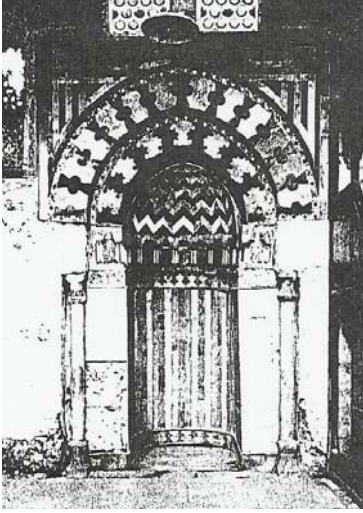
Fotoğraf 175: Kahire Süleyman Paşa Camii.(1989, Kara Hill) (www.archnet.com)

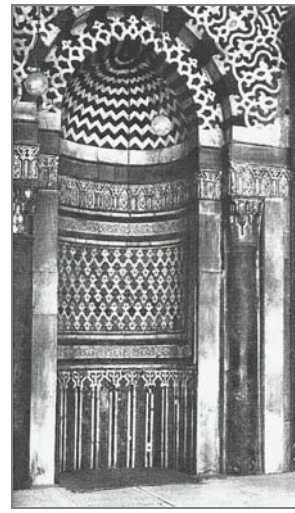
Fotoğraf 176: Kahire Burdayni Camii.
(Islamic Monuments of Cairo)

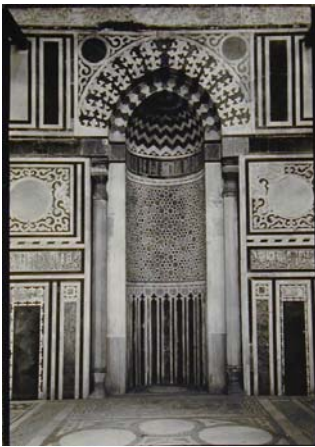
Fotoğraf 177: Kahire Burdayni Camii.
(Islamic Monuments of Cairo)

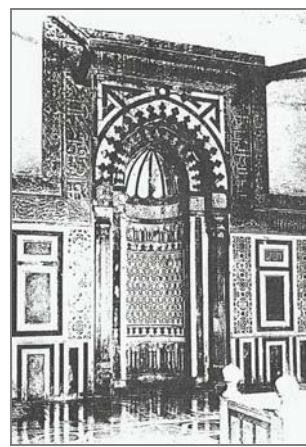
Fotoğraf 178: Kahire Emir Hüseyin
Camii mihrabı. (K.A.C. Creswell)

Fotoğraf 179: Kahire Sultan Muayyed Camii
mihrabı. (Gaston Wiet, Les Mosques du Caire)

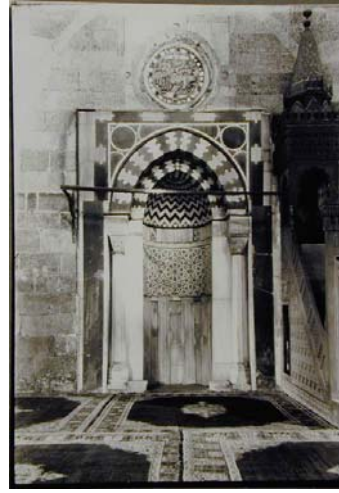
Fotoğraf 180: Kahire Sultan Kansu
Gavri Camii-Medrese mihrabı.
(K.A.C. Creswell) (www.archnet.com)

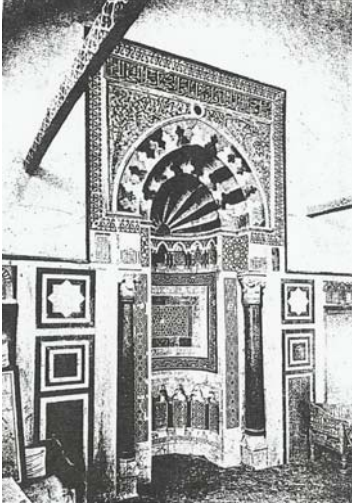
Fotoğraf 181: Kahire Baybars Camii mihrabı.
(K.A.C. Creswell)

Fotoğraf 182: Kahire Süleyman Paşa Camii mihrabı. (1977, John A. and C. Williams) (www.archnet.com)

Fotoğraf 183: Kahire Sinan Paşa Camii mihrabı. (20.yy başı, K.A.C. Creswell) (www.archnet.com)

Fotoğraf 184: Kahire Taybarsiyye mihrabı. (K.A.C. Creswell)

Fotoğraf 185: Kahire Sultan Kansu Camii, motif ve yazı kuşağı. (2004, el-Habbak) (www.archnet.com)

Fotoğraf 186: Kahire Süleyman Paşa Camii. (1977, John A. and C. Williams) (www.archnet.com)

Fotoğraf 187: Kadıköy Zühüdü Paşa Camii kuşak yazısı.

Fotoğraf 188: Cami içi yazı kuşağı, taçkapının batısı.

Fotoğraf 189: Batı duvar, müezzin mahfili minber arası.

Fotoğraf 190: Batı duvar, minber yanı.

Fotoğraf 191: Güney duvar, minberin sağı.

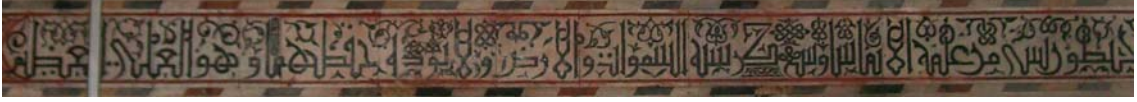
Fotoğraf 192: Güney duvar, mihrap minber arası.

Fotoğraf 193: Güney duvar, vaaz kürsüsünün bulunduğu kısım.

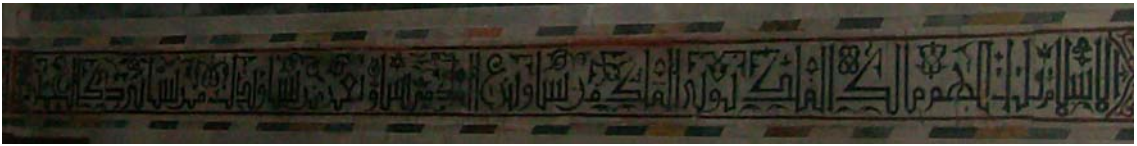
Fotoğraf 194: Güney duvar, güneydoğu köşe.

Fotoğraf 195: Doğu duvar, güneydoğu köşe.

Fotoğraf 196: Doğu duvar, iki pencere arası.

Fotoğraf 197: Doğu duvar, kuzeydoğu köşe.

Fotoğraf 198: Kuzey duvar, kuzeydoğu köşe.

Fotoğraf 199: Kuzey duvar, taçkapının doğusu.

Fotoğraf 200: Mustafa Paşa Medresesi.

Fotoğraf 201: Medrese, doğu cephe.

Fotoğraf 202: Medrese dış bahçe duvarı.

Fotoğraf 203: Medrese güney cephe ve taçkapı.

Fotoğraf 204: Medrese taçkapısı, kemer ve kitâbe.

Fotoğraf 205: Medrese taçkapısı içten.

Fotoğraf 206: Taçkapının açıldığı eyvan.

Fotoğraf 207: Medrese iç avlusu.

Fotoğraf 208: Medrese, revaklı avlu.

Fotoğraf 209: Medresenin dershane bölümü.

Fotoğraf 210: Dershane kapısı.

Fotoğraf 211: Dershane pencereleri.

Fotoğraf 212: Dershane doğu cephe.

Fotoğraf 213: Dershane kapı yanı pencereleri.

Fotoğraf 214: Dershane, mihrap nişi.

Fotoğraf 215: Dershane'nin güneyindeki eyvan bölümü.

Fotoğraf 216: Dershane kuzeyindeki eyvan bölümü.

Fotoğraf 217: Medrese odaları, raflar ve pencere.

Fotoğraf 218: Tuvalet yanındaki oda, pencere, ocak ve raflar.

Fotoğraf 219: Tuvalet yanındaki oda, kapı ve pencere.

Fotoğraf 220: Köşe odalar, pencere ve raf düzeni.

Fotoğraf 221: Tuvalet bölümüne geçiş koridoru.

Fotoğraf 222: Medreseye ait tuvaletler.

Fotoğraf 223: Avludaki kuyu ağızı.

Fotoğraf 224: Abdest muslukları.

Fotoğraf 225: Kuyu ağızındaki motifler.

Fotoğraf 226: Cami avlu cephesi, pencereler.

Fotoğraf 227: Cami avlu cephesi, pencereler.

Fotoğraf 228: Medresenin kuzey cephesi.

Fotoğraf 229: Köşe oda girişi, içten.

Fotoğraf 230: Tuvalet bölümü, dıştan.

Fotoğraf 231: Cami, türbe ve türbe avlusu.

Fotoğraf 232: Cami ve türbe, güneydoğudan.

Fotoğraf 233: Cami ve türbe, batıdan.

Fotoğraf 234: Türbe önündeki revak kısmı.

Fotoğraf 235: Türbe taçkapısı.

Fotoğraf 236: Türbe taçkapısı üst kısım.

Fotoğraf 237: Türbe taçkapısı içten.

Fotoğraf 238: Mustafa Paşa'nın lahdi.

Fotoğraf 239: Türbe, kubbe ve kubbeye geçiş sistemi.

Fotoğraf 240: Kare çini levhalar.

Fotoğraf 241: Üstteki çini şerit.

Fotoğraf 242: Duvar üst sınır süslemesi.

Fotoğraf 243: Türbe pencere kapakları.

Fotoğraf 244: Türbe pencere kapakları.

Fotoğraf 245: 1. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 246: 1. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 247: 2. pencere sağ kapak kitâbeliği.

Fotoğraf 248: 2. pencere sol kapak kitâbeliği.

Fotoğraf 249: 3. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 250: 3. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 251: 4. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 252: 4. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 253: 5. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 254: 5. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 255: 6. pencere sağ kapak kitâbesi.

Fotoğraf 256: 6. pencere sol kapak kitâbesi.

Fotoğraf 257: 7. pencere sağ kapak kitâbeliği.

Fotoğraf 258: 7. pencere sol kapak kitâbeliği.

Fotoğraf 259: Kapı yanı, çiniler.

Fotoğraf 260: Türbe köşe çinileri.

Fotoğraf 261: Tabhâne.

Fotoğraf 262: Tabhâne giriş cephesi.

Fotoğraf 263: Tabhâne giriş kapısı.

Fotoğraf 264: Tabhâne kuzey kenar.

Fotoğraf 265:Tabhâne kuzey kenar eyvan kubbesi içten.

Fotoğraf 267: Tabhâne güney kenar eyvan tonozu, içten.

Fotoğraf 266: Tabhâne güney kenar.

Fotoğraf 268: Tabhâne odaların açıldığı iç avlu.

Fotoğraf 269: Tabhâne pencere düzeni.

Fotoğraf 270: Odaların pencere düzeni.

Fotoğraf 271: Kuzeydoğu köşede bulunan oda.

Fotoğraf 272: Odaların ocak ve rafları.

Fotoğraf 273: Odaların kubbe ve kubbe geçişleri.

Fotoğraf 274: Tabhâne giriş kapısı ve avlu pencereleri.

Fotoğraf 275: Güney kenar, tuvaletlere geçiş koridoru. Fotoğraf 276: Tabhâne tuvalet bölümü.

Fotoğraf 277: Tabhâne cami avlu cephesi.

Fotoğraf 278: Pencere kemer alınlığı.

Fotoğraf 279: Pencere kemer alınlığı.

Fotoğraf 280: Zâviye, külliye'nin kuzeydoğu bölümü.

Fotoğraf 281: Zâviye giriş kapısı.

Fotoğraf 282: Zâviye'nin iç avlusu.

Fotoğraf 283: Zâviye güney bölüm ara kapı.

Fotoğraf 284: Güneydeki kubbeli mekân giriş cephesi.

Fotoğraf 285: Zâviye doğu kenar odaları.

Fotoğraf 286: Batı kenar odaları ve pencereleri.

Fotoğraf 287: Revakı taşıyan sütunlar.

Fotoğraf 288: Zâviye cami avlusuna açılan pencere.

Fotoğraf 289: Zâviye tabhâne arası tuvalet bölümü, üstten.

Fotoğraf 290: Güneydeki kubbeli mekânın iç avlusu, tuvaletler.

Fotoğraf 291: Kervansaray, üstten görünümü.

Fotoğraf 292: Kervansaray giriş cephesi.

Fotoğraf 293: Giriş kapısı, güney cephe.

Fotoğraf 294: Orta bölüm ve cami avlusuna çıkış merdivenleri.

Fotoğraf 295: Batı bölüm giriş cephesi.

Fotoğraf 296: Doğu bölüm giriş cephesi.

Fotoğraf 297: Kervansaray doğu bölüm.

Fotoğraf 298: Misafirhâne üstten görünüm.

Fotoğraf 299: Misafirhâne batı cephe.

Fotoğraf 300: Misafirhâne kuzey cephe.

Fotoğraf 301: Misafirhâne revaklı avlu.

Fotoğraf 302: Odaların pencere, ocak ve raf düzeni.

Fotoğraf 303: Eyvanlı bölüm, taçkapı yanı.

Fotoğraf 304: Eyvanlı bölüm, kuzeybatı köşe.

Fotoğraf 305: Kuzeybatı köşede, eyvana açılan oda.

Fotoğraf 306: Eyvana açılan güneydeki oda.

Fotoğraf 307: Tuvalet bölümü giriş kapısı.

Fotoğraf 308: Oda pencereleri dış cephe.

Fotoğraf 309: Kütüphane ve batı taçkapısı.

Fotoğraf 310: Kütüphanenin alt bölümü.

Fotoğraf 311: Kütüphaneye çıkış merdiveni.

Fotoğraf 312: Kütüphane.

Fotoğraf 313: Kütüphane avlu cephesi.

Fotoğraf 314: İmaret, üstten görünüş.

Fotoğraf 315: İmaret koridoru.

Fotoğraf 316: Yemekhane giriş kapısı.

Fotoğraf 317: Yemekhane bölümü.

Fotoğraf 318: Yemekhane taş sedirler.

Fotoğraf 319: Yemekhane servis penceresi.

Fotoğraf 320: Mutfak giriş kapısı.

Fotoğraf 321: Mutfak giriş kapısı ve servis penceresi.

Fotoğraf 322: Servis penceresinden yemekhane.

Fotoğraf 323: Mutfak düzeni.

Fotoğraf 324: Eyvan bölümü, giriş.

Fotoğraf 325: Eyvan, taş sedir.

Fotoğraf 326: Eyvanın kuzeyi, fırın bölümü.

Fotoğraf 327: Batıdaki tonoz örtülü mekân.

Fotoğraf 328: Kuzeydeki kubbeli mekân.

Fotoğraf 329: Fırınlar.

Fotoğraf 330: Eyvanın güneyi, depo bölümü.

Fotoğraf 331: İmaretin en sonundaki tonoz örtülü mekân.

Fotoğraf 332: İmaretin güneyindeki iç bahçe.

Fotoğraf 333: Arada oluşan küçük iç bahçe.

Fotoğraf 334: Mustafa Paşa Hamamı.

Fotoğraf 335: Mustafa Paşa Hamamı.

Fotoğraf 336: Erkekler kısmı giriş cephesi.

Fotoğraf 337: Bayanlar kısmı giriş cephesi.

Fotoğraf 338: Erkekler kısmı taçkapı.

Fotoğraf 339: Taçkapıdaki arma.

Fotoğraf 340: Hamamın aydınlık fenerli kubbeleri.

Fotoğraf 341: Kubbe içten.

Fotoğraf 342: Kubbe geçişleri.

Fotoğraf 343: Giyinme-soyunma odaları.

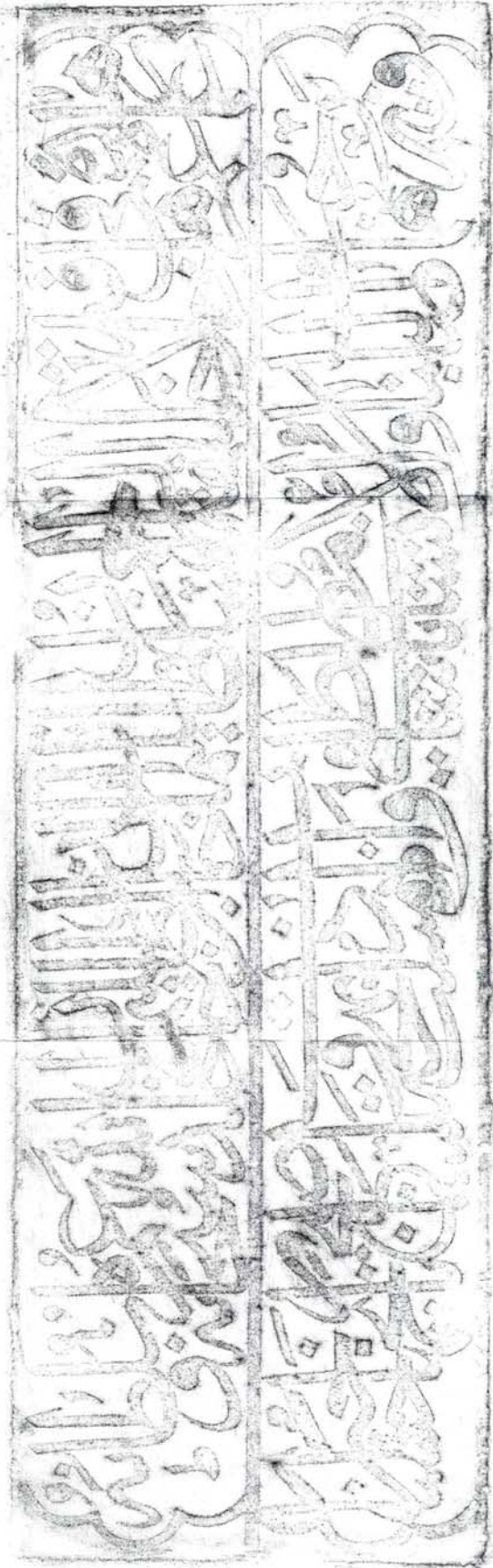

Fotoğraf 344: Kubbe tepe camları, içten.

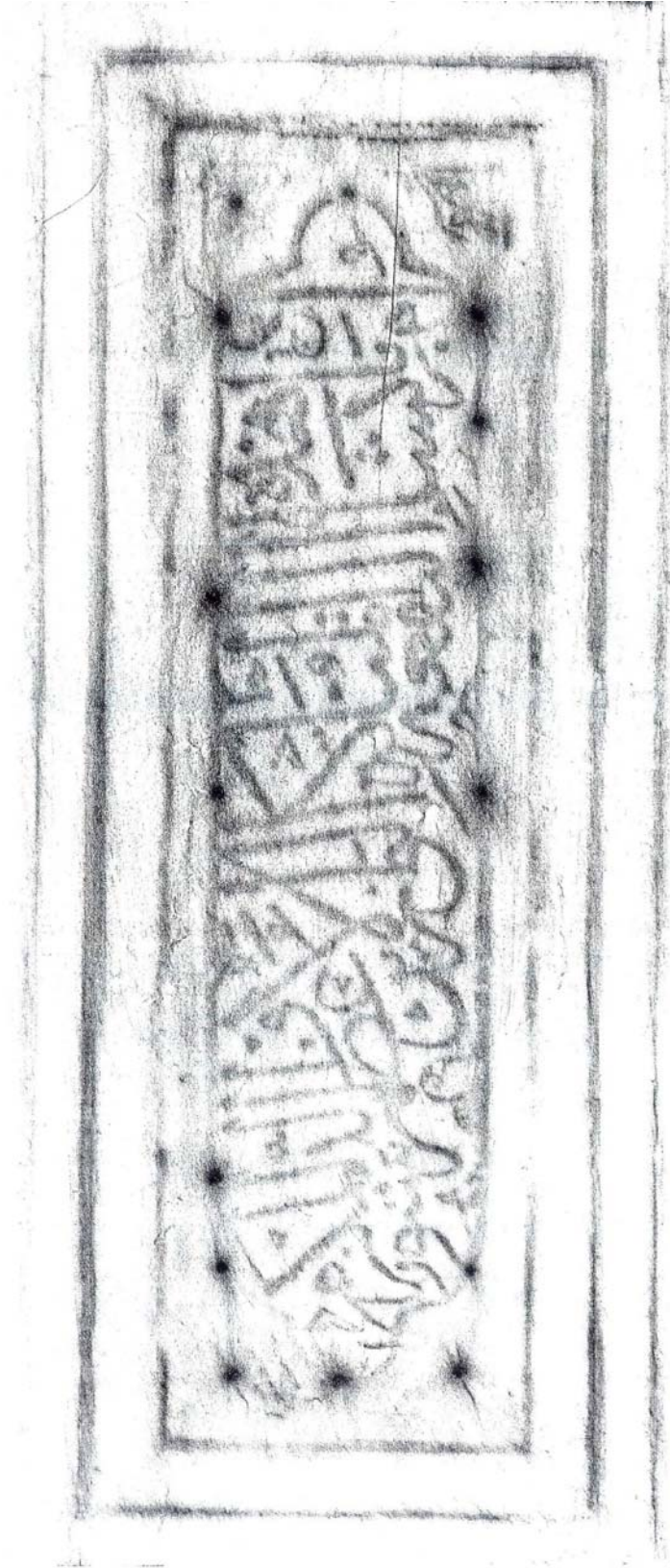

Fotoğraf 345: Hamamın örtü sistemi.

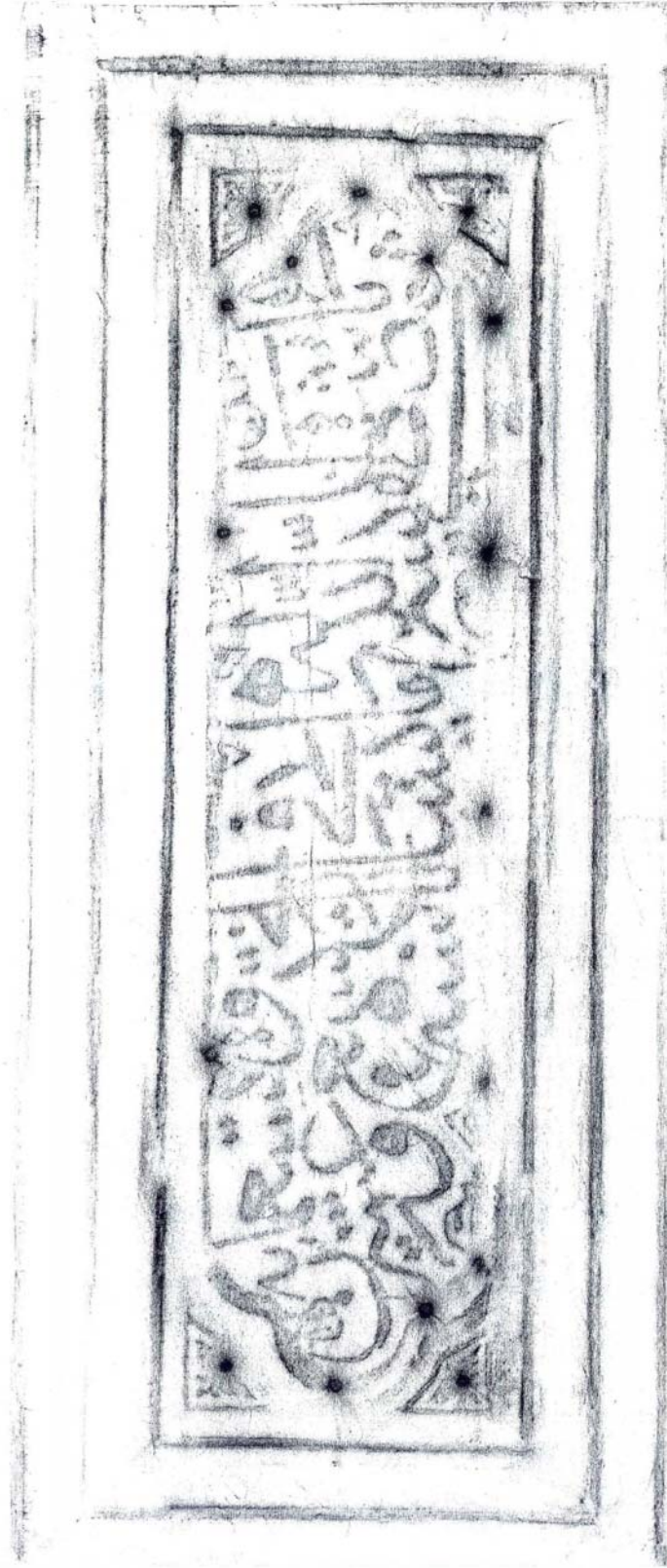
4. ESTAMPAJLAR

Estampaj 1: Cami taçkapı kitâbesi.

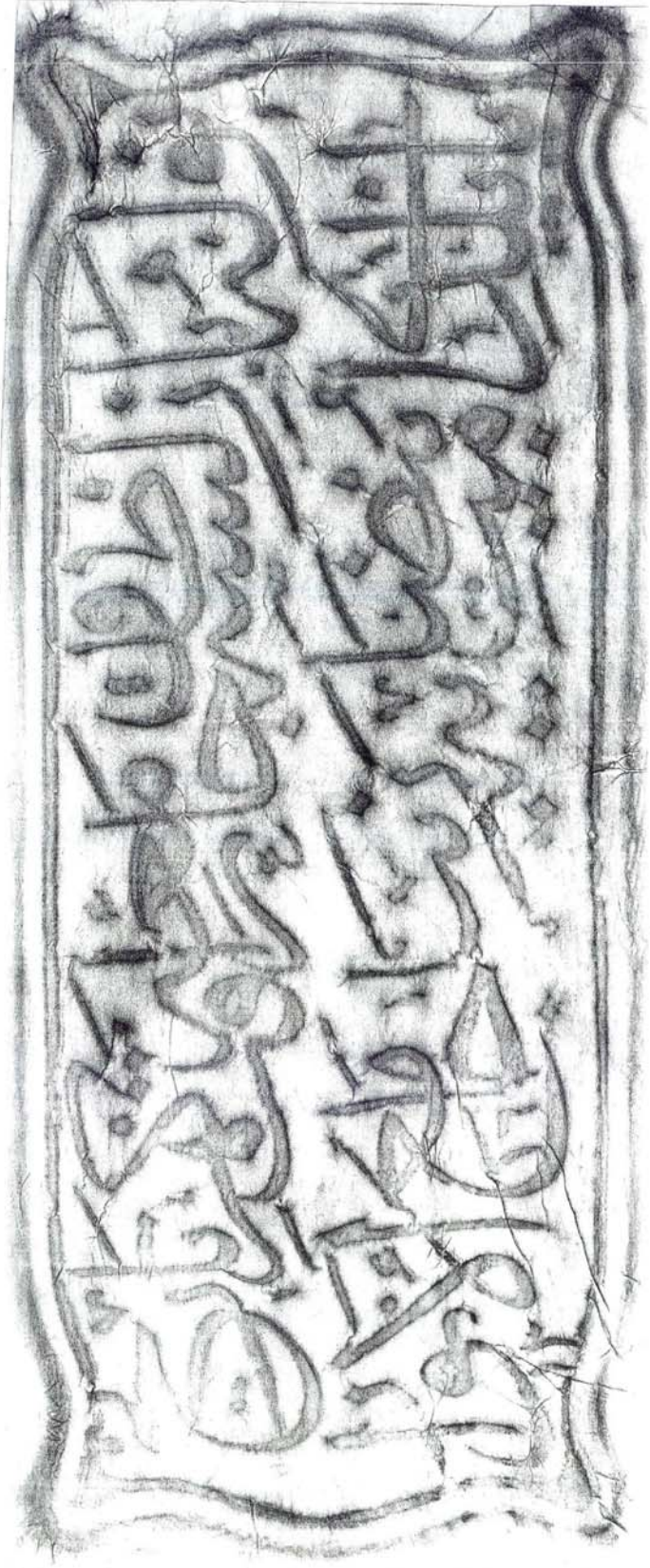
Estampaj 2: Cami ahşap kapı sağ kanat kitabesi.

Estampaj 3: Cami ahşap kapı sol kanat kitâbesi.

Estampaj 4: Medrese taçkapı kitâbesi.

Estampaj 5: Güney giriş kapısı üzerindeki onarım kitâbesi.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin ve Nizamettin Arslan. **Eskişehir Mevlevihanesi**. İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin ve Nizamettin Arslan. “Eskişehir Mevlevihânesi Şeyhi Hasan Hüsni Dede Efendi”, **Uluslar arası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)**. Şanlıurfa, 2007.
- Akgün, Cengiz ve Yılmaz Işık. **Gebze’de İz Bırakanlar II**, 2006.
- Aksu, Hüsamettin. **İstanbul Yapılarındaki Bazı Dekoratif Kûfi Hatlar**. İstanbul: Elma Bilgisayar Basın Ambalaj Sanayi, 2001.
- Aktuğ, İlknur. **Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Aktuğ, İlknur. “Sinan Yapısı Olarak Bilinen Çoban Mustafa Paşa Külliyesi”, **Uluslar arası Mimar Sinan Sempozyumu Tebliğ Özetleri (24-27 Ekim 1988)**. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1988.
- Albek, Suzan. **Dorylaion’dan Eskişehir’e**. Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1991.
- Aldoğan, Ayşen Nuran. “Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi”, **Yayınlanmamış Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatları Kürsüsü, 1977.
- Alparslan, Ali. **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Arseven, Celal Esad. **Türk Sanatı Tarihi**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, ts.
- Aru, Kemal Ahmet. **Türk Hamamları Etüdü**. İstanbul, 1949.
- Aslanapa, Oktay. **Osmanlı Devri Mimarisi**. 2. Basım. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2004.
- Aslanapa, Oktay. **Türk Sanatı**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Ataman, Alpaslan. **Bir Göz Yapıdan Külliye: Osmanlı Külliyelerinde Kamusal Mekan Mantığı**. İstanbul: Mimarlar Tasarım Yayınları, 2000.
- Atuk, Ahmet. **101 Eskişehir**. Ankara: Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, 2002.

- Ayvansarâyî, Hüseyin Efendi. **Hadikatü'l-Cevâmi'**. C.1-2, İstanbul 1281/1865.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. **Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk**. C.4, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1982.
- A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli-İzmit-Gebze**. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2010.
- Baltacı, Câhid. **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat, Tarih**. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Baykal, Bekir Sıtkı (hızl.). **Peçevî Tarihi-I**. 2. Basım. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Baykara, Tuncer, Prof.Dr. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Bayrak, M. Orhan. **Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu**. 3. Basım. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1994.
- Creswell, K.A.C. **The Muslim Architecture of Egypt**. Volume II. New York: Hacker Art Boks, 1978.
- Cumhuriyetin 50.yılında Vakıflar**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973.
- Çelik, Gülfettin. **Gebze (Sosyo- Ekonomik Bir İnceleme)** 16-19. yüzyıl. C.1. Gebze, 2003.
- Çelik, Gülfettin. **Gebze (Sosyo- Ekonomik Bir İnceleme)** 20. yüzyıl. C.2. Gebze, 2004.
- Danişmend, İ. Hami. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**. C.2. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1948.
- Demircanlı, Y. Yoldaş. **İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989.
- Derman, Uğur (hızl.). **Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli I**. Mahmud Bedreddin Yazır. Ankara: Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972.
- Dernschwam, Hans. **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**. 2. Basım. Yaşar Önen (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Duru, Muhittin Celâl. **Tarihi Simalardan: Mevlevî**. İstanbul: Kader Basımevi, 1952.
- Dünden Yarına Gebze**. İstanbul: Gebze Ticaret Odası Yayınları, 1993.

- Eldem, Sedat Hakkı. **Türk Mimarî Eserleri- Works of Turkish Architecture**. Adair Mill (çev.). İstanbul: Binbirdirek Matbaacılık Sanayi, ts.
- Ergin, Osman. **Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkışâfı**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisadi ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1936.
- Ergin, Osman Nuri. **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Ergin, Osman Nuri (drl.) **Muallim M. Cevdet’in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**. İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1937.
- Erünsal, İsmail E. **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Evliya Çelebi. **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**. C.2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Galitekin, Ahmed Nezh (hızl.). **Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver’in Defter ve Dosyalarında Kocaeli-İzmit-Gebze**. İstanbul: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yayınları, 2010.
- Gebze’nin Altın Yılları**. 2. Basım. İstanbul: Özdemir Ofset, 1995.
- Goodwin, Godfrey. **A History of Otoman Architecture**. London, 1971.
- Gökbilgin, M.Tayyib. **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.
- Güran, Ceyhan. **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978.
- İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi 1(1742-1764)**. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Açık hava Müzesi Kocaeli**. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2008.
- Kâmûsü’l-A’lâm**. “Mustafa Paşa”. C.6. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.
- Karakaya, Ebru. “Türk Mimarlığı’nda Sanayi-i Nefise Mektebi / Güzel Sanatlar Akademisi’nin Yeri ve Restorasyon Alanına Katkıları (1883-1960)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı, 2006.
- Kuban, Doğan. **Osmanlı Mimarisi**. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 2007.

- Kunter, Halim Baki. **Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd.** İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Kuran, Aptullah. **Mimar Sinan.** İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Kuş, Ahmet, İbrahim Dıvarcı ve Feyzi Şimşek. **Türkiye Mevlevîhâneleri.** 2. Basım. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006.
- Küçük, Sezai. **Mevlevîliğin Son Yüzyılı.** İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- Leake, William Martin. **Journal of a Tour Asia Minor.** London: John Murray, 1824.
- Matrakçı Nasuh, Nasuh bin Abdullah. **Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han.** Hüseyin G. Yurdaydın (yay. hzl.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- Meriç, Rıfki Melûl. **Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında.** İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963.
- Meriç, Rıfki Melûl (hzl.). **Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.
- Mohamed Abul Amayem. **Islamic Monuments of Cairo in the Ottoman Period.** Volume I. Mosques, Madrasas and Takiyas. Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.) İstanbul, 2003.
- İşcan, Nejat. **Eskişehir Kurşunlu Camii ve Külliyesi.** Eskişehir: İşcan Yayınları, ts.
- Öney, Gönül. **Türk Çini Sanatı.** İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1976.
- Özcan, Abdülkadir, Doç. Dr. "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", Sadi Bayram (Ed.). **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri** içinde. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988, ss.131-145.
- Öztüre, Avni. **Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi.** İstanbul: Avni Öztüre Yayınları, 1981.
- Peçevî, İbrahim. **Târîh-i Peçevî I.** İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283.
- Peremeci, Osman Nuri. **Edirne Tarihi.** İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, 1940.
- Saî Mustafa Çelebi. **Tezkiretü'l-Bünyan-Mimar Sinan'ın Kendi Ağzından Hayat ve Eserleri.** Sadık Erdem (hzl.). İstanbul: Binbirdirek Yayınları, 1988.
- Sarıöz, Perihan. **Bir Zamanlar Eskişehir.** İstanbul: Esbank, Emler Matbaacılık, 1997.

- Serin, Muhittin. **Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar**. 2.Basım. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2003.
- Sezgin, Fuat (yay. hzl.) **The Mosques of Cairo Texts and Studies V.** (Islamic Architecture; 16) Frankfurt am Main, 2010.
- Soysal, Özer. **Türk Kütüphaneciliği: Belgeler Kütüphane Türleri, Görevlendirme İlkeleri**. C.2. Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1998.
- Soysal, Özer. **Türk Kütüphaneciliği: Belgeler, Yazıtlar / Yapı (Ek III / I) XI-XVIII. Yüzyıl İlk Yarı**. C.4. Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.
- Süreyya, Mehmed. **Sicill-i Osmânî**. Westmead : Gregg International Publishers, 1971. (İstanbul 1308 Matbaa-i Amire baskısından tıpkıbasım)
- Tamer, Cahide. **Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Restorasyonu**. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1999.
- Tanman, M. Baha. “Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlûk Etkileri”, Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur (Ed.). **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”** içinde. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1999, ss.82-90.
- Tanrıkorur, Ş. Bârihüdâ. “Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimarî Özellikleri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. (2 cilt) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı, 2000.
- Tuğrul, H. Murat ve Ratip Kazancıgil. **Edirne’de Osmanlı Döneminden 2000 Yılına Kalan Mimarî Eserler Albümü**. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Müdürlüğü, 2000.
- Uluçay, Mustafa Çağatay. **Padişahların Kadınları ve Kızları**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi: İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar**. C.2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ünver, Ahmet Süheyl. **Tıp Tarihimiz Yıllığı I**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 1966.
- Wiet, Gaston. **Les Mosquées du Caire**. Fot. Albert Shoucair. Paris: Librairie Hachette, 1966.
- Yardım, Ali. **Alanya Kitâbeleri: Tesbit Tescil Tasnif ve Değerlendirme**. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2002.

Yücel, Erdem ve Cihat Soyhan. **Gebze ve Eskihsar**. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1976.

Yücel, Yaşar ve Ali Sevim. **Türkiye Tarihi II: Osmanlılar Dönemi: 1300-1566**. C.2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Yüksel, İ. Aydın. **Osmanlı Mîmârsinde Kanuni Sultan Süleyman Devri**. C.6. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.

Sürelî Yayınlar:

- Akkanat, Cevat. “Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi”. **Diyânet Aylık Dergi**. S.238, Ekim 2010, 58-61.
- Aldoğan, Ayşen. “Gebze’de Çoban Mustafa Paşa Camii ve Memlûk Etkili Bezemesi”. **Türkiyemiz Dergisi**. S.38, 1982, 27-38.
- Alparslan, Ali. “Kitabe”, **Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.26, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı, 2002, 76-81.
- Alparslan, Ali. “Mimârî Yapıların Yazı San’atı Bakımından Önemi”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**. S.4-5, İstanbul, 1976-1977, 1-13.
- Aslanbay, Muhiddin. “Eskişehir’de Kurşunlu Camii ve İmareti”. **TTOK Belleteni**. S.147, 1954, 12-14.
- Baltacı, Cahit. “Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri”. **İslâmî Araştırmalar Dergisi**. C.12, S.3-4, 1999, 259-262.
- Bayraktar, Necdet. “Osmanlılar Zamanında Saray ve Çevresi İçin Eser Veren Mısırlı İki Sanatçı”. **İlgi Dergisi**. S.81, 1995, 22-28.
- Çelik, Gülfettin. “Osmanlı Döneminde Gebze: Sosyo-Ekonomik Bir Tahlil”. **İstanbul Araştırmaları**. S.5, 1998, 7-45.
- Çetinor, Bülent. “Eski Gebze Evleri”. **İlgi Dergisi**. S.81, 1995, 9-15.
- Dirimtekin, Feridun. “Gebze (Dakıbyza-Eskihisar)”. **TTOK Belleteni**. S.263, 1963, 10-13.
- Edhem, Halil. “Asar-ı Atıkayı Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?”. **Şehbal**. Sene 2. (15 Mart 1327), 226-228.
- Ertuğrul, Özkan. “Acem Ali”, **Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.1, İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı, 1988.
- Eyice, Semavi. “Svilengrad’da Mustafa Paşa Köprüsü”. **Belleten**. C.28, S.111-112, 1964, 729-756.
- Eyice, Semavi. “ Türk Mimari Âbideleri 1: Gebze’de Mustafa Paşa Külliyesi”. **Bilgi Dergisi**. C.10, S.119, 1957, 9-10.
- Hızlı, Mefail. “Anadolu’daki Osmanlı Medreseleri”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. C.2, S.4, 2004, 371-409.

- İhsân. TDTC Kâtibi. “Eskişehir Kitabeleri”. **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**. C.2, 1934, 262-268.
- İlgürel, Sevim. “Abdurrahman Hibri’nin *Menâsik-i Mesâlik*’i”. **Tarih Enstitüsü Dergisi**. C.6, 1975, 111-128.
- İnce, Kasım. “Kurşunlu Külliyesi”, **Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.26, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı, 2002, 448-450.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. “Gebze”. **Tarih Hazineleri**. S.12, 1951, 590-594, 622.
- Kuran, Abtullah. “Mimar Sinan’ın İlk Eserleri”. **Bellekten**. C.37, S.148, Ekim 1973, 533-543.
- Kuran, Aptullah. “Mimar Sinan’ın Onardığı Camiler”. **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**. C.8-9, 1980-81, 195-215.
- Müderrişoğlu, Fatih. “Bânî Çoban Mustafa Paşa ve Bir Osmanlı Şehri Gebze”. **Vakıflar Dergisi**. S.25, 1995, 67-124.
- Reyhanlı, Tülây. “Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar”. **Türk Kültürü Araştırmaları**. C.15, S.1-2, 1976, 121-141.
- Seyhan, Köksal. “Çoban Mustafa Paşa Külliyesi”, **Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.8, İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı, 1993, 351-354.
- Tanrıkorur, Barihüda. “Mevleviyye”, **Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.29, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı, 2004, 468-475.
- Tosyalı, Rıfat Osman. “Edirne Hamamları”. **Türkiye Tıp Tarihi Arşivi**. C.4, S.15, 1940, 106-113.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf İstılâhları-Lügatçesi”. **Vakıflar Dergisi**. S.17, 1983, 55-60.
- Zennûn, Yûsuf ve Muhittin Serin. “Kûfi”. **Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C.26, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı, 2002, 342-345.

Elektronik Kaynaklar:

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. www.devletarsivleri.gov.tr (Şubat 2011).

Eygpt. <http://www.archnet.com> (21 Mart 2011).

Gebze Haritası. <http://maps.google.com> (7 Şubat 2011).

Kenthaber Kültür Kurumu. (2008). *Kocaeli Külliyesi*. <http://www.varbak.com/kocaeli-kulliyeleri-t27575.html> (14 Haziran 2010).

Mısır'da Osmanlı Eserleri. <http://www.wowturkey.com> (21 Mart 2011).